

BIBLIOTEKA

8BH-32

P55

HASAN M. PETRELA

NE MËSHIREN
E NJERËZVE
(NOVELE)

TIRANË 1959

854-32
P55

26390
BIBLIOTEKA E SHIETI
GJYKONASTER

HASAN M. PETRELA

NË MËSHIRËN E NJERËZVE

(NOVELË)

3003

N.Sh. Botimeve «Naim Frashëri»
TIRANË, 1959

HASAN PETRELA

Shkrimtari i ri **HASAN PETRELA** lindi në Tiranë, në vitin 1927. Rrjedh nga një shtresë e varfër fshatare. Fëmijnë ai e kaloi në varfëri, aq sa u detyrua të lejë shkollën fillore për të siguruar kafshatën e gojës, duke punuar si shëgert, etj.

Gjatë luftës nacional çlirimtare ai u pranua në rininë komuniste. Mori pjesë në radhët e ushtrisë nacional çlirimtare. Është dekoruar me medaljen e Kujtimit, të Trimërisë dhe të Çlirimit.

Në vitin 1955 mbaroi Institutin e Lartë Pedagogjik katër vjeçar (fakultetin e historisë). Qysh nga viti 1949 punon si gazetar.

Aktivitetin letrar e filloi në vitin 1947-1948. Në fillim ai botoi skica të vogla — përshkrime, pastaj tregime nga e kaluara dhe realiteti i kohë së sotme. Në vitin 1955 ai fitoi çmimin e dytë në konkursin e shpallur nga komiteti qëndror i rinisë.

Vepra më serioze e tij është novela: «Në mëshirën e njerëzve» që fitoi çmimin e tretë në konkursin e shpallur me rastin e dyzet vjetorit të revolucionit socialist të Teodorit.

*Shokëve të vegjëlisë me të
cilët ndava kafshatën e gojës,
me dashuri.*

Autori

I

Thonë se jeta është këngë. Por ka këngë gëzimi dhe këngë hidhërimi. Disa jetën e kanë kaluar në qetësi e në rehati të plotë, ca të tjerë kanë vuajtur e hequr shumë, si krimbi ndën gur.

Po unë? E kush jam unë? A vlen që unë tu tregoj se si jetuam ne, (në u quajtë të jeteuar), si e kaluam rini-në tonë (në u quajtë rini!).

Unë mendoj po, vlen. Unë do të tregoj vetëm ato gjëra që kam parë ose dëgjuar vetë, pa u shtuar asnjë presje, pa u bërë asnjë zbukurim.

II

Më vjen më mbarë ta nis nga shkolla. Ndërtesa e shkollës sonë ish me tulla të kuqe, të pabojatisura. Ajo gjëndeje në lindje të Tiranës, përballë një ëmbëltoreje të vogël. Tek kjo ëmbëltore ne shpesh herë blenim kallama sheqeri të kuq, e i zoti i saj, një lumjan me trup të madh, që mbante çidikë të ngushta, na hiqte prej veshi kur kujtonte se po e hutonim për t'i vjedhur ndonjë gjel she-

qeri. Po kur i tregonim groshin, ai na përkëdhelte dhe na ledhatonte...

Në atë shkollë unë kalova plot katër vjet. Vitin e pestë s'e krevat dot.

Ishte ditë prilli, ditë e bukur dhe e ngrohtë. Po vra-poja pas një fluturë, kur më lajmëruan se im atë, usta, ish rrëzuar nga çatia e një ndërtese. Nxitova për në shtëpi. Atje kish plasur poterja. Nëna s'dij ku kish vajtur, ndërsa unë, si djali më i madh, u turra nëpër rrugët e qytetit. Ku ta gjëja babanë?...

Kur u ktheva në shtëpi, atë e kishin shtrirë në hatat; ish fare i zbetë. Nëna lutej me lot ndër sy që ta çonin në spital, kurse babaj lëvizte vetëm vetullat në she një kundërshtimi.

Më vonë, në vizitën që iu bë, mjeku tha se i janë thyer tre fije brinjë dhe këmba e djathtë i është dërmuar fare... Në këto rrethana pra, u përcaktua edhe fati im. U vendos që të lija shkollën për t'u pajtuar shërbëtor!... Ahere isha 12 vjeç...

II

Nëna erdhi në shkollë dhe bisedoi me drejtorin që të më çrregjistronin përgjithmonë.

— Si? — pyeti drejtori me habi.

— Nga halli, zoti drejtor! — tha nëna.

— Më dhimset ky djalë! — foli drejtori pas pak, i kredhur në mëjtime. — Me mësimet ka shkuar gjithmonë mirë: është ca çapkën, po prap seprap kisha besim tek ky. Pastaj më duket si e tepërt që ta pajtoni yzmeqar qysh në këtë moshë!...

Fjalët e tjera të drejtorit nuk i ndëgjova më. Syt m'u ernësuan; më vinte për të qarë kur mendoja se do të isha shërbëtor dhe se do të ndahesha nga shkolla, nga librat dhe nga shokët e mij të dashur!...

Drejtori më vështroi përmes xhamave të syzave dhe më tha si një prind:

— Përpiqu të bëhesh djalë i mirë. Nuk je vetëm ti që po e braktis shkollën; si ti ka me qindra!

Unë dhe nëna s'thamë gjysëm fjale, po ikën ngadalë, si fshehurazi, sikur të kishim bërë ndonjë faj. Kur u larguam, e ktheva përsëri kokën nga shkolla dhe i thashë asaj: lamtumirë, shkollë e dashur, lamtumirë përgjithmonë!...

III

Të nesërmen më paraqitën tek zotnia që do t'i shërbeja. Ai ishte pastičier, një burrë i shkurtër, po trashaman, me ca sy si të maces; sapo hymë, më hodhi një vështrim hetonjës. Pastaj duke më ardhur rrotull, filloi të flasë me një zë të trashë basi:

— Duket se është pak inatçi, fëmi, ë? !...

Nëna buzëqeshi dhe e pyeti:

— Po ku e kuptoni ju?

— Tek flokët, ja, këtu mbi ballë, flokët e tij formojnë një tufë me qime t'ashpra. Të tillë njerëz janë kokëfortë...

Mu duk se pastičieri kish pirë se i qelbej goja.

— Sepse njerzit, — vazhdoi ai, — janë si kafshët. Ka kafshë të buta dhe t'egra. Për shëmbëll ka kuaj të butë e kuaj të egër. Kështu ngjet edhe me njerëzit. Nejse, në qoftë inatçi, tamthat e veta do të pëlcasë! Unë dua që me myshteritë të sillet urtë e butë, të mos ketë dorë, (këtu ai e preu fjalën dhe m'i nguli ato syt e tij të vegjël në një mënyrë të tillë që më frikësuan)... se dora është vesi më i poshtër që mund të ketë njeriu...

— Sa për atë!... — ndërhyri nëna.

— Nuk thashë se është i tillë, po gjërat t'i bisedojmë qysh tani, më mirë. Ja, kapedan, ky është dyqani im; atje tej, pas perdes është kuzhina ku bëjmë pastat; atje ti do të kesh mjaft punë. Do të mësosh zanat, e atëherë, mbase do të bëhesh edhe ti, si të them, esnaf!

Ai e tërhoqi nënën më një anë e i tha diçka në vesh, pastaj u avit tek unë e më foli me zërin e tij të vrazhdë: — Puna këtu është orar pa orar; do të të takojë të punosh 10 orë, por ka ditë, sidomos në raste festash, kur do të punosh edhe 14 orë rresht. Paratë do t'ja dorëzoj nënës krye çdo jave. Tani, kapedan, eja me mua, në guzhinë, për të filluar punën. Ç'ke që je kaq i dëshpëruar? ...

Nëna vuri dorën e sajë mbi supin tim dhe më tha si me lutje: shko bir, fillojë punën. . .

Unë vajta në guzhinë. Guzhina ishte e vogël, si një koridor i ngushtë. Në të djathtë ishin dy a tre kazanë të mëdhej.

— Këtu nuk do të jesh vetëm, — më tha ustaj — unë kam edhe një çirak tjetër, po tani për tani ai nuk vjen në punë. . .

Desha ta pyes përse ai nuk vinte në punë tani për tani, po ustaj m'a preu: — shiko, kapedan: merre këtë pecen dhe fillo e pastro kazanet. Si të mbarosh, më lajnëro. —

E mora pecen në dorë dhe fillova të pastroj kazanet. Kuzhina m'u dukte si varr. Një erë e qelbur, një erë e rëndë guzhine më bënte gati të villnija. Po më mbante shpresë se shpejt do të mësohesha me këtë erë të keqe.

Si i pastrova kazanet, ustaj më tha: — Dëgjo, kapedan, mua nuk më pëlqen të më thërrasin as zotni, as usta. Më thirr me emër. Më quajnë Mehmet. Kështu, pra. Tani me që s'ke më punë, eja të më fërkosh pak shpatullat. Jam i dërmuar nga lodhja. . . Shko dhe ulë qepenin se ora vajti 12.

Unë ula qepenin ndërsa ai vajti e u shtri në guzhinë. mbi një krevat me susta. Në fillim atë njeri e doja, sepse duke më marrë në punë më bëri një nder të madhe, po më vonë e mora inat. Kur e fërkonja, duart e mija të vogla zhyteshin në trupin e tij gjithë tul, e ai i pushtuar nga kënaqësija, rënkonte si një derr. E fërkoja një kohë të gjatë e ai s'më thosh mjaft se u lodhe.

— Ja, shikoje dhe vetë, — ankohej orë e çast, — punë s'ka, mungon paraja, ka krizë, qesatllëk... Kurse ti, në krye të javës do rrogën. Zoti e di se si do të mbarojmë!...

Unë doja të dija, cili ishte ai tjetri që punonte në dyqan. Këtë gjë e mësova, por pas tri ditësh, kur befas u fut në kuzhinë një djalë me dorë të lidhur. Më buzëqeshi me dashuri, dhe kur ustaj iku, filluam një bisedë të përzëmërt. E quanin Jusuf, ishte nga Peshkopia, kish tetë ditë që s'punonte, mbasi i qe derdhur kazani me ujë të nxehtë e i kish përvëlur dorën e djathtë dhe pöthuaj se tërë këmbën e majtë. Po megjithëkëtë, edhe gjatë këtyre ditëve, ustaj nuk e kish lënë rehat: i kish dhënë një dhi race për ta kullotur.

— Ustaj më tha se vjen nga shkolla, ë? — më pyeti Jusufi.

— Po, vij nga shkolla.

— Të pëlqente shkolla?

— Shumë!

— Kurse mua aspak. Ku ka si zanati! Njeriu mëson një zanat dhe për 10 vjet bëhet usta.

— Sa kohë ke që punon këtu?

— Shtatë vjet.

— Domethënë edhe tre vjet ti bëhe usta, ë?

Jusufi më vështroi me dyshim dhe tha duke tundur kokën si i pa kënaqur:

— Që të bëhesh usta, duhet kapital, kurse mua kapitali më mungon.

— Po ke shtatë vjet që punon, ti duhet të kesh ruajtur para!...

— Eh, more vëlla! Kësaj i thonë shtatë vjet në kurbet, — një verë në det!... Kur më mori në fillim isha 14 vjeç. Aherë më qe zotuar se do të më bënte djalë të shpirtit, se do të më martonte se do të më jepte rrogë të mirë. Kjo gjë mua më leverdiste se isha jetim...

Isufi lëpiu buzët dhe ra në mejtime.

Po e keqja më e madhe ishte se ustaj i kish mësuar ca vese shumë të këqia: Isufi fliste shumë për femra, ish tinzar, mburrej se dinte çdo gjë; mua më shiste mendje, kurse përpara ustajt ishte në gjëndje të bënte çdo poshtërsi. Një ditë erdhi në dyqan një vajzë e re, me çarçaf; ustaj na bëri shenj që të futeshim në guzhinë. Q'andej ne pamë se si ustaj i sillej me urtësi e përkëdhelje, i mbushi një qeskë me bombona dhe filloi ta vështrojë plot zjarr. Vajza, një syzezë dhe faqekuqe, nxori paratë, po ustaj i t'ra: — Mbai, o xhan, ato i ke peshqesh nga unë...

— S'ke turp që flet kështu?! — tingëlloi zëri i zëmëruar i vajzës dhe pamë që bombonat u shpërndanë mbi xhamin e banakut.

— Prisni, mos u zëmëroni, unë...

— Maskara! — e ndërpreu ajo. — Je dhe burrë i martuar!...

Ustaj ngriu në vënd. Vajza iku dhe ne dolëm nga guzhina, si për ta ngushlluar ustanë.

— Po ju?! — na bërtiti me një zë të vrazhdë. — Pastaj duke i lëshuar krahët t'i varen poshtë, foli me një ton të dëshpëruar:

— A e patë ç'kurvë që është? Unë e njoh, e njoh mirë atë... Ç'e do! Më mori erzin kurva...

Befas syt'e tij flakruan. — Shiko — i tha Isufit me një etje ujku — do të të jap pesë lekë sikur ta kapësh në udhë ta shash, ta poshtrosh...

— Po sikur të thërrasë?.

— Hajde, mos kij frikë, më ke mua.

Isufi vrapoi pas vajzës. I vajti pranë e i ra me bryl, pastaj i shkeli synë. Vajza e shtyu. Edhe ai e shtyu. Ajo desh të largohej, po ai e shau.

Ustaj kish dalë në mes të rrugës, dhe me duart e vëna në vithet e kërcyera, qeshte me gjithë shpirt. Atëhere dolën në udhë edhe tregtarë të tjerë, dhe e mjera vajzë u gjënd ngushtë. Uli kokën e ja shkrepiti të qarit, pa ditur ç'të bëjë. Dikush ndërhyri për ta qetësuar atë, po ustaj vrapoi e i tha:

— Ty ç'të duhet? ... Le të vrasin veten po të duan, ajo është vajzë rrugash.

— Ashtu? — pyeti si me çudi një burrë me gjyslykë.

— Po, po, e njoh unë, është kurvë me patentë... — vijoi ustaj.

Ustaj po çpifte me paturpësinë më të madhe. Fytyra e tij gjithë tul, kish marrë shprehje gëzimi. Ato sytë e tij të vegjël lëviznin gjithë lezet, ndërsa grushtet i kish mbledhur shuk, dhe i entuziazmuar nga sukcesi, i përplaste shpesh herë njerin mbi tjetrin, pa ditur se ç'bënte.

Kur erdhi Isufi, ustaj i buzëqeshi me djallëzi dhe i rrahu supet në shenjë mirënjohjeje. Pastaj i tha, duke e shikuar shtrembët me ato sytë e tij të vegjël:

— Duhej t'ja kishe ngritur çarçafin që t'i dukeshin shalët...

— Po edhe aq sa bëra qe mjaft!...

— Po jo për pesë lekë ama!... — dhe mbylli njerin sy.

Isufi heshti.

— Nejtë, për të marrë të kesh tek unë, — i tha ustaj dhe u fut në kuzhinë. Pas tij vajtëm dhe ne, dhe filluam punën. Unë mbushja kazanet me ujë, Isufi thyente vezë dhe të bardhën e tyre e hidhte në një tas të madh, dhe pastaj fillonte dhe e rrihte deri sa e bënte shuk, si top dëbore.

Mua s'më hiqej nga mendja ngjarja me vajzën. Doja ta pyesja Isufin përse e bëri të qajë atë vajzën e mjerë,

po meqë ustaj rrinte aty, nuk kisha mundësi ta hap këtë bisedë

Ustaj si u lodh duke ngjeshur brumët e pastave, tha befas:

— Po dal pak, se më dhëmb koka. Ju vazhdoni punën. Po t'u lodh dora, Isuf, jepja këtij. Le të mësohet edhe ky të rrahë vezë. . .

Ustaj dolli, dhe unë e pyeta Isufin:

— Pse u sollë ashtu me atë vajzën?

Ai e ktheu kokën nga unë dhe tha, duke i rënë ballit me shuplakë:

— Pse? Sepse jam i poshtër, po, jam i poshtër. Më nryen pesë lekët që s'mi dha!

Pështyu me inat dhe vijoi:

— Sa herë ma ka punuar kështu, aq të mira qofshin!

— Largohu më mirë! — e këshillova.

— E ku të vete? Të gjithë ustallarët janë si ky, bile më të këqinj. Të paktën me këtë jam mësuar.

Pa më shikuar, duke vazhduar të rrahë vezë, thoshte ngadalë:

— Po edhe ustaj s'i ka mirë punët. Kohët e fundit i ka hypur shumë rakia. Ka pesë fëmijë në shtëpi dhe s'pyet fare për ta. A e pe? Kërkon vajza, gra të huaja. Dhe më ngatërron kot së koti me punë të tilla! . .

Heshti dhe pastaj vijoi të më fliste për gjëra të thella duke kujtuar se unë i dija të gjitha të fshehtat e kësaj bote: — Kështu është kjo botë, **more vëlla**. Dikush e ka të mirën e dikush jo. Unë, për shëmbull, të kisha një **grua që të më donte**, do t'i falja zemrën, po ja se gratë nuk më duan. I shëmtuar nuk jam, po paraja **vendos**. Të kisha një dyqan të vogël, ti bëja **nja 10 napolona**, dhe me **10 napolona** gjëja vajzën më të bukur të Tiranës! . .

Sytë e tij ndizeshin nga një afsh i zjarrtë, i brëndshëm. Ishte shumë-shumë 20 vjeç, kishte trup të gjatë dhe një fytyrë të lezetëshme; flokë-verdhë, sy-larush, hunda i vinte pak me majë.

Si pa gjë të keq, nisi të këndojë, me një zë të ëmbël prej tenori:

«As ma fal, moj, dashurinë;
zemra ime se ç'u dogj...

Kur këndonte, kokën e ngrinte përpjetë si rosak, sytë i mbyllte përgjysëm dhe dukej sikur shkrihej i tëri. Ky ishte një nga ata qindra të rinj të dëshëruar për të pasur një dashnore...

* * *

Ustaj u kthye i bërë tapë. Sytë i ishin futur edhe ca më thellë, buzët i qenë shtrëmbëruar, goja i qelbej dhe fjalët i delnin me zor, sikur i hiqte zvarë:

— Shikoni, djem, ejani uluni këtu, — ti je fëmi, — më thosh mua, — ti Isuf, më dëgjo. Ja, tani që piva, koka s'më dhemb më dhe trupin e kam si fildish. Rakinë e ka falë zoti. Bixhozi është i keq. Bixhozi të qit në diell, o vëlla, Isuf, mos luaj bixhoz. Të këshilloj si babë. Raki pi, bixhoz mos luaj. Ë? Si thua?

Isufi tundte kokën. Ustaj kalonte kodër më kodër: — Folë, Isuf, a ke ndonjë ankesë prej meje? Jemi njerëz, dreqi e di, ndoshta na takon të vdesim tak fap, duke ecur, por mua nuk më pëlqen të shkoj në varr borxhli, nuk dua që atje të jap hesap përpara teje.

Lëpinte buzët, thithte cigaren, ndizej flakë dhe thosh duke pështyrë në tokë:

— E ku dini ju ç'është jeta! Kam qenë shumë i prapë, ku s'kam vajtur unë për të jetuar? aQark i kam rënë dynjasë, kam qenë në Stamboll, në Selanik, në Manastir dhe në Bosnjë. Në Selanik sharrova pas një gruaje të ve, po ika se atje ka shumë çifutër dhe është zor të bësh prokopi; është si në Kavajë... — Ti, — mu drejtua mua, — shko dhe vëshetro punën, qafir, kush të tha të dëgjosh bisedën tonë? Isufin e kam si ortak, kurse ti je çirak; hala s'ke kalbur shpërganjët...

Vija re se Isufin e gëzonin këto fjalë. I pëlqente të mburrej, të tregohej përpara meje se gjoja ish zëvendës i ustajt, me qëllim që mua të më kish gjithmonë nën urdhëra. Po unë kisha vendosur, se në këtë dyqan nuk mund të shkoja gjatë. S'më pëlqente as puna, as njerzit. Ajo era e qelbur e peces që pastroja kazanet më mundonte tepër, kurse ustaj më neveritej gjithnjë më shumë. Isufin e mora inat qysh nga ngjarja me vajzën.

Ata më dukeshin njerëz të çuditshëm, njerëz që unë nuk mund t'i kuptoja. Vrisja mendjen me veten time, përse në mes të babajt tim dhe ustajt kish një ndryshim kaq të madh. Baba ish njeri që mendonte krejt ndryshe nga ustaj. Kurrë nuk e kisha dëgjuar të fliste keq për njerzit, të ankohej makar edhe për jetën që ish aqë e egër për të; kish mbetur sakat përgjithmonë, pa asnjë të ardhur, me dy fëmijë në shtëpi (unë dhe motra) dhe nëna ime e dashur që tani ka filluar të punojë edhe ajo si rrobalarëse nëpër familjet e pasanikëve.

Mua më pëlqente të bridhja rrugëve, të shkoja në pyll ose tek Ura e Brrarit dhe atje, të shihja peshqit e vegjël duke kërcyer gjith gaz, ose të dëgjoja kukuakut e bretkocave; të gjitha këto ma përkëdhelnin shpirtin.

Shpesh herë takonte që ustaj, duke vënë re se unë ëndërroja ashtu më këmbë, më thosh me një zë të butë: — Ti s'je për çirak, o kapedan. Ty të pëlqejnë më shumë shejtanllëqet. Unë e dij se çfarë mendon ti tani. Ta them? Të kesh një llastik dhe të dalësh për gjah, ose të kesh një paqetë cigare dhe t'u japësh shokëve cigare, duke i vënë në provë pale kush e thith më shumë tymin e duhanit!...

Në fjalët e tij kishte diçka të vërtetë. Po unë nuk i thoja gjysëm fjale atij, sepse kisha frikë mos më dëbonte nga puna.

Disa herë kisha vendosur të bëhesha ilustraxhi ose hamall, por përsëri hiqja dorë, pasi puna e hamallit lypte fuqi, dhe se ilustraxhi kish aqë shumë, sa endeshin gjithë ditën pa punë si «qej kasapësh», siç thosh ustaj. Po përpiqesha që përpara se të largohesha nga ai, të gjeja ndonjë punë tjetër sa për të mos mbetur udhëve.

IV

Ustaj kish një mik të ngushtë: ky ishte xhandari Veli Hajdari, një burrë i gjatë dhe i hollë, me fytyrë gjithmonë të ngrysur. Në dyqan vinte gati çdo ditë, dhe futesh me ustanë në guzhinë ku bisedonin orë të tëra, kushedi se për çfarë.

Kur unë, për një arsye ose një tjetër, hyja në guzhinë, ai shpesh e ndërpriste bisedën dhe më vështronte duke u munduar t'i jap fytyrës një pamje edhe më të rreptë. Në fillim unë e pata shumë frikë këtë «gushëkuq», po pastaj fillova të mësohem me të, ashtu si u mësova me ustanë, me Isufin e me të tjerët.

Kur më thosh «e di vetë ti» unë nënkuptoja se Veliu donte çaj me limon, ndërsa kur donte kafe, më thosh: — një sade.

Ky njeri për shumë gjëra fliste me një gjuhë të tijën që vetëm ata që e njihnin e kuptonin.

— Sot, — i thosh një ditë ustajt, — sollën në karakoll një penkuq që kish qëlluar me pëllëmbë një tregëtar, e t'i kemi hequr një dru që s'do ta harrojë kurrë!

— Ç'është penkuqi? — e pyeta unë.

Veliu më shikoi me ato sytë e tij si sy qeni, dhe më tha, duke më pickuar llapën e veshit:

— Tjetër herë mos të pyesësh për gjëra që s'të përkasin, more vesh?

— Po.

— Jo po, por si urdhëron të thuash. Kësaj here po ta tregoj se çdo të thotë penkuq: penkuq i thonë jevgut. More vesh?

— Po.

— Jo, po, por si urdhëron, qen misri! More vesh?!

— Si urdhëron...

— Kështu pra!

Veliu disa herë vishej civil. Në dimër mbante një pallto të madhe, këpucët i fuste në galloshe dhe ecte sikur

shkelte mbi vezë; në verë vishtë një xhaketë kafe, me mëngët pak të shkurtëra për krahët e tij të gjatë.

Ustaj thosh se Veliu jetonte keq. Rroga s'i mjaftonte me që kish gjashtë fëmijë në ngarkim, dhe veç kësaj i pëlqente ta njomte gërmazin me një gotë raki çdo mbrëmje.

— A ke ndonjë meze të mirë sonte? — e pyeste ustanë.

Ustaj, po të ndodhej në orë të mira, më dërgonte mua tek kasapi për të blerë mëlçi dhe zemër, pastaj vetë ai i pastronte, shkonte në furrë dhe i piqte me kujdes. Në darkë ja shtronin në guzhinë dhe rrinin duke u fjalosur gjer vonë.

Njeri nga ne, unë ose Isufi, duhej të rrinte aty, në dyqan, gjer sa ata të mbaronin së piri. Kur delnin, e mbanin shëshoqin për krahu; ustaj më jepte urdhër ta mbyllja mirë qepenin, dhe kur unë ikja, ai ulej dhe e kontrollonte përsëri me dorën e tij.

Më vonë mora vesh se Veliu kish marrëdhënje financiare me ustanë. Ustaj i blente rogën Veliut, me një përqindje fitimi.

— Xhandarët i shesin rrogat, — më thosh Isufi në vesh.

— Po pse?

— Sepse ua paguajnë një herë në tre katër muaj... kurse ata kanë nevojë çdo ditë për pare.

S'e kuptoja cili ish shkaku i vërtetë që atyre ua paguanin rrogën një herë në tre katër muaj.

Kur Veliu nuk vinte për 5-6 ditë (kjo ngjiste shumë rrallë) ditën e enjte paraqitej tek ustaj e shoqja e Veliut, një grua e hollë dhe pa dhëmbë, dhe ustaj i jepte një dollar, ose ja merrte trajsen dhe shkonte tek mullshitësi për të blerë 15-20 kg. miell misri.

Një ditë, Veliu erdhi vet'i dyti. Shoku i tij ish një tetar i shkurtër, qimezi, me buzë të trasha si afrikan. Siç biseduam me ustanë, ky nxori portofolin dhe i dha tetarit dy napolona. Tetari nënshkroi një diftesë, të cilën ustaj e palosi dhe e futi në portofol. Kur tetari u largua, Veliu buzëqeshi me djallëzi dhe i tha ustajt:

~~26398~~
BIBLIOTEKË E SHTETIT
3993

— Po të isha në vëndin tënd, do të mirreshtisja vetëm me fajde. Dhe nuk do të përzihesha me asnjë njeri tjetër veçse me xhandarët

— S'është keq, — buzëqeshi edhe ustaj, — mund ta fillojmë një punë të tillë.

Kështu, qysh nga ajo ditë, ustaj im u bë, si të thuash llogaritari i xhandarëve. S'kish ditë që të mos vinin tre katër xhandarë të dërguar nga njeri tjetri për të lënë peng rrogat e tyre. Shumë prej tyre ishin pijanecë, goja u qelbej erë raki, hudhra e qepë, po ustaj as që i vinte re këto. Ai u merrte me kujdes diftesat. Në çdo 3-4 muaj, paraqitej në qark-komandë dhe kundrejt dëftesave mblidhte të hollat.

Veliu vinte më dendur në dyqan dhe sa herë që vinte, gjithmonë sillte lajme të ndryshme, lajme të hidhura, trishtuese.

— Sot në mëngjez gjetëm një djalë të ri që kish varur veten.

— Pse? — pyeste me habi ustaj.

— Kish qenë student në gjimnaz; pasi kish mbaruar shkollën s'i kishin dhënë punë, dhe kështu nga dëshpërimi i dha fund jetës. Kish lënë edhe një letër...

— Po një gjë e tillë ndodhi edhe përpara dy ditësh, apo jo?

— Po, ai ish nga Korça, kurse ky i sotmi është nga Elbasani. Ç'dreqin kërkojnë këta të rinj?! Brënda këtyre tre muajve kanë ndodhur më tepër se 40 vetvrasje të tilla...

Unë dridhesha kur dëgjoja një bisedë të tillë. Veliu fliste për këto gjëra si për të gjitha të tjerat, kurse ustaj dukej si i prekur... Herë pas here më hidhte një vështrim pyetës, pastaj më thosh me një zë të butë:

— Ke bërë mirë që u largove nga shkolla, do të kish përfunduar në litar po të mbaroje gjimnazin. Të paktën kështu si çirak, je më i sigurt në jetë. Për çirakë gjithmonë do të ketë nevojë, kurse për shkollarë jo, apo

jo? Kjo është si një e një bëjnë dy. Ja, unë s'kam shkollë, por llogaritë i bëj më mirë se një profesor; mjafton që njeriu të jetë i pasur, pa të gjitha të tjerat ndreqen.

Gjatë gjithë kohës që ndenja në këtë dyqan, mësova shumë të fshehta që ndodhnin çdo ditë, prapa mureve të shtëpijave tona, të fshehta, të cilat turbullonin mendjen e njerëzve.

Pas një mungese prej tri ditësh, Veliu i thosh ustajt:

— Vdiqa për gjumë, për fjalë të nderit!

— Pse?

— Po kërkujmë qark të kapim ata që shajnë ministrat.

— Shajnë ministrat? — pyeti ustaj i habitur.

— Po, janë disa njerëz që hedhin letra në postë me adresë të ministrave. Çfarë nuk shkruajnë.

— Folë hajër Veli! — murmuriti i tmerruar ustaj.

— Nuk lenë gjë pa u thënë, u numërojnë të këqijat që kanë bërë; kryeministrit Koço Kotës, i thonë se do ta vrasin po qe se ai nuk bën një ndërrim të politikës...

— Ashtu? Po emër a shënojnë?

— Të shënonin emër është punë e lehtë, po s'e bëjnë këtë gjë. Firmosin «Dora e zezë». Hajde merre vesh ti ku bije ky katund!... Është mobilizuar gjithë xhandërmërija dhe s'po i zbulojnë dot...

Unë bëja sikur kryeja ndonjë punë, po mëndjen e kisha aty, tek fjalët e Veliut. Çuditësha se si kishte njerëz aq të guximshëm, sa t'u shkruanin letra të tilla ministrave! Veliu trofullinte si një kalë dhe ustaj i thosh:

— A thue do t'i kapni?

— Sigurisht do t'i zëjmë. Kush ka shpëtuar nga duart tona? Po ama edhe ata janë kopila; ngjet, bie fjala, që sot hedhin një letër dhe heshtin për dy muaj rresht, kurse ne lodhemi aq shumë, sa kur vjen fundi, fillojmë e mërzitemi. — S'do të hedhin më, — mendojmë ne. — Po, po të nesërmen, dy letra të tjera, njera ministrit të Brëndëshëm Musa Jukës, tjetra gjeneral Prenk Previzit... Ahere xhandarmëria përsëri në këmbë... Kështu vazhdon puna për shumë kohë. Burgun e kemi mbushur plot me të dyshimtë, shumë njerëz janë rrahur për vdekje...

Në sytë e Veliut duket lodhja dhe mërzia. Ai rri një copë herë pa folur fare, këmbë mbi këmbë, pastaj nis e flet si nëpër gjumë:

— Kur mejtoj thellë, shpesh herë më duket sikur bëjmë faj të madh që i gjurmojmë kaqë shumë njerëzit. Këta kanë nevojë për punë, dhe ta merr mendja, kur s'ke, do të shash, do të ulurish, se dhe qeni që është qen, ulurin po të mos i japësh të hajë. Kështu është, po s'ke ç'të bësh, dikush është xhandar, dikush nëpunës, tjetri punëtor, sejcili është i detyruar të kryejë detyrën e tij.

Heshti përsëri, pastaj përsëri shtoi: — Ç'të bësh, kështu e ka kjo jetë!..

Kur ikte ai, ustaj më këshillonte:

— Mos folë me njeri për këto që dëgjove; ndryshe do ta pësosh keq!... dhe mos kujto se Veliu është aqë shpirt mirë sa shitet, edhe mua është gati të më dërgojë në litar, po qe se dyshon, bile edhe të jatin!...

VI

Një të shtunë pas dite, erdhën në dyqan shokët e mi, Xhemal Dibra dhe Sandër Cicka. Më ta kam bërë katër vjet shkollë, dhe kemi patur shoqëri të ngushtë. Xhemali është nja një ose dy vjet më i madh se unë, çun mjaft i zgjuar, por tepër i dhënë pas prapësive; pinte duhan si një i madh, mbante llastik në xhep dhe ishte gati të përleshej me cilindo, mjafton që t'i mbushej mendja. S'kishte babë, kur se e ëma, e re dhe e fuqishme, nga nevoja ish martuar me një të pensionuar, plak njeri, ish shërbëtor i bashkisë.

Xhemali më tregoi me mburrje se edhe ai ish larguar përgjithmonë nga shkolla, e se kish ardhur ta ndihmoja për të gjetur punë. Sandri, i rrëmbyer nga gëzimi që shkaktojnë këto aventura tek fëmijët, e ndiqte pas Xhemalin, me shpresë se edhe ai, një ditë, do t'ja mbushte mëndjen prindërve të vet për ta hequr nga shkolla. Për t'i provuar se mos talleshin me mua u thashë të kthehen në shkollë.

Leri ato, se s'na e kthen dot mëndjen! — ma preu

jo? Kjo është si një e një bëjnë dy. Ja, unë s'kam shkollë, por llogaritë i bëj më mirë se një profesor; mjafton që njeriu të jetë i pasur, pa të gjitha të tjerat ndreqen.

Gjatë gjithë kohës që ndenja në këtë dyqan, mësova shumë të fshehta që ndodhnin çdo ditë, prapa mureve të shtëpijave tona, të fshehta, të cilat turbullonin mendjen e njerëzve.

Pas një mungese prej tri ditësh, Veliu i thosh ustajt:

— Vdiqa për gjumë, për fjalë të nderit!

— Pse?

— Po kërkojmë qark të kapim ata që shajnë ministrat.

— Shajnë ministrat? — pyeti ustaj i habitur.

— Po, janë disa njerëz që hedhin letra në postë me adresë të ministrave. Çfarë nuk shkruajnë.

— Folë hajër Veli! — murmuriti i tmerruar ustaj.

— Nuk lenë gjë pa u thënë, u numërojnë të këqijat që kanë bërë; kryeministrit Koço Kotës, i thonë se do ta vrasin po qe se ai nuk bën një ndërrim të politikës...

— Ashtu? Po emër a shënojnë?

— Të shënonin emër është punë e lehtë, po s'e bëjnë këtë gjë. Firmosin «Dora e zezë». Hajde merre vesh ti ku bije ky katund!... Është mobilizuar gjithë xhandërmërija dhe s'po i zbulojnë dot...

Unë bëja sikur kryeja ndonjë punë, po mëndjen e kisha aty, tek fjalët e Veliut. Çuditësha se si kishte njerëz aq të guximshëm, sa t'u shkruanin letra të tilla ministrave! Veliu trofullinte si një kalë dhe ustaj i thosh:

— A thue do t'i kapni?

— Sigurisht do t'i zëjmë. Kush ka shpëtuar nga duart tona? Po ama edhe ata janë kopila; ngjet, bie fjala, që sot hedhin një letër dhe heshtin për dy muaj rresht, kurse ne lodhemi aq shumë, sa kur vjen fundi, fillojmë e mërëzitemi. — S'do të hedhin më, — mendojmë ne. — Po, pō të nesërmen, dy letra të tjera, njera ministrit të Brëndëshëm Musa Jukës, tjetra gjeneral Prenk Previzit... Ahene xhandarmëria përsëri në këmbë... Kështu vazhdon puna për shumë kohë. Burgun e kemi mbushur plot me të dyshimtë, shumë njerëz janë rrahur për vdekje...

Në sytë e Veliut duket lodhja dhe mërzia. Ai rri një copë herë pa folur fare, këmbë mbi këmbë, pastaj nis e flet si nëpër gjumë:

— Kur mejtoj thellë, shpesh herë më duket sikur bëjmë faj të madh që i gjurmojmë kaq shumë njerëzit. Këta kanë nevojë për punë, dhe ta merr mendja, kur s'ke, do të shash, do të ulurish, se dhe qeni që është qen, ulurin po të mos i japësh të hajë. Kështu është, po s'ke ç'të bësh, dikush është xhandar, dikush nëpunës, tjetri punëtor, sejcili është i detyruar të kryejë detyrën e tij.

Heshti përsëri, pastaj përsëri shtoi: — Ç'të bësh, kështu e ka kjo jetë!...

Kur ikte ai, ustaj më këshillonte:

— Mos folë me njeri për këto që dëgjove; ndryshe do ta pësosh keq!... dhe mos kujto se Veliu është aqë shpirt mirë sa shitet, edhe mua është gati të më dërgojë në litar, po qe se dyshon, bile edhe të jatën!...

VI

Një të shtunë pas dite, erdhën në dyqan shokët e mi, Xhemal Dibra dhe Sandër Cicka. Me ta kam bërë katër vjet shkollë, dhe kemi patur shoqëri të ngushtë. Xhemali është nja një ose dy vjet më i madh se unë, çun mjaft i zgjuar, por tepër i dhënë pas prapësive; pinte duhan si një i madh, mbante llastik në xhep dhe ishte gati të përleshej me cilindo, mjafton që t'i mbushesh mendja. S'kishte babë, kur se e ëma, e re dhe e fuqishme, nga nevoja ish martuar me një të pensionuar, plak njeri, ish shërbëtor i bashkisë.

Xhemali më tregoi me mburrje se edhe ai ish larguar përgjithmonë nga shkolla, e se kish ardhur ta ndihmoja për të gjetur punë. Sandri, i rrëmbyer nga gëzimi që shkaktojnë këto aventura tek fëmijët, e ndiqte pas Xhemalin, me shpresë se edhe ai, një ditë, do t'ja mbushte mëndjen prindërve të vet për ta hequr nga shkolla. Për t'i provuar se mos talleshin me mua u thashë të kthehen në shkollë.

Leri ato, se s'na e kthen dot mëndjen! — ma preu

Xhemali. Ç'e dua unë shkollën? Mës do të bëhem gushkuq apo prefekt? Ku ka si njeriu që bredh, që fiton vetë para, që vete nga të dojë!... Ja, për shëmbull, sot isha në lumë, i dhashë një të larë, oh, oh! — (u shtriq dhe tështiu me krenari).

Mua më qante shpirti për ato që tregonte Xhemali. Dëshiroja që edhe unë të zhytesha në ujin e freskët të Lanës me Përru, të dilja bashkë me shumë shokë të tjerë udhëve të Tiranës, dhe të ndeshesha me fëmijët e lagjeve të tjera, deri sa të griseshim nga rrobat dhe faqet të na bëheshin gjithë gjak. Po ja se dashuria për nënë më pengonte.

Befas, vura re se ndërsa po bisedoja me ata, ustaj ish afruar në rrëzë të derës dhe po na përgjonte. I bëra shenjë Xhemalit dhe Sandrit që të iknin, po ata, duke mos më kuptuar, vazhdonin të flisnin shtruar. Ahere ustaj doli, pështyu gjithë inat mbi kalldrëm, më hodhi një vështrim kërcënontës, dhe më pyeti me zë të ulët, por të vrazhdë:

— Hë, kapedan, cilët janë këta?

— Shokët e shkollës, — iu përgjigja unë.

— Pse kanë ardhur? — Zëri i tij sa vinte bëhej më i ashpër.

— Hiç, u qëlloi rruga këtej.

— U qëlloi rruga, apo për të qëruar ndonjë gjë?! Dhe duke iu drejtuar atyre, u bërtiti dhe u tha, me njerën dorë gati për t'i qëlluar: — Shporruni këtej, hajdutë të vegjël! Dhe ti futu brënda, në mos po shko me ata! Pastaj mbylli njerin sy, siç bënte zakonisht kur zemërohej. Ndërkaq pashë se edhe Xhemali s'kish ndërmend të larë gohej pa e thënë fjalën e tij. S'u tund fare nga vëndi, më shikoi dhe m'u duk sikur po më pyeste me atë vështrimin e tij të zgjuar: «Ta nxjerr llastikun dhe t'ja thyej xhamet?»

Unë u futa brënda pa bërë zë, dhe ustaj më ndoqi pas, po ja se shpejt u dëgjuan fjalët e Xhemalit:

— Për ato që the, do të bëhesh pishman, more vesh? Ne s'jemi hajdutë!...

Ustaj vrapoi dhe ata ua mbathën këmbëve. Kur erdhi, më zuri nga veshët; m'i tërhoqi aqë shumë, sa me zor arrita të qëndroj në majë të gishtave të këmbëve. S'fliste, po kafshonte gjuhën; si dukej priste se mos do t'i kundërshtoja. Po unë e durova dhëmbjen dhe s'kisha ndërmënd as të ankohesha fare.

Pastaj m'i lëshoi veshët e më tha: — Shko e lajmëro nënën që të vijë t'i jap kusurin që të takon dhe të më hiqesh këtej... Kur të rritesh, mbase do të grabisësh edhe shtëpitë e huaja. Shko!...

Syt'e mi u mbushën me lot. Fjala «shko», më tingëlloi rëndë; m'u duk sikur tani përpara meje, ish hapur një grëminë. Ku të shkoja? Në shtëpi? Po prindërit e shkretë prisnin prej meje, t'u tregoja gjëra të mira e jo se më kishin dëbuar! I rash ndër këmbë dhe fillova t'i lutem që të më mbante, të kish mëshirë për mua dhe i premtova se punën do ta kryenja akoma më mirë. Po ai nuk tundej fare. Dëgjonte lutjet e mija, i pëlqente të shihte një njeri të gjunjëzuar dhe çfrynte gjithë inatë.

— Ka marrë fund kjo punë! — thosh duke trokitur gishttrinjt e duarve mbi xhamin e banakut.

Ahere edhe mua më kërceu gjaku mbi kokë:

— Mirë pra, nem hesapin, — i thash.

Ustaj i çuditur nga guximi im, më shikoi plot habi. Tundi kokën duke menduar diçka me vete dhe pastaj foli me fjalë të çkoqura mirë:

— Ama kështu, ë?!... Lotët tuaja paskan qenë gënjeshtër; më lumtë që s'e hëngra kilon për okë! Shko e thirr nënën!...

— S'ka nevojë të thërras nënën, nem hakun dhe unë iki...

Ai e kish mbyllur njerin sy, fytyra e tij po zverdhej dalëngadalë dhe shihja se tek ai po ngjallej një zemërim i madh. Lëshoi një fishkullimë të gjatë dhe tha si me përtesë:

— Shko e më bjer nënën këtu se përndryshe...

Ai nuk arriti ta mbarojë fjalën, sepse një mi i ndezur flakë u fut në dyqanin tonë. Ustaj, i tmerruar, lëshoi

një klithmë dhe duke më zënë për supi, thirri: — miu i ndezur, shpejt ta kapim se na e dogji dyqanin.

Miu, si një top i zjarrtë, përplasej qosh më qosh dyqanit, u fut nën raftin ku mbanim kajmaklijet, dhe, duke mos gjetur dot shpëtim, u ngjit me një shpejtësi të habitëshme, mbi dritare, pastaj në mur dhe kërceu në tavan.

— Medet se më fiku! — thirri ustaj duke shkukur flokët.

Ustaj m'u dhimbs. Vajta në guzhinë, hypa mbi oxhak, pastaj me mundim zërtheva një kapak prej dërrasash, dhe dola në tavan. Eca me këmbë e duar nëpër errësirë, dhe pashë se miu, i bërë shkrum e hi, kish mbetur aty, mbi tavan, dhe vazhdonte të digjej akoma. S'do mend, sikur të mos kisha vajtur me kohë, do të ishin djegur blozët e pastaj drrasat e tavanit, e kështu i gjithë dyqani.

Kur zbrita, ustaj më mori me përkëdhelje, më fshiu kokën e faqet me përparsen e tij, sepse bloza më kish bërë si arap, dhe më tha me një zë të dredhur:

— Tani e tregove se të kam besnik. A e fike mirë? Si, s'ke lenë asnjë shkëndijë sipër? Të lumtë, po pse s'ma solle atë mi që do t'i punonja qindin. Ai i poshtër desh më nxorri në udhë të madhe!...

Në dyqan kishin ardhur plot njerëz, tregëtarë dhe esnafë të udhës sonë, të cilët qeshnin, dhe njeri prej tyre, një burrë me brekushe të bardha, me qeleshe, të gjatë e me qestek sahati, që i varej nga qafa deri në brez, thosh me dialektin e tij tiranas:

— Saliu i dha flakën miut në dyqon të tij e miu tu turr dik' drejt për drejt dyqonit tem, po unë e mora vesh kte. I zuna derën e dyqonit e ja përmblodha me shqelm miut të kuq e miu ja dha fësht ke dyqoni i Mehmetit. Shyqyr që pate çirakun se i pate me la durët me dyqonin, o Met. . .

E pashë se ustajt i vinte rëndë kur qeshnin ata fqijt e tij, tregtarë që s'ja donin të mirën shoshoqit, prandaj u foli me një zë pak të ashpër:

— Edhe sikur të më digjej dyqani, juve ç'u duhet? Po mos harmoni se Saliu që e lëshoi miun të djegur nuk do t'i shkonte të shpëtonte lehtë.

— E drejtë.

— Po a nuk dini ju se në Stamboll është djegur një pazar i tërë nga një mi i vetëm?!... vazhdonte ustaj.

— Ke çirak të mirë, o Met — ja pritni dikush.

Pashë se shumë prej tyre m'i kishin hedhur sytë, po ustaj, duke mos dashur që unë të dëgjoja lëvdatat, më urdhëroi që të futesha në kuzhinë. Pastaj erdhi pranë meje, u suall rrotull nëpër kuzhinë dhe thosh ngadalë, sikur ankohej:

— Qesatlliku i bën të gjitha këto, o kapedan! Tregëtarët s'kanë me se merren, prandaj u pëlqen të tallen me mijtë e djegur: kur s'do dreqi e t'u japi flakën!...

Fliste duke shikuar vendin, nga ku isha ngjitur unë dhe shtonte i pakënaqur:

— Sikur e paske çqyer tepër kapakun! E? Bela e belave po i sillet kokës s'ime! Po ç'të keqe kam bërë unë? Perendisë i falem, me njerzit jam i drejtë, po belatë s'po më hiqen që s'po më hiqen!...

Heshti, më ktheu ngadalë nga ana e tij, dhe më pyeti si me lutje:

— Më thuaj të vërtetën, ç'kuptim kishin ato fjalët e shokut tënd: «Do të bëhesh pishman»? E pse të bëhem pishman. Mos kanë ndërmend të më thyejnë dyqanin?!...

I spjegova se që të dy janë djem të mirë, po ustaj i ngrysi vetullat dhe tha duke i shoqëruar fjalët me një psherëtimë të gjatë:

— S'besoj të jetë ashtu! Ai djali i gjatë kish sy hajduti. Për këto gjëra unë do të vej në dijeni edhe Velinë... ahëre...

Dhe iku duke venë duart njera mbi tjetrën sikur desh të më thosh:

— Aherë do të shohësh cilin jam unë!...

VII.

Veliu erdhi në mbremje; ish gjysëm i dehur; sytë i lëviznin me përtesë. Ustaj sapo kish dalë; dhe Veliu më urdhëroi të shkoja ta kërkoja.

— Ta gjesh me doemos, more vesh?

Isufi për t'i bërë qejfin, shtoi së mund ta gjeja në mihanen e Dylit, ose në shtëpi.

Veliu e rrotulloi kokën me përtesë, si një ka, dhe i tha Isufit, me gjuhën e trashur nga pija:

— Mirë pra, shko dhe kërkoje ti me që e gjen më shpejt.

Kur iku Isufi, Veliu më thirri pranë dhe më tha ngadalë, duke shikuar nga dera:

— Sonte do të na mbarosh një punë të vogël, si thua? Do të shpiesh një letër në shtëpinë e një miku, more vesh?

— Si urdhëron.

— Ashtu, djal i mirë.

Gojën e mbante gjysëm të hapur, dhe kur merrte frymë, gërmazi i fishkullonte. Përpara vetrinës sonë, rrëshqisnin hijet e njerëzve që vejnë e vijnë; Veliu i ndiqte me sytë e tyre, dhe mua më dukej, sikur ai do të vdiste nga çasti në çast, ashtu siç vdiq dy vjet më parë, në mes të udhës, një burrë shtrembaluq, i cili, duke ecur, qëndroi befaz, përplasi këmbët, i doli shkumbë nga goja dhe dha shpirt...

Parafytyrimi i kësaj skenë më tronditi pak dhe Veliu më pyeti:

— Ç'ke që e lëviz kokën si harabel?

— Kam frikë.

— Nga se?

— Nuk e di.

— Shyqyr që ke frikë, ndryshe do të bëheshe kriminel i madh.

Erdhi ustaj. Veliu i bëri shenjë me kokë dhe të dy shkuan në kuzhinë.

Isufi më tha ngadalë:

— Sonte lot diçka.

— Çfarë?

— Ajo nuk dihet; besoj se diç duan të vjedhin ose të vrasin ndonjë. Ustanë e gjeta në mihane dhe kur i thashë se e kërkonte Veliu, vura re se nuk i erdhi mirë. Udhës më thosh: — Ky Veliu është ngatërrestar i madh. Zoti më ruajtë prej tij!..

Pas dhjetë minutash dolën të dy. Përpara ecën Veliu me atë hapin e tij serbes.

Kur duallën, Veliu më bëri shenjë që t'i shkoja nga pas. Ai ecte me çap serbes dhe qëndronte katër pesë metra larg meje, rrallë e këthente kokën për të parë në po e ndiqnja. Kur më shihte, më shkelte synë që të mos mërzi-tesha. Unë nuk kuptoja se ku po më shpinte. Dy tri herë u mata të iki me vrap, drejt e në shtëpi, po përsëri më mbante kureshtja për të mësuar se çfarë do të ngjiste. Ecëm nëpër pazarin e vjetër dhe dualëm në rrugën e Durrësit. Veliun e nderonin shumë burra me dorë në zemër, kurse ai, u përgjigjej duke tundur kokën, ose duke ngritur vetëm dy gishtërinjt në strehën e kapelës.

Kur mbërritëm në një rrugicë pa krye, Veliu hodhi një vështrim prej kusari, pastaj më bëri shenjë t'i afrohesha dhe më tha, duke më treguar me gisht portën e tretë që gjendej në të majtë të rrugicës:

— Bjeri tri herë me radhë. Në të daltë burrë, i thuaj se kërkoj shtëpinë e Rifat Mazllumit.

— Po cili është ky Rifat Mazllumi?!

— Hajvan! — Dhe më shtërngoi në sup me ato duart e tij të forta. Bëj ashtu si po të them unë! Në të daltë grua, i thuaj Veliu pret. Gruaja do të vijë me ty dhe ti do ta përcjellësh në dyqan, fute në guzhinë. More vesh?

— Si urdhëron.

— Ahere nisu, mos u tremb! Unë të pres tek mihaneja e millit.

Trokita tri herë në portë. Më dukej se po trokisja në zemrën time. Dëgjova ca hapa të lehta përtej portës. Pastaj një heshtje varri. Një lakuriq nate vinte rrotull meje, sikur po përgjonte të fshehtat që po bëja unë.

— S'kaluan as 10 sekonda, dhe një zë i dobët gruaje, pyeti:

— Kush është?

— Hape — i thashë.

Një çelës u përpoq të futej në bravë. Pastaj çelësi u rrotullua dhe dera u hap. Para meje qëndronte një grua. Ajo kishte hedhur mbi kokë një çarçaf të zi. Kur më pa se unë isha i vogël, më tërhoqi brënda dhe pa folur gjysëm fjale, më shpuri në një dhomë. Dhoma ish e varfër, po e pastër. Gruaja e hoqi çarçafin dhe aherë u zbulua fytyra e sajë, një fytyrë e butë dhe e hijëshme.

Duke mbajtur vesh si me frikë, më pyeti:

— Kush të dërgoi?

— Veliu pret.

— E ç'të tha?

— Që të vish me mua.

— E mjera unë! Po si mund të vij?

Fytyrën e saj të trandafiltë e mbuloi përnjëherësh një hije trishtimi.

Unë e pyeta i mallëngjyer:

— Çfarë e ke Veliun?

— Kurgjë, — më tha ajo duke kërkuar në fytyrën time përkrahje; oh more vëlla, ti s'e din si qëndrojnë punët!...

Erdh dhe u ul pranë meje; dorën m'a hodhi në qafë dhe duke shikuar në faqen e murit, nisi të qajë në hesh-tje.

Unë s'po kuptoja në isha në ëndër apo zgjuar. U ngrita nga një diçka që më goditi mu në zemër, po ajo gruaja më solli në vete:

— Rri edhe pak, më këshillo si të veprojmë.

— Këshillohu me Veliun më mirë.

— Ah, Veliu!... Ai katil po ma shkatëron jetën!...

— Po pse?

— Unë jam e martuar, more vëlla; megjithse jam e martuar, më ka rënë në qafë një kapter i xhandarmë-risë; ka plot tre muaj që ai me shokët e tij s'lenë gjë pa më bërë, më kërcënojnë me letra; një natë ai kapteri desh të futej me zor në shtëpinë time. Unë e mjera nuk

guxoja t'ja tregoj burrit, se ai është gjaknxehtë dhe kam frikë se puna do të mbarojë me vrasje. E, si thua ti? A nuk është gjynah t'i bëhesh havale një gruaje të martuar?!

Sytë e saj sikur kërkonin të qetësoheshin në fytyrën time.

— Maskarejtë — murmurita unë.

— Mendo sikur një gjë e tillë t'i ndodhte motrës sate...

— Do t'i kisha vrarë si qenër! — përsërita unë i zemëruar në kulm.

Ajo më shtërngoi me dashuri. — E, si më këshillon? Ç'të bëj?

— Thuaja burrit! — (me këtë fjalë kisha qejf që burri i saj, t'u jepte nga një plumb kokës si Veliut dhe kapterit).

— Ashtu thua? — pyeti ajo duke fshirë lotët.

— Po, po, do të jetë njiqind herë më mirë.

— Po sikur të vriten?

— Le të dalë, ku të dalë...

— Po ahëre më keq do të jetë për mua, apo jo?...

Ne femrat e mjera!...

Sa shumë më pikëlluan këto fjalë. Përpara meje qëndronte një grua, jeta e së cilës ish në rrezik. Ajo po ndiqej kot nga Veliu dhe shokët e tij dhe kjo gjë më zemëronte pa masë. Të kisha fuqi do t'i kapja për fyti ata njerëz të poshtër dhe do t'i shtërngoja deri sa t'u dilte shpirti. Asaj i thashë që ta kyçte mirë portën dhe Veliun do ta gënjeja se më kish dalë burri e jo gruaja.

E shkreta grua! Më përqafoi me ngrohtësi, pastaj hapi një sepet të vjetër dhe nxori dy kokrra vezë.

— Na, merri! — mu lut ajo, — nga unë, motra jote.

Nuk guxova ta kundërshtoj. Qysh në fillim ajo më kish fituar zemrën. I mora vezët dhe ika me nxitim. Ajo më shoqëroi gjer te porta, dhe ndjeva, për të fundit herë, ngrohtësinë e frymës së saj, që shpërndahej në fytyrën time, si aromë karafili.

Eca nja tre hapa, dhe ja, kyçi u rrotulla me kujdes.

— Natën e mirë, o motra ime! — murmurita më vete.

Dikush po vinte në drejtimin tim. Po sikur të ish Veliu? Shkova rrezës së murit me frikë.

Njeriu as më vuri re fare — dukej se ish i pirë — dhe unë dola në udhën kryesore. Ndjeja një gëzim, po isha edhe shumë i shqetsuar; një frikë po zgjohej në thellësitë e gjoksit tim.

Shumë kohë luftova me vetvetën: të shkoj a të mos shkoj tek Veliu? Më në fund, vendosa të shkoj, se ai me siguri do të vinte të nesërmen në dyqan, dhe dreqi e di se çfarë avazesh do të më nxirrte.

Veliu ishte në mehanë dhe kish zenë vënd përkarshi derës; përpara kish një gotë me raki dhe për meze një kofshë gjeli.

Me të ishte ustaj dhe një kapter. Sigurisht ai kapteri, për të cilin më kish folur ajo gruaja.

— Ë? — më pyeti Veliu, vetëm me lëvizjen e vetullave të tij.

— Doli burrë, — i thashë.

— Po pse u vonove kaq shumë! Mistrec!

— Sepse më kapi dhe që duke më hequr një dru të mirë...

— Ai burri?

— Po, është xhahil i madh ai!... E njoh, qenin e njoh — foli ai kapteri me një zë të trashë dhe gëlltiti një gërgëllimë raki. — Po në e zënsha, për flamur, do t'ja bëj shpinën më të butë se barkun....

Pijetorja gumëzhinte, atmosfera ish e prishur nga tymi i duhanit dhe era e alkolit. Dikush përplaste grushtin në tavolinë, një tjetër po përpiquej të gjente fillin e një melodije, ndërsa një burrë topall e tërhiqte kamarierin nga xhaketa.

— Mustafë, pse s'e solle gotën t'ime?...

Veliu më tha:

— Mirë, tani shko, nesër merremi vesh...

Sikur u lirova nga burgu. Ora kish vajtur 10. Qielli ishte i kthjelltë dhe ajri i ftohtë. Vajta në shtëpi me një-mijë mendime në kokë.

Isufi filloi të ngrejë shumë kurthe kundra meje. Ai kishte frikë se mos unë bëhesha më i dashur se ai në sytë e ustajt, e atëhere ustaj mund që ta dëbonte, mbasi puna sa vinte pakësohej. Kur ai dëgjoji se unë kisha shpëtuar dyqanin nga rreziku i zjarrit, nisi të më vështronte me inat dhe mundohej të më zinte në gabime.

— Pse s'i ke pastruar mirë kazanet sot? Pastat kanë marrë erë dhe kjo për fajin tënd...

Një ditë, dëgjova që po i thosh ustajt, në kuzhinë: Kot që e mbajmë atë, më mirë ta heqim, pa punën e tij e bëj se e bëj unë...

Atëhere m'u kujtua se shpesh, Isufi më kishte vënë në prova të ndryshme për të m'a hedhur:

— Sikur të marr me lejen tënde një kile sheqer, ç'do të bëje — më pyeti një ditë.

— Nuk do të të lija.

— Po pse?

— Sepse sheqeri është i ustajt.

— Po sikur ta merrja? — Isufi largoi tufën e flokëve të verdha, që i ra mbi ballë.

— Po ta bënje këtë, do të lajmëroja ustanë.

Ai heshti, pështyu përmes dhëmbëve të tij të rrallë dhe tundi kokën duke murmuritur sikur i fliste vetes: s'e besoja se ti je djalë i tillë!... Pastaj shtoi duke më shtyrë! — Tani shko e lajmëro ustanë për këto që biseduam dhe ai të ka për të dhënë bakshish.

E ndjeva veten të fyer nga këto fjalë. U largova prej tij dhe vazhdova punën.

Në mbrëmje, kur e mbyllëm dyqanin, ai erdhi me mua. Unë kisha vendosur të mos i flisja më, po ai më shtiu krahun, dhe më tha: — Hajt të shohësh ku banoj unë...

Isufi banonte në një barangë të vjetër, tutje, në lagjen e Tabakëve, sipër shtëpive të evgjitëve. Në një qoshe ishin shtruar culet e fjetjes, aty pranë dukej një valixhe

e vjetër dërrase, që kish marrë një të çarë mes për mes; pak më tej, një katruve ujë, një tas prej balte dhe një lugë pis ishin hedhur pa kujdes në tokë. Të katër faqet e dërrasave ishin mbushur me gazeta dhe reklama kinë-maje.

— E njeh këtë artistin? — më pyeti Isufi me kre-nari, — është Bobsstele, kurse ky është Bambu, ai atje Buk Zhones. Unë vdes pas Bambut. Është i fortë, i shkath-të, sa e gjithë policia s'e zë dot. Të isha edhe unë si Bambu!...

— Po në valixhe çfarë ke? e pyeta s'dij qysh.

U ul në gjunjë, tërhoqi valixhen, nxori një spango nga qafa, ku kish varur një çelës të vogël, dhe me të hapi valixhen. Aty pashë nja dy fanella të vjetra, disa ndërresa të tjera të mbrendëshme, një copë bukë të mykur dhe një diçka si pako. E mori këtë pako në dorë; ma rrotulloi nja dy herë përpara syve dhe më pyeti: — A e din se çfarë kam këtu?

— Karamële — thashë unë.

— Jo.

— Sallam atëhere.

— Sallamin e hanë vetëm kaurët... Do të ta tregoj?

— Prit se kam për ta gjetur vetë. Kafe, pra!

— Uuuu, sa larg shkove tani! — Ti pandeh se unë jam i varfër, ë? Ndëgjoje, — dhe filloi të tundi pakon.

— Ç'është? e pyeta.

Isufi e nxori gjoksin përpara dhe, duke u munduar t'i japë vetes hije të rëndë tha: — Këtu kam florinjte. Gjithsejtë 325. M'i ka lënë gjyshja si trashëgim.

— Pse zgërdhihe? — më pyeti dhe më shtyu me inat. — Shko, mor laskuriq, ku di ti se ç'janë florinjte!...

Pastaj e futi kutinë në valiçe, e më tha, pa më shi-kuar fare, me një ton serjuz: — Kur të kesh nevojë të ma-dhe, eja dhe më kërko ndihmë.

U rrotullua nga unë dhe shtoi duke e ulur zënë. — Mos e bisedo me njeri këtë çështje, se këtu, pranë nesh, ba-nojnë nja 3-4 beqarë që t'i qërojnë lekat. Janë të varfër dhe të zotë që të ngjeshin me hu. Unë u kam ardhur shpesh në ndihmë, prandaj edhe më duan shumë...

— E me së merren ata?

— Me ç'tu vijë për dore. Punojnë me kazëm, në behar shkojnë fshatrave dhe kosisin për fshatarët dhe këta u japin diçka.

Befas më hypi një gaz i madh, sepse pashë fotografinë e mbretit Zog pranë një reklame që paraqiste një grua gjysëm lakuriq. Mbreti, me atë fytyrën e tij delikate, të mprehët, me mustaqet spic dhe me ato sytë e zinj dhe të lënduar, dukej sikur po i lutej asaj gruas, ose sikur po e përgjonte.

— Ç'ke që e përqesh mbretin? — m'u kërcënua Isufi.

— Mos ke dashur t'i martosh?

— Teveqel! — më tha dhe shikoi me frikë rreth e rrotull. Po të na ketë dëgjuar njeri, na piu e zeza, në litar na shpunë qysh sonte...

Edhe unë fillova të dridhem. I bëra shenjë Isufit se mos na kanë dëgjuar ata beqarët dhe ai më tha, duke ma shtuar frikën: — Njeri prej tyre e ka mik mbretin dhe mund t'i tregojë.

Heshta. Dëgjonja se si më rrihte zemra me forcë, po edhe çuditesha se ai punëtori të kishte mik mbretin dhe të vuante aq shumë!

Isufi u kollit rëndë-rëndë dhe foli me mburrje: — Edhe unë e kam mik mbretin.

— Po pse e ke aq frikë atëhere?

Duke mos ditur ç'të thotë, u përgjegj, si i mërzitur:

— Ta lëmë këtë bisedë tani, është e ndaluar të flasësh për mbretin.

— Pse? — e pyeta unë, me sy të mbërthyer mbi fotografinë.

— Në t'u ka mbushur mendja të vesh në litar, folë atëhere, po më mirë shko se u bë vonë. Edhe unë dua të flej, se nesër do të ngrihemi shpejt...

U nisa të ikë, por ai më thirri edhe më tha me zë sikur qante:

— Njerin prej nesh, ustaj do ta largojë doemos. Ti ke prindër, të paktën s'je vetëm, si unë. Po unë ku të vete? Jam njeri pa njeri!

— Edhe ti ke mik mbretin, — i thashë.

— Oh, kam mbretin! Kush ma bëri mik atë?!...
Janë të rrallë ata që e njohin mbretin; sa për veten time as e kam parë ndonjë herë.

— Pse më gënjeve pra?

— Hiç, ashtu kot, sa për t'u tallur... — Isufi fliste qetë, dhe si me pikëllim.

— T'a kisha mik mbretin, nuk do të roja kështu si rroj. Njoh një xhandar, është matjan, veç ta shohësh ç'jetë të mirë që bën ai, dhe është një tutkun që s'e ka shokun. Ai e ka mik mbretin...

Fjalët e Isufit, sikur jehonin nga një shpellë e thellë dhe unë dëgjoj, me keqardhje, zërin e tij të butë dhe të hollë, si zë gruaje:

— Nuk dij se si do ta kaloj këtë jetë! Të kisha mundësi të ikja fare nga Shqipëria, më mirë do të qe. Po ja se më duhen para!

— Po florinj të që ke, pse nuk i vë në punë?

— Florinj të! As në ëndër s'kam parë florinj, ti je i vogël, prandaj unë qesh me ty. Ç'të bësh? Më mirë të qeshësh se sa të qajsh! Të kisha florinj do të isha martuar me vajzën më të bukur të Tiranës. Çfarë kam në kuti?...

Ai heshti dhe e tërhoqi përsëri valixhen. E hapi me kujdes dhe nxori atë pakon. Më shikoi se mos i thoja gjë unë, dhe kur e kuptoi se dëshëroja ta shihja atë ç'ka fshihej aty, tha duke e hapur:

— Ja se ç'kam këtu!...

U çudita kur para syve të mi, u çfaq fotografia e një gruaje të ligë. Ishte fare lakuriq, e shtrirë mbi një krevat, me gjitë e mëdhenj që i vareshin deri në bark.

— Ja, kjo është pullumbesha ime, — tha Isufi dhe e shikoi fotografinë me ata sytë e tij të ndezur prush. E puthi me afsh, diçka i murmuriti, sikur ajo ta dëgjonte, dhe si e palosi me kujdes, e vuri në kuti dhe më pyeti me buzën në gaz:

— A të pëlqeu?

— Aspak!...

— Ti je i vogël, po kur të rritesh, do të më japësh të drejtë. Ajo është dashnorja ime e fshehtë. Me të flë,

dhe nga që mendoj gjithnjë për të, më duket sikur jeton me të vërtetë. Emërin ja kam ngjitur Pullumbeshë. A të pëlqen?

Ai fliste, kurse unë dëgjoja pa ja vënë veshin më fjalëve të tij. Kisha dëgjuar shumë gjëra mbi gratë e liga, po ja se ajo fotografia më kish hutuar shumë.

Ika dhe gjithë rrugës mendonja mbi jetën dhe mbi njerëzit duke vështruar yjet dhe qiellin, që ngrihej mbi mua, si një kupë e pafund, plot shkëndija të zjarra.

VIII.

Të nesërmen nuk vajta më në punë.

Nëna më pyeti tinës babajt:

Me se do të merresh tani?

Në zërin e saj dalloja një farë frike, megjithëse ajo kurrë nuk më ka mësuar të jem frikacak.

— Kam për të fituar më shumë para, — i thashë pa ditur se si më erdhën këto fjalë.

Ajo më shikoi si me dyshim dhe tundi kokën duke psherëtitur. E mjera nënë, kish të drejtë! Ku do të fitoja më shumë para?!...

Babaj as që më pyeti fare pse u largova nga puna, veçse i kish thënë nënës, me lot ndër sy:

— Kam frikë se do të marrë udhë të keqe...

Këto gjëra, nëna m'i tregoi kur ramë për të fjetur. Rrinim pranë e pranë njeri tjetrit, bisedonim shumë ngadalë, po për çudi, kuptoheshim pa qenë nevoja ta përsërisim dy herë një fjalë. Unë mundohesha ta shoh nënën kur më fliste, po me që ish shumë errët, s'e dalloja dot. Fjalët e sajë ishin shumë prekëse, ato ngjiteshin thellë në trurin tim e jam i bindur se nuk kam për t'i harruar kurrë. Kur fliste, afshi i saj i ngrohët përplasej në fytyrën time, dhe unë e ndjeje veten të lumtur. Fjalët e saj më mbushin me guxim:

— Ti, bir, do të rritesh dhe do të bëhesh burrë. Pa do të martohesh dhe do të kesh fëmijë, kurse unë,

e rrethuar me mbesa e nipër do të vazhdoj të punoj gjersa të më lejë fuqija, pastaj do të më mbajsh ti, ë?

Unë s'flisja, po i mbështjellë me një batanije të vjetër, rrija e dëgjoja.

Nëna më pyeste:

— Të mori gjumi?

— Jo, po dëgjoj...

Ajo niste përsëri, me një zë që shpërndahej në shpirtin tim, si një burim i kulluar:

— Ne gjithmonë kemi qenë të varfër. Im atë, ndjesë pastë, ka vdekur në Hindî ose Jemen. Shkoi atje bedel për 30 mexhide. Ku është Hindî dhe Jemeni? Shumë larg, bir, atje ku buka piqet në diell. Njerëzit atje janë arapër dhe thonë se nuk kanë dy sy si ne, por një të madh në ballë. Turqia na merrte ushtar burrat dhe i shpinte andej larg... — Mos, i lutej nëna ime, — mos ikë, o grua, se 30 mexhidet bëjnë më shumë se koka ime. — Dhe kështu ai vajti. E pritëm se mos kthehej, po s'u kthye më. Nga 200 veta që vajtën, vetëm 3 ardhën. Babaj na kish dërguar një boçe me gjeth kënaqe, dhe si kujtim, brezat e tij. Unë jam rritur jetime, o bir, si ajo batha që mbin në udhë!...

Nënës i zihej gërmazi, fliste me zor, dhe kur unë e zgjasja dorën, shikoja se syt e saj ishin njomur me lot.

— Mos qajë, nanë, mos... — i lutesha unë dhe më plaste vaji. Më vinte keq për gjyshin që për të ushqyer nënën time vdiq aqë larg, por më keq më vjen për nënën kur dëgjon rënkimet e zemrës së sajë...

Kur u zgjova, nëna kish vajtur në punë. Akoma është i ngrohtë vëndi ku ka fjetur ajo, dhe unë, hidhem e futem në vënd të saj; s'dij sepse kundërmimi i culave të nënës më jep një kënaqësi të çuditëshme; mbi to e ndjej vetën të pushtuar nga diçka që më rrit dhe më forcon.

Tutje, flen motra ime e vogël. Është 6 vjeçe. E ka nxjerrë kokën e saj të rrumbullaktë jashtë jorganit — një jorgan i vjetër dhe plot arna sipër — dhe vazhdon të ëndërojë në një gjumë të thellë. Babaj është ngritur dhe qëndron mbi krevatin e tij që i shëmbëllen një varke.

(Për krevat babaj ka vënë dy arka vajguri, dhe një dërrasë të gjatë sipër tyre). Ai pi duhan esull dhe kollitet sa e gjithë shtëpia gjëmon.

Shtëpia jonë, është e vogël dhe e vjetër. Çatia vëndëvëndë është e zbuluar; në dimër q'andej hyn era e ftohtë akull dhe ne mbulohemi dhe shtërngohemi pranë njeri tjetrit, sepse mërdhahim shumë. Kur bjen shumë shi, dyshemeja e dhomës sonë mbushet plot me ujë, në pellgun e ujit enden copra letrash ose nallanet e vogla të motrës. Atëhere babaj që qëndron mbi krevat si një korb i zi, jep urdhëra, me zërin e tij të ngjirur: — Shpejtoni, hiqeni hasrën, ngrini postiqen se e arriti uji...

Mbaj mend se si një natë janari, ra aqë shumë shi, sa uji cekte për pak krevatin e babajt. Gjërat më me vlerë (një çilte, dy jastiqe, një jorgan dhe çarçafin e nënës), i vumë mbi krevat dhe nga frika u mblodhëm pranë babajt dhe luteshim me zë të ulët:

— O zot i madh, na shpëto, o zot i mirë, na ruaj!...

Nëna, që dinte shumë syre, filloi të thosh ato më të rëndësishmet. Këto fjalë arabisht të cilave ne nuk ua dinim kuptimin, na mbushnin me kurajë dhe na ndihmonin shumë. Unë, për veten time, kisha besim të madh në fuqinë e atyre fjalëve. Besoja se në këtë botë është një fuqi e madhe që rregullon punët, dhe se kjo fuqi i ndihmon njerzit e mirë kur ata gjënden në hall të madh.

Atë natë e kaluam ashtu në këmbë, duke u dridhur dhe duke u lutur...

Përmes të çarave të çatisë, hynë rrezet e para të diellit. Ato ranë në mur si shufra t'arta, dhe njera prej tyre, shëndrit, mbi fytyrën e motrës. Faqet ajo i ka të zbeta dhe flokët ngjyrë gruri. Sa shumë më dhimbset motra! Është e vogël dhe e sëmurë. Nuk dijmë nga se vuan, sepse nuk kemi para për ta çuar te mjeku. Plaka Mude, thotë se ka nevojë për ushqim të mirë, sidomos për mjaltë dhe qumësht. Po ku t'i marrim?

Unë deri atëhere, vetëm dy herë kisha ngrënë mjaltë.

Motra u zgjua befas. I përpëlitë sytë e saj të zez dhe më pyeti si nëpër gjumë.

— Iku nëna?

— Po, iku.

— Pse s'më mori dhe mua?

— Edhe ti i duhesh!

— Unë do të mbaj vajzën e zonjës, Nédretin. Ajo do të më japë një fustan të bukur për bajram.

— Mirë, nesër do të të marrë...

Babaj dëgjon bisedën tonë; kokën e mban tëposhtë dhe kur e zë kolla, bie përmbys. Herë-herë, e hedh shikimin e tij mbi mua, po unë e mbuloj fare kokën, ose bëj sikur jam në gjumë. Po ai e kupton këtë. Atëherë mua më vjen inat me veten, sepse nuk jam aq i zoti sa të fsheh diçka.

— Dëgjo! — më tha babaj duke e ngritur gishtin e dorës në hava. — Po të kërkojnë shokët, a dëgjon si po fishkëllojnë?

U ngrita me vrap, po babaj më thirri dhe më foli me një ton të rëndë që s'e kisha dëgjuar kurrë:

— Ku do të vesh? Mos more, bëhu i hajrit! A nuk shikon se si po jetojmë ne?

Heshti dhe e zuri një kollë e gjatë. U skuq flakë në fytyrë, damarët e fyfit iu jeshiluan, nga sytë i kullonin lotë.

— Unë do të punoj! — i thashë.

Babaj e vuri dorën e tij në kokën time dhe filloi të më përkëdhelë. Gishtërinjtë e tij të forta si shkopinjtë, përshtonin flokët e mija të dëndura; motra ish ngritur dhe e pështetur mbi brylin në jastëk, po na shikonte gjithë frikë. Babaj më foli me zërin e tij të zbutur:

— Shko ku të duash, ju jeni të pafajshëm!...

Përsëri e pushtoi një kollë e gjatë, dhe unë u largova me që më dukej se qenia ime aty, ja lëndonte zemrën.

IX.

Vendosa të shkoj në pyll. Atje unë e ndjej veten të lumtur. Shkrihem i tëri kur këmbët më zhyten në barin e njomë, ose kur dëgjoj të lehurat e një zagari...

Që t'i gëzoja edhe prindërit, mendova se do të ishte mirë sikur të përgatitja një barrë karthija.

Pylli ndriste i tëri. Mbi të derdheshin plot shkëlqim rrezet e diellit.

Çdo gjë rreth e përçak të magjeps. Fryn një fillad i freskët që më gudulis nën gushë; gjethet e dushqeve duket sikur vallzojnë.

Unë eci pa kujdes, po kur më kërcet një karthije nën këmbë, hidhem përpjetë sepse kujtoj se mos shkela mbi gjarpër. Ç'është e vërteta, gjarpijtë i kam shumë frikë...

Dikush më thirri me emër. Vështrova me kujdes rreth e rrotull; po nuk pashë asgjë. Më pushtoi një frikë e madhe, sidomos kur më ranë ndër ment tregimet e nënës dhe të shokëve mbi shejtanin, e përgjithësisht mbi shpirttrat e këqij. Më kishin thënë se shejtani paraqitet si njeri dhe mundohet të të gënjejë me lajka dhe ta mbush mendjen doemos. Bile, kisha dëgjuar se si, një herë, shejtani ish bërë si vllau i një djali dhe kështu e kish marrë me vete dhe e kish shpënë në një pallat të bukur; atje i kish dhënë të hajë gjëra të ëmbla dhe e kish vënë në gjumë. Kur ish zgjuar, edhe djali ish bërë shejtan...

Zëri u përsërit edhe një herë dhe unë thirra kot:

— Të pashë, në daç eja se unë po iki...

Pas ferrave, doli Xhemali dhe kjo më gëzoi shumë.

— Po ti, — e pyeta.

— E mora vesh se je këtu dhe ardh.

— Do mbledhish karthija?

— Jo, do të bëj një kasolle dhe do të banoj këtu.

Tani verë është, dhe në pyll njeriu bën pallë, apo jo?

Fillova ta shikoj me vëmëndje dhe me dyshim.

— Po sikur ky të jetë shejtani? — mendoja.

— Unë po iki — i thashë, — se më presin në shtëpi.

— Rri edhe ca, ke kohë, tani do të vijnë edhe kalanajtë e tjerë dhe do të luajmë kusarçe.

Kur më tha se do të vijnë edhe të tjerë, fillova të qetësohem. Xhemali nxori llastikun nga xhepi dhe filloi të kontrollojë pyllin për zogj. — Ti — më tha mua — shko andej, anës përrojt, se atje duhet të jetë fshehur ndonjë avdosk. Të vrasësh tre prej tyre dhe ja ku na doli dreka...

Unë bëra ashtu siç tha ai, dhe me një hu në dorë u bija ferrave mbarë. — Shiko, në të daltë ndonjë lepur, mos luaj fare nga vendi. Dëgjo! — më fliste ai që nga lart, — vetëm duhet të fishkullosh dhe lepuri ndalet në vënd; aherë vij unë dhe e qëlloj...

Lepura kish plot në këto anë, por që të kapeshin me duar, më dukej gjë shumë e vështirë. Po me gjithëkëtë, unë vështroja me vëmendje drizat, disa herë bëja si qen, dhe qëlloja sa mundja me gur dhe me hu.

Xhemali ecën sipër mbi bregun e përrojt me llastikun në dorë. Kur dyshon, e zgjat kokën pas ndonjë dushku, si ajo breshka që fillon të hajë bostan, pastaj bie në gjunjë, matet të shtjerë, po përsëri zvariset barkazi dhe mua ma bën me dorë. E kuptoj se duhet të qëndroj. Ndalem në vënd dhe ahere vendoset një qetësi aq e madhe, sa ke qejf vetëm të shohësh dhe të dëgjosh. Befas lëviz ferra. Xhemali shikon nga unë dhe më pyet me një zë shumë të ngadalshëm:

— A e pe ku ra?

— Cili?

— Shapka.

— Jo, s'pashë gjë.

— Të plaçin sytë! Do të gjuajmë apo jo?! — inatoset ai dhe bën sikur ikën.

— Po ti pse s'e vrave? — e ngacmoj unë.

— Sa u mata, ajo iku...

— Aherë do të ketë renë atje poshtë...

— Pa tjetër!...

Unë e kuptoj se Xhemali s'ka parë shapkë me sy, po për t'i bërë qejfin, zë e kërkoj. Ferrat janë të shpeshta dhe disa herë më duhet të futem nëpër vënde

shumë të rrezikëshme, atje ku rrobat të grisen. Duke ecur nëpër ferra duket sikur po bëj diçka që të tjerët nuk mundën; kur ferrat më ngjiten në këmishë, unë shkoj përpara më me forcë.

Aty këtu shoh grumbuj me lule; ndalem e i shikoj me dashuri, pastaj shtrihem barkas e u marr erë. Lulet i dua shumë. Ato janë stolitë më të bukura të natyrës. Kur isha në shkollë dhe kur në fund të vitit shkonim për piknik, shpesh veçohesha nga të tjerët dhe shkoja larg, thellë në pyll, për të mbledhur lule për mësonjësin e klasës sime. I bëja një buqetë të mirë. Ai, më falenderonte, unë ikja, pastaj e përgjoja se çfarë do të bënte me lulet e mia. Ai u mburrej kolegëve të tij:

— Shikoni ç'më suallën nxënësit e mij! —

Mësueset vraponin tek ai dhe i luteshin t'u jepte disa. Mësuesi im, që i respektonte shumë gratë, ua jepte lulet duke i ngacmuar:

—Po ju jeni vetë lule, mori vajza!...

Mësueset qeshnin me gjithë shpirt. Unë krenohesha me veten time, sepse shkak i gëzimit të tyre u bëne lulet e mija...

Dhe ja, tani që po gjuaj me Xhemalin, gjej shumë lule të tilla me ngjyra të forta e të bukura, si ato që mbledhja për mësuesin tim. S'di pse më pushton një mallëngjim i madh, dhe kam vetëm një dëshirë: dua të rrij një kohë të gjatë pranë luleve të mija të dashura!...

X.

Dy vjet më vonë. Gjatë këtyre dy vjetëve kishin ndodhur shumë ngjarje: Ustaj im i parë ish burgosur për arësye se kish qëlluar me grusht një xhandar, Veliu ish graduar tetar; kurse për Isufin flitej se kish vdekur nga veremi...

Unë tani punoja si shërbëtor në kafenenë e dajës tim, një kafene e vogël, si tunel, që gjëndet në pazarin e vjetër.

Këtu vijnë lloj-lloj njerzish. Disa luajnë bixhoz, ca të tjerë domino, disa taull. Në një dhomë të veçantë, luhet me zar.

Në mes këtyre njerëzve, që s'dijnë të bëjnë gjë tjetër veçse të thithin duhan, të pijnë kafe dhe të flasin fjalë të ndyta, dita kalon e zbrazët dhe e neveritëshme.

Unë kam ndrruar: tani jam 14 vjeç, jam më i gjatë dhe zëri më është bërë më i trashë; daja më ka blerë një përparse të bardhë dhe më ka mësuar të pjek kafe. Kur ai luan xing ose spathish, unë bëj kafe dhe i shpërndaj tavolinë më tavolinë.

Si usta të dytë, kam një burrë që quhet Xhemal Polka, njeri i mirë dhe i dashur. Është i thyer në moshtë, po përsëri i fuqishëm e me shpatulla të drejta; ka mustaqe të bardha, të trasha, të ngritura përpjetë si veshët e maces, vetullat gjithashtu i ka të thinjura, të trasha e të dëndura. Kurrë nuk di të zemërohet.

Kur ecën, Xhemali ecën me vështirësi, sikur shkel mbi prush duke u tundur si një varjë, sa andej këtej, sepse këmbët i ka të mbledhura shuk, Kështu ka lindur.

Mbiemrin «Polka», nuk e kish të tij, po ja kish ngjitur njëri, në një rast kur Xhemali, duke lojtur kumar, kish hedhur dorën e fundit, ose dorën e polkës, siç e quajnë bixhozçijtë. Aherë ai kish humbur ç'kish pasur. Qysh nga ajo ditë e kishin quajtur «Polka» dhe Xhemali ish betuar të mos luante më as me zarë, as me letra dhe ish tërhequr mënjanë, duke u munduar t'i kalojë ditët e fundit të jetës së tij, në një punë që t'i siguronte bukën e gojës. Daja e kish marrë pranë vetes, e mbante me të ngrenë e me të pirë, rrallë i blinte ndonjë palë këpucë, dhe e lejonte të flejë në kafene, me që Polka nuk kish as grua, as fëmijë.

Vonë, kur të gjithë ikin nëpër shtëpitë e tyre, «Polka» e mbulon zjarrin me hi, mbush edhe teneqetë me ujë, për t'i pasur gati të nesërmen, dhe bie të flejë. Të nesërmen ngrihet që më natë, ndez zjarrin dhe hap kafenenë. Myshtërinjtë, ca burra të përgjumur dhe me sy të buavitur, hyjnë mbrënda, pëshpërisin me një zë të ngjirur «si u gëdhitë», dhe ulen me një qoshe, atje

në errësirë, duke pritur t'u shpie kafënë ose çajin. Shumë prej tyre nuk paguajnë para, por nxjerrin rabushin dhe unë ose Polka, i bëjmë një vizë me brisk.

Sapo mbliidhen katër vetë, bijën shpejt e shpejt në ujd, dhe fillojnë të luajnë bixhoz. Kur janë tre, rrijnë e presin të katërtin, me një pamje nervoze prej kumarxhijsht të sëmure. Bisedojnë punë grash, njeri mburret se ka futur në dorë një jëvgë, kurse një tjetër shton se ka pirë dy okë raki. Kur vjen i katërti, i bëjnë shenjë me kokë në dëshëron të luajë bixhoz. Ai, ose pranon aty për aty, ose rrin dhe mendon çilin prej tyre të zgjedhë ortak. Si vendoset mbi këtë çështje, Polka u shpie letrat dhe u merr depozitën. Kështu këta njerës vazhdojnë të luajnë bixhoz gjer natën vonë. Nga që s'hecin tërë ditën, ata zverdhen në fytyrë; shpesh herë thërresin me zë të lartë, si ujçër, bile edhe përleshën me njeri tjetrin. Kur zihen, tavolinat rrëzohen, karrikat thyhen dhe shpesh herë, puna mbaron me plagosje të rënda. Vijnë xhandarët, marrin përpara shkaktarët, po i lëshojnë pasi u hajnë ndonjë rryshvet, dhe kështu, pas një ose dy orësh, ata kthehen përsëri në kafene. Pas dy tri ditësh, ata i sheh përsëri me njeri tjetrin, sikur të mos u kishte ndodhur asgjë.

Njerëzit e asaj kohe në përgjithësi ishin të përgatitur shpirtërisht për punë të dobëta, ata ushqeheshin çdo ditë me ligësinë, me shpifjen, me të këqijat e kumarit dhe në zemrat e tyre përhapej, si një tufan, dëshira për t'u rrahur, për të çfryrë kundër dikujt, qoftë edhe kundër të afërme të tyre. «Polka», lëvizte me habi kokën e tij të rrumbullaktë, dhe thosh duke shikuar ata që losnin: — Ja, janë gati të përleshën edhe njëherë!»...

Unë iki larg, kam frikë se mos haj ndonjë karrike kokës. Pastaj, kur qetësohet gjëndja, Polka më thërret dhe unë vazhdoj punën time: shpërndaj kafe tavolinë më tavolinë dhe kur nuk ka porosira për kafe, pastroj karriket ose fshij dyshemenë.

— Ke mësuar të luash bixhoz? — më pyeti një ditë Polka.

— Po.

— Këtu në kafene mësove?

— Jo, në mëhallë.

Polka heshti dhe u kredh në mendime. Pastaj tha me zë të mallëngjyer.

— E rrënoi vendin kjo murtajë e zezë! — Dhe psherëtiu me afsh?

Të nesërmen, më tregoi me gisht një burrë shkurtalq, fytyrë kuq:

— A e shikon atë?

— Po.

— Ai është Jemin Reçi. Është pasanik i madh, agà, po tani po bie nga vakti. Është pusht dhe kumarxhi. Ka rënë në grackën e Kumes, një jevgë që e dashuron. Po, e ka gruan dhe çfarë gruaje! Gjëraqinë për ta mbajtur në pëllëmbë!

Dikush porositi një kafe dhe Polka vuri xhezven në zjarr. Unë lava filxhanet, mbusha një gotë ujë dhe shpura kafënë.

Jemini i kafshon buzët me nervozitet, dhembët i kruen me fije hasre dhe pështyn gati çdo çast. Kur luan xing, ato sytë e tij të egër lëvizin në mënyrë misterioze. Sa herë që e sheh ngushtë kundërshtarin, fillon e qesh me një zë të çjerrë duke zbuluar dhembët e tij të verdhë prej ari. Flet fjalë të ndyta, dhe me sa shoh unë, të gjithë ja kanë frikën. Shpesh herë e thërret Polkën:

— Polkë, shko te Dylj dhe i thuaj raki për Jeminin. Kusurin mbaje ti.

Polka ikën i gëzuar dhe Jemini shton duke i shikuar të gjithë me një shikim prej djalli:

— Hë, kujt ja mban të luajë me një dollar dorën?!...

Asnjë s'përgjigjet; janë të rrallë ata që kanë një dollar në xhep. Unë i njoh të gjithë. Ja, tek është ulur këmbëkryq mbi taftaben usta Xhemë Asllani. Pranë tij rri xhamaxhiu, Nikollë Misku, një burrë i hollë dhe i urtë; Nuz Shijaku është marangoz me nam, po s'gjen punë.

— Flori i kam duart, po ç'e do kur s'ke ku t'i përdorësh. Mund të bëj një mobilje që të habiteni kur t'i shihni...

Si ky ka dhjetra të tjerë që i masin me pëllëmbë udhët e Tiranës nga që s'gjejnë punë. Prandaj këta njerëz janë gjithmonë të mërëzitur, buzët i mbajnë si të kyçura, thua se duan të frenojnë zemërimin që u vlon në krahor...

Herë pas here shoh gra me ferexhe a me çarçaf që e zgjasin me frikë kokën duke kërkuar në kafene burrat e tyre; ndonjerës i ngrihet i shoqi me përtesë të madhe, i afrohet dhe duke kujtuar se nuk po e sheh njeri, e pështyn të shoqen mu në fytyrë; ajo ul kokën dhe hesht. Sa keq! O ti i poshtër! Pse e pështyn? — Dua të thërras — Afrohem pranë tyre, bëj sikur shikoj gjatë, po veshët i kam tek ata; bile disa herë u qepem pas për të dëgjuar se ç'farë flasin.

— Ke dy ditë që s'vjen në shtëpi — ankohej gruaja e hollë.

— E pse të vij?

— Fëmijët duan bukë!

— Të bëhem unë bukë? S'kam ç'të bëj, punë s'ka.

— Mos rri në kafe të paktën!

— Ku të mbytem?

— Të mjerët ne...

Gruas i rrëshqasin dy pika lot nëpër faqet e verdhra dhe i shoqi e shtyn me zemërim.

Iku e mjera grua; po ku vajti, ku?...

XI.

Edhe disa ditë vjen viti i ri, Shën Vasili. Daja dhe Polka kanë marrë masa për ta pritur festën ashtu si duhet: kanë blerë një dyzinë filxhane, një tabaka, një deng gymyr dhe një ibrik çaj. Ditët e festave, puna shtohet dhe bixhozi kërcet nga mëngjezi në mëngjez.

Polka, i cili më do shumë, më tregon:

— Mbrëmë janë therur me thika, në një mihane.

— Kush?

— A të kujtohet, ai xhamaxhiu?!

— Po.

— E kanë bërë shoshë me thika, për punë grash.

— Dhe vdiq fare?

— S'do mend që vdiq. E paçin më qaf të mjerin Nikollë dhe atij vetë i vajtë shpirti në xhenet...

Polka psherëtiu dhe përsëri filloi punën e tij të zakonshme. Nga që është mësuar me këtë punë, ai din t'i lajë gotat dhe filxhanet pa i shikuar me sy.

Kur punon ai, unë vështroj vendin ku ulej Nikolla. Ja, më duket sikur është përsëri aty, i hollë e i gjatë, me fytyrën gjithmonë të qeshur. Dhe këtë njeri e kanë therë me thika... Përse, përse?!...

Më vjen të thërres, të qaj nga dëshpërimi dhe nga frika. Polka sikur e kupton këtë dhe më pyet:

— Ke qejf të pish një çaj?

Unë nuk dua as çaj, as kurgjë. Ngrihem dhe dal nëpër pazar.

Esnafët rrijnë e sodisin ose bisedojnë me njeri tjetrin. Temat janë po ato: flasin për njerzit, për gratë, për fitimet e njerit ose për humbjet e tjetrit. Gazeta dhe libra nuk lexojnë, sepse shumica nuk dijnë të lexojnë. Edhe kur Hiqmeti, biri i një tregëtari shihet me gazetë në dorë, e pyesin me ironi:

— Ë, politikan, ç'lajme na thue nga Evropa?

— Një krizë e madhe është përhapur edhe në Francë, në Angli e Gjermani.

— Ashtu? Sa mirë, pse veç ne të jemi në krizë? Po tjetër ç'kemi?

— Një artikull me titull: «Krizë monetare në Shqipëri».

— Kush e ka shkruar?

— Z.B.

— Cili të jetë ky Z.B.?

— Zyba! — zgërdhiet dikush.

— E çfarë thotë në atë artikull?

— Tregon se shkaku i vetëm i kësaj krize financiare është mungesa e qarkullimit të parasë.

— I paska lujtë fenë eshydibilah, tamam ashtu është, po nuk xhiroj leku, ka krizë.

— Po tjetër lajm ç'kemi?

— Një nënë e quajtur Eftalie Ekonomi paska vrarë vehten për të mos parë në vuajeteje fëmijët e saj.

— Nga ishte?

— Nga Vlora.

— I goftë udhë e mbarë.

Zgërdhihen me ata turijt e tyre gjith dhjamë dhe Hiqmeti vazhdon të lexojë me zë të lartë, si një psallt.

— Dëgjojeni këtë artikull: Ku i gjete, ti nëpunës, ose ti që përdor të hollat e shtetit, këto të holla që i ke dhënë me faiz ose i ke bërë pallate, kurse gjithë bota e di se përpara se të kishe këtë punë, ti s'kishe asnjë qindarkë në xhep edhe se rroga edhe shpërblimi tënd mezi mjafton që të ushqesh vehtën dhe familjen?

— Pa shih, pa shih, gazetatat filluan të thumbojnë nëpunësit, ë?

— Po tjetër ç'kemi? — pyet me një interesim të madh manifaturisti Xhel Jupi, një burrë me fytyrë të hequr, si shejtor, e që s'i ndan tespijet nga duart.

— Në Tiranë është e ndaluar të vish për të kërkuar punë; kushdo që ka nevojë për punë lutjen ta drejtojë nga qyteti i tij, në rast të kundërt, po të gjenden të papunë në Tiranë, do të arrestohen si përhapës të vagabondazhit...

— Shumë mirë! — thërret tregëtari Nuri Abedini, një burrë me bark të madh që dukej sikur i shkonte gjithënjë përpjetë, drejt buzëve. — Shumë mirë, se ta merr mendja, të papunët këtu do të merren me politikë, pastaj...

Fjalën «politikë» nuk e kuptoja dhe për ta mësuar pyeta Polkën. Ky më shikoi shtrëmbër dhe më pyeti:

— Ç'të duhet ty kjo fjalë?

— Kot, dua t'i dijë kuptimin.

Ai buzëqeshi dhe u mundua t'i japë përkufizimin:

— Politika është që njerzit i heq nga çdo punë tjetër dhe i detyron të merren me libra e gazeta, me punë hafijesh, me politikë, siç i thonë, ose më sakt, politika është

gjëja më e rrezikëshme. A e kupton tani? Ajo të rras brënda kur të duash...

Heshti dhe si u mendua ca, shtoi:

— Jemini për shëmbëll është politikan; punë s'bën, po ja mban hatrin edhe vetë Lalë Krosi...

Tutje, daja im, ka hapur kutinë e parave dhe po numuron lekët e fituara gjatë ditës. E shoh se është i zemëruar dhe këtë zemërim nuk mungoi ta çfaqë tek Polka.

— Të gjitha parat' e sotme janë hedhur në arkë? — e pyeti Polkën.

— Po.

— S'më besohet.

— Polka rrudhi supet dhe në fytyrë i ra një hije turpi

— S'më besohet, o Polkë, vetëm 13 lekë, nga mënjgjezi e gjër tani? Si është e mundur, ë?

— Ku ta dijë unë i shkreti!...

— Po unë?

Polka përsëri heshti duke rrudhur supet. Daja i tha me ironi:

— Kësajë i thonë: mirë se djathin na e hangri miu, po shëllirën ç'dreq e piu? Më duket se ti e bën kështu, o Polkë: një lek në kuti, dy në xhep.

— Më vraftë zoti jo! Për këtë zjarr jo! Këtu shumica rrijnë kot, ti i sheh dhe vetë, me një kafe kalojnë ditën...

— Leri betimet, më mirë më thuaj të drejtën!...

— Të them se kam vjedhur?!...

— Në qoftë se po, pse mos ta thuash?

Polka lëvizi kokën me habi. Vetullat e tij u bashkuan.

— S'të pëlqejnë fjalët e mija? — e pyeti daja dhe e qëlloi në sup me bishtin e fshesës.

Polka s'lëvizi, as nuk kundërshtoi fare. Daja e qëlloi edhe njëherë. Pastaj iku, duke murmuritur me vetvete. Më vonë, më pyeti mua:

— Po ti pse s'e ruan arkën, apo je bërë mashë e Polkës?!...

— Polka nuk vjedh! — i thashë unë.

— Të gjithë vjedhin në këtë botë; kush më shumë

kush më pak, ti duhet t'i bësh sytë katër... së je njeriu im...

Isha i bindur se Polka pas asaj ngjarje, do largohej përgjithmonë, po ja se ai as e zuri në gojë një gjë të tillë. Vetëm mua më thosh, me një zë të pikëlluar:

— Eh, more bir, si janë njerzit! Po ti mos u mër-zit. Jeta nuk do të qëndrojë gjithmonë kështu. Jeta është si uji, ecën, rrjedh, ndryshon. Ti nuk do të kesh fatin tim, ishalla, më shpresë të Zotit!...

Ndënji ashtu një copë herë me kurrizin të këthyer nga zjarri dhe vijoi me një pikëllim më të madh, sikur fjalët i buronin nga thelbi i zëmrës:

— Njeriu është si kërpudha. Mbiva as unë s'dij për-se, jetova 60 e kusur vjet në këtë jallane, brodha çark nëpër të gjitha anët, po fundi?! E shoh se vdekja po më afrohet...

— Po ti je akoma i fortë!

Polka më vështroi me sytë e tij të dashur dhe foli me një zë sikur qante.

— Zoti ishalla më merr shpirtin pa zënë shtratin, se po të sëmurem, s'ka se kush më sjell edhe një gotë ujë. Në spital? Spitali do para, mor bir!...

— Një kafe — se kush thirri andej nga fundi.

Polka, u këthye pa qejf, si një vegël e kurdisur, dhe vuri xhezven në zjarr. Nga që flaka i binte në fytyrë, syt' e tij shndrishin si dy thënjgji.

E zbrazti kafënë në filxhan dhe unë e shpura. Njeriu që kish porositur kafënë, një burrë topolak me nofulla të gjera, e quajnë Sefedin, por shkurt i thërrasin Sefë. Ky, me një zë të hollë dhe të mërzitshëm, u tregonte disave se si kish marrë sifilis, se si gabimisht ja kish ngjitur gruas së vet, dhe se si tani po rrekej t'ja jepte edhe një jevge që këndonte në kafe Vera. Të gjithë e dëgjonin me vëmëndje, disa e lavdëronin, ca të tjerë rrinin dhe e vështronin me një farë neverije dhe mëshire...

Befas, erdhi Jemini dhe muhabeti u ndërpre.

— Kush është për një katërshe? — pyeti ai, duke trokitur me gishtrinjtë si trumpetë mbi tavolinë. Dolën dy veta, po Sefedini, iu drejtua Jeminit:

— Ta bëjmë një lojë bashkë, një për një.

— Me nga sa?

— Një frang dorën.

— Jo pesë, a?

— S'e mbaj dot për besë, hajt dy franga dorën.

— Mirë, lere depozitën.

Me që unë isha aty në këmbë, depozitën m'a dhanë mua. Loja dukej të ish mjaft interesante. Daja dhe shumë të tjerë u grumbulluan ta shihnin se si do të përfundonte.

Sefa vështron me ato syt e tij prej kumarxhiu të regjur, dhe nga sikleti merr frymë si me zor; Jemini duket më i qetë, megjithëse edhe tek ai shihen shënjat e frikës; i shikon njerzit me një farë dyshimi, sikur do t'i pyesi:

— E, si ju duket, kam për të fituar apo do të humbas?

Qysh në fillim, shansi anoi nga Jemini. Tri herë me rradhë s'e la Sefën të bënte xhap. Sefa po hidhte zarët e dorës së katërt, kur ja, befas, në derë u duk një grua me pamje të trishtuar. Polka e njohu me njëherë:

— E shoqja e Sefës! — murmuriti ai ngadalë.

Ajo bëri përpara drejt gjindjes. Të gjithë i hapën udhë dhe aherë u duk Sefa, duke shtërnguar zarët në dorë. Gruaja qëndroi përpara tij, Sefës së kush i ra me bryll. Ai e rrotulloi kokën nga e majta dhe pa të shoqen. Fytyra e tij u egërsua si shpina e një maceje kur zihet me qenin. Gruaja, duke u munduar të tregohej e urtë, i dha të kuptojë Sefës që të ngrihej. Po ai buzëqeshi në mënyrë aq nervoze, sa edhe buzët i dridheshin dhe sytë i lëshonin xixa. Pastaj foli me zëmërim:

— Mos ke ardhur të luash një xing? !... Hej, Polkë, një palë letra xingu për gruan time!...

E shoqja, një grua delikate, me sy të buavitur, i tha me të lutur:

— Eja të shkojmë...

Sefa e qëlloi në bark, me shpinën e dorës:

— Qërohu, në mos po t'i përshij hundet!...

— Po atë ku e lë? — pyeti ajo duke kërkuar në syt e tij të gjejë të vërtetën.

— Shko po të them, rezile!...

Gruas sikur i ra pika në vënd.

— Shko, dhe po qe ndo pak trimëreshë, ashtu siç po paraqite këtu, më prit më darkë, në shtëpi... Ma njeh fort mirë damarin....

— Ku e shpure jorganin e fëmijëve?! — e pyeti ajo përsëri me zë të mbytur.

— Ajo është puna ime!...

— E ke shitur, ë?

— Shko pra! — Sefa u ngrit dhe i dha një të shtyrë. E shoqja u përplas pas murit. Ferexheja, me të cilën mbulonte trupin, iu hallakat; u duk një përparse bojë hiri, e punuar me vegjë.

— S'ke turp! — murmuriti ajo.

Sefa u derdh mbi të, si i tërbuar; dikush i doli përpara, po Sefa e shtyu me sa fuqi kish, ahëre vrapoi Polka dhe ja zuri rrugën. Edhe Polkën e shtyu, bile e kërcënoi me grusht, po Polka s'u hoq. Ndërkaq gruaja ish larguar, duke lenë në vënd nallanet, një palë mallane të vjetra, në faqen e të cilave djersa kish formuar një njollë të zezë.

Pastaj Jemini e tërhoqi Sefën dhe përsëri filloi loja, si më parë, vetëm se tani, gjakrat ishin shumë të ndezura. Dukej açik se së shpejti do të fillonte një përleshje e re. Mua më dukej se kjo përleshje sundonte cep më cep Shqipërisë, kudo që kish njerëz.

Sefa, i dëshpëruar filloi të flasë larë e pa larë.

— Pusho aty se t'i derdh trutë! — i bërtiti Jemini.

— Edhe ti shiko lojën! Kështu më pëlqen mua, kam qejfë të shaj!...

— Mirë pra, edhe unë nuk luaj më! — foli Jemini, në zërin e në xhestet e të cilit vihej re një ironi therëse, ironia dërmuese e fitimtarit.

— Do të luajsh që ç'ke me të, se ndryshe...

— Çfarë do të bësh?

— Unë them se duhet të luash.

— Ja, mua s'më pëlqen të luaj.

— Po unë s'të lë se...

— Mos jam gruaja jote unë, more i poshtër?

Jemini i dha një shuplakë fytyrës; Sefa u hodh për-
pjetë, se ç'tha nëpër dhëmbë dhe doli jashtë duke bër-
tatur...

Gjysëm ore s'vanë atë e pashë përsëri në kafene du-
ke iu lutur Polkës:

— Kam disa karrike dhe tri kuze bakri për të shi-
tur...

— Po ti e di se unë s'kam familje.

— Jo, thashë sikur të m'i mbanje peng vetëm për-
sonte. Le të më japësh nja dhjetë franga?

— Asnjë grosh nuk të huaj ty!

— Hë, Polkë, nem se më ndjen zemra se sonte do të
fitoj, të betohem ma ndjen zemra. Bile po ta tregojë edhe
marifetin, kam përgatitur një palë zarë qyla. Do t'i grij
njerzit për besë, o Polkë, do ti rjep si keçër.

Polka rrinte dhe e vështronte pa folur. Sefa vazh-
donte të flasë, gjithnjë me premtime më të mëdha, sepse
i dukej se po ja arrinte qëllimit: — Dëgjomë. Polkë, ty
kam për të dhënë gjysmat e parave që do të fitoj: kjo do
të jetë një shumë e madhe që ty do të ta sigurojë pleqë-
rinë...

— Po në humbësh? — e ndërpreu Polka.

— Ja pra, po të le peng karriket dhe katër copë kuze-
bakri. A nuk të mjaftojnë këto?

Polka rrudhi supet.

Sefa u avit ngadalë dhe i tha me zë të ulët:

— Po të lë gruan, pra, o Polkë, a je i kënaqur tani?

Polka e shtyu me neveri. — Shko, çou, mos më flit
më, dëgjove? Edepsëz!...

Sefa mbeti me krahët të ndeme. Ajo fytyra e tij e
vrrarë nga sifilisi iu rrudh si një qyp i krisur. Polka i
bërtiti përsëri:

— Ik se më dhëmbin sytë kur të shoh!...

Ai iku duke lenë pas një erë të rëndë, si cjamin i pa-
tredhur.

Polka pështyu pas tij dhe foli duke kërcëlluar dhëm-
bët:

— Hajvani, edepsëzi, s'ka turp! E dëgjove se ç'më
tha?

— Jo, — e gënjeva unë.

— Sa mirë, shyqyr që s'e ke dëgjuar se do të mos e harroje tërë jetën dhe mua do të më mallkoje që kam të bëj me të tillë horra... Eh, kur rri e mendoj, gëzohem që s'jam martuar...

— Horri! — kthehej përsëri tek Sefa, — rezili. Ç'është një ay, ti nuk ja njeh xhansin atij qen e bir qeni! I ati ka qenë një fajdexhi që e ka rjepur fukaranë! E mbaj mend mirë, si tani: ishte një shpirtzi që aman o zot! Kur i biri hynte në dyqan, ja ky Sef maskaraj, i jati u thosh të tjerëve që ishin aty: vështrojeni çfarë sysh të zgjuar që ka asllani im, keni për të parë, po s'u bë zot i tërë këtij pazari... — Kur nuk rroi e ta shihte se ç'hallall ka lenë pas, se si vjen rrotull për të lenë peng edhe gjërat më të nevojëshme të shtëpisë!.. edhe... — Polka heshti, ra në mendime, pastaj tha duke psherëtirë:

— Mirë thonë se zoti vonon, por kurrë s'harron... Kurrë!

Nata po zbret dhe bashkë me të edhe të ftohtit, një të ftohtë që të pret fytyrën; pazari zien i tëri nga një zhurmë e bezdisëshme: kovaçët rrahin me tërbim hekurin e skuqur, hamajtë thërrasin me dëshpërim: «Hamalli me radio»; telallet, ca plaka llafazane s'pushojnë si ato gjinkallat, ndërsa një salepxhi, thërret sa mundet:

— Haide saleb me pite.

Hamejtë e ngacmojnë salepxhinë me fjalë të ndyta.

Shpirtërat e këtyre njerëzve që bredhin pa qëllim nëpër pazar janë pushtuar nga nervoziteti. Ja dy veta u kacafytën befas si kafshë dhe tërë dyqanxhijtë dalin e bëjnë sehir. Të tilla ndeshje ndodhin shumë herë, gati çdo ditë. Unë, Polka dhe daja s'kemi kohë t'i shohim, me që jemi në valën e punës. Duhet të përgatitemi mirë për t'i bërë ballë atyre që do ta kalojnë natën e vitit të ri në kafenenë tonë. Daja ka blerë shtatë palë letra të reja, fytyra e tij zeshkane, e mprehtë dhe e lodhur nga që ka kaluar një jetë të zbrazët, ka filluar të gjallërohet. Mendimi se atë natë mund të fitojë një shumë të madhe e gëzonte dhe sytë i shkëlqejnë plot lumturi. Me mëngë të përveshura gjer në bryl, ai jep udhëzime të

shpejta; mua më porosit që t'i kem të mbushura katër te-
neqet me ujë, hoka e kafesë të jetë gjithmonë me sheqer
e kafe. Folkën e ka caktuar të pjekë kafe dhe të marrë
anallikun.

— Veresija sonte ndalohej për të gjithë! — dha si
porosi të fundit.

— S'dij përse Polka është shumë i pezmatuar: ato
vetullat e tij të dëndura, gati sa s'po puqen; balli i është rru-
dhur jashtëzakonisht dhe mua më duket sikur ai është
gati t'ja nisi të qarit. Këtë gjë e vuri re edhe daja, dhe i tha
me një zë të butë:

— Ç'ke kështu sonte?

— Asgjë.

— Më duke i dëshpëruar...

— E po njerëz jemi, ndodh që ngatërrohen zorrët e
barkut e jo më ne.

Daja ja preu si me brisk:

— Të paktën, këtë zemërim ta lesh për ahëre kur
s'kemi punë, dhe jo në ditë feste...

Polka u shti sikur s'i dëgjoi këto fjalë: hodhi në
oxhak nja dv grushte qymyr, i mbushi bulçitë gjithë
frymë dhe filloi t'i fryjë zjarrit.

XII.

I pari që erdhi në kafene, natën e vitit të ri, ish ma-
rangozi Nuz Shijaku. Pas tij erdhi Bilbil Meta, që u ul
mbi taftakun këmbëkryq, nxori kutinë e duhanit dhe
më porositi:

— Më bjerë një gotë ujë, o çun!

— Qënke si pa qejf sonte, o Bilbil? — e thumboi
daja im.

Bilbili buzëqeshi dhe tha:

— Sonte kam vendosur të mos luaj...

— Megjithë mend?!...

— Po, po, kam ndërmend të pij dhe të shoh të tje-
rët. Po ti, o Nuz?

;

— Edhe unë ashtu si ti, o Bilbil; pse të luaj kur e dij se nuk fitoj?

— Si, s'paske për ta provuar fatin? — e thumboi përsëri Bilbilin daja im.

— Fatin? Po a ka fat më të mirë se i imi? Hajde fatë, hajde. Fukara, pa babë po më e keqja është se as e di cili ka qënë babaj?

Polkën sikur e sollën në vete këto fjalë. Qëndroi befaz me ato këmbët e tij të mbledhura shuk, dhe tha:

— Mos u qaj, o vëlla, se ka edhe më keq...

— Më keq se unë, o Polkë?

— More vëlla, ti s'njeh babën, po unë nuk njoh as babë, as nanë.

— Ah më mirë për ty! —

— Aq më mirë për mua? — pyeti Polka me habi.

— Të paktën ti ke të drejtë të mendosh se ke lindur edhe nga një derë bejlerësh dhe kjo të bën të lumtur, kurse unë...

— Lumturia s'është gjë tjetër, veçse një ëndër, more vëllezër, — e ndërpreu Nuz Shijaku i kredhur në mejtime.

— Ja se kush rron i lumtur, — briti daja im kur pa në derë Milto Zhukon, usta i zoti, një burrë shpatullgjerë, me tamtha krejt të thinjura.

— Ku e keni fjalën? — pyeti Miltua, duke u munduar të marrë vesh për çfar po bisedonin.

— Ne themi se ju kaurrët, jetoni të lumtur.

— Tamam ashtu është! — pohoi Miltua duke buzëqeshur. — Turku ka lypur dinë e imanë, kaurri pilaf, gra të shëndosha dhe verë. Bilbibli e ka kot që s'më beson mua...

— Për çfarë të besoj ty? — e ndërpreu me nxitim Bilbili.

— Që ju çalamanët jeni gomarët tonë. Atje në botën tjetër juve do të bëhi gomarë dhe ne do t'ju hypim...

— Shko, mor laskuriq — foli i zemëruar Bilbili.

— Dhe unë kam për të të zgjedhur ty, o Bilbil, — vazhdonte të tallej Miltua duke u çkulur së qeshuri...

Befas, si një re e zezë, u përhap lajmi se Sefa kish mbytur të shoqen. Nuk më kujtohet kush e tha, po mbaj mend se Polka u bë dyll në fytyrë dhe i mbylli sytë përgjysëm, duke murmuritur diçka me vetë.

Miltua tha:

— Derri i derrit, paska bërë dy faje: një që e mbyti dhe e dyta që nuk e la të fillojë vitin e ri! Shën Vasili është i shejtë, or vëllezër!...

Daja shtoi:

— Më duket se e ka pasur edhe me barrë! ...

— Ahere paska bërë tre gjynahe dhe ta dini, o burra, se shpirti i tij do të vuajë shumë.

Kur erdhni kapter Selimi, një burrë me fytyrë të gjerrë, na e tregoi fije e për pe ngjarjen e shëmtuar. Sefa na kish renë në ujudi me Jeminin për t'i lenë peng katër karriket dhe katër kuzet bakri për 9 franga. Mirëpo kur ky kish vajtur t'i marrë, e shoqja nuk ja kish dhenë. Ahere Sefa i kish hequr një dru të mirë. Po e shoqja meazalla se i çqitej. Sefa ish tërbuar keq; kish kapur sëpatën dhe e kish qëlluar mu në kokë... dhe e mjera grua kish mbetur e vdekur në vënd.

— Po Sefa ç'u bë?

— E arrestuan.

— Po Jemini?

— Jemini s'ka asnjë faj në këtë mes...

Ra një heshtje e trishtuar, një heshtje që ta gërvishte shpirtin. Dikush tha: — A fillojmë një katërshe, pa Sefës në rroçkët i çoftë...

— Mirë — u dëgjuan dy a tre zëra.

Postat u ndanë. Kumari filloi. Në një gjysëm ore, kafeneja u mbush plot. Polka, i raskapitur nga një lodhje që e pushtoi pas atij lajmi, më porositi:

— Sonte do mos qëndroj gjër në fund; s'e ç'kam kështu. më ziret fryma dhe në zëmër ndjej një sëkëlldi të madhe.

— Mos kij merak se i bëj unë të gjitha.

Fytyra e Polkës, ajo fytyrë me tipare të dashura, m'u duk sikur kërkonte të më falënderonte. Po unë ika, duke u treguar më i shkathët se çdo herë tjetër.

Ajri prishet, një zhurmë monotone, si koshere blëtësh, na bie në kokë.

Polka herë herë e zgjat kokën për të parë se si vete kumari dhe më thotë:

— Sonte kushedi sa familje mirren në qafë, shkatërrohen për të mos u ndrequr më kurrë, dhe befas syt e tij, me një shkëlqim të kristaltë, sikur erresohen.

— Ç'ke? — e pyes.

— M'u kujtua e shoqja e Sefës; e mjera grua, sa rrojti hoqi si krimbi ndën gur dhe në fund, si shpërblim, mori një sëpatë kokës. Po sikur t'i kisha huajtur Sefës 10 franga, mbase nuk do ta kish bërë një gjë të tillë, apo jo?

Unë nuk dija ç'ti përgjigjesha.

— Prandaj sonte jam aq i pikëlluar, sa s'bëhet. Po prapë, them se ai vagabond në mos sot, nesër, pa tjetër, aty do të përfundonte!

— Sigurisht.

Polka ndjen një lehtësim në ndërgjegjen e tij.

Dëgjohet një e bërtitur e fortë:

— Shën Vasil, o i poshtër!

Qeshje, pshërëtima dhe mallkime ngrihen si një tufan.

Aty nga ora dymbëdhjetë, në lojë u fut edhe Nuz Shijaku. Në fillim me nga dy lekë dorën, pastaj u bë ortak me Milton dhe loja arriti deri në pesë franga dorën. Miltua rri në këmbë, në krabun e Nuzit. Kur e lyp puna e këshillon Nuzin, po Nuzi për të mos i ikur shansi, bën gjithmon të kundërtën. Miltua largohet i zemëruar, shkon në një postë tjetër, pastaj vjen tek Polka dhe i thotë:

— E kush ka parë haiër prej Nuzit që të shoh unë...

— Po pse u bërë ortak, rra?...

— Ai ja mbush mendjen edhe djallit vetë!

— Hajt se sonte do të fitoni i tha Polka — se njeriu që nuk bën niet për të loitur, fiton me siguri.

— Dreqi e di! — Miltua nxitoi të shohë se cngjan në postën ku luante Nuzi, sepse u dëgjua një zhurmë e madhe.

Vura re, se Miltua u bë dyll në fytyrë. Nuzi me një dorë kish humbur tërë paratë. Po megjithëkëtë, prapë nuk donte ta lironte vendin.

— Po kur s'ke para, ç'rri më? — i tha dikush.

— Njeri prej jush do të më japë hua 10-15 franga.

— Iç, ore, lerna rehat, s'kemi ardhur të ndajmë sado-ka këtu; ke apo s'ke?

Ay që fliste ishte një burrë me fytyrë të gjërë, me dy gusha dhe me qafë të trashë, aq të trashë, sa këmisha s'e nxinte. — Apo mos do të lësh peng ndonjë plaçkë?

Veç në lënça xhaketën — tha Nuzi i pushtuar nga flaka e tmerrshme që ngjall kumari për të vazhduar lojën.

Qafëtrashit e shikoi me vretje xhaketën dhe i tha:

— Hiqe për 8 lekë.

— Ç'thua, tetë lekë! je në vete?

— Për mua s'bën më tepër.

— Merre për 14 lekë.

Asnjë qindarkë më tepër. Çou tani, lëshoja vendin një tjetri.

— Po për 12 lekë?

— Asnjë qindarkë më tepër, ta thashë, është e kotë që bëjmë pazarllëk.

— Oh, qenke katil i keq! — tha Nuzi duke e shikuar me urrejtje të madhe atë fytyrë të ndotur nga dhjami i tepërt.

— A e di ti se me ato 8 lekë mund të na i fitosh paratë të gjithëve?

Nuzi u mendua dhe pastaj, tha:

— Mirë pra, na merre!

Nuzi e hoqi xhaketën nën shtytjen e të tjerëve që prisnin të vazhdojnë loja e ndërprerë.

Polka tundi kokën, fërkoj fytyrën e tij me pëllëmbën e dorës dhe foli, me një pikëllim të madh.

— Allahalla, cili do të jetë fundi i këtij vendi të mjerë? !...

— Cili është ai qafëtrashit? — e pyeta Polkën.

— Është kumarxhi i vjetër, punon në Ministrinë e Financave.

Përsëri buçiti një potere e madhe. Dikush bërtiti:

— Ta rrofsh^ë mjekrën, o Shën Vasil!
— Më fike, o Shën Vasil!
Një zë i trashë zotroi mbi të tjerët:
— Në të zënsha, o Shën Vasil, nuk do të ta rruaj
mjekrën, por do të t'i shkëlqim me piskatore....

Nuzi i la edhe paratë e xhaketës.

— Po tani ç'do të veshësh? — i qau hallin Polka.

— Ja, kështu do të rrij, — foli Nuzi duke nxjerrë
gjuhën jashtë, me të cilën i dha një llustër buzëve të
thara e të çara plasa-plasa, si një tokë e djegur për shi.
Pastaj shtoi, si i menduar:

— Kisha gjithsejt tre dollarë, i pata fituar me një-
qindmijë belara, tani i humba në një orë; po lere, unë
faqeziu kisha vendosur të mos loja sonte: edhe ai drejt
kaurri s'm'u nda luaj që luaj!

— Shko, mo, qërohu! — ja priti Miltua, i zemëruar.
Pastaj Nuzi murmuriti i prekur në shpirt:

— Kush i vete gruas në shtëpi pa pallto! A e di,
Polkë? Xhaqeti ishte i tim biri që më vdiq dhëndër një
viti. Papapa! — mbylli sytë si i turbulluar.

— Do një batanije? — e pyeti Polka.

— Mirë, nema, sa ta hedh krahëve gjer në shtëpi.

Polka nxori nga rafti një batanije të murtë dhe ja
dha duke më porositur mua:

— Shko gjer në shtëpinë e Nuzit dhe kthehu me bata-
nijen. Mos kij merak për dajën, i them se të shpura unë... .

Pranova. Sapo dolëm, Nuzi e hodhi batanijen mbi ku-
rriz.

Bënte të ftohtë dhe këtë e shtonte era që frynte nga
veriu, një erë e akullt që ta mpin fytyrën. Qielli ishte i
errët si pus.

Për mua ishte hera e parë që rrija kaq vonë dhe kjo
më tronditi shumë, m'u duk sikur edhe unë do të kisha
të njejtin fat, si këta njerëz të mjerë; herë herë e ndjeja
veten krenar që, megjithë i vogël, merrja pjesë në punë
të tilla që u takojnë vetëm burrave.

Nuzi çfryu tërë udhës, duke murmuritur me vehte ca fjalë pa kuptim. Unë e pyes:

— A keni fëmijë.

Ai më përgjigjet duke shikuar vetëm përpara, si ai kali më perçe:

— E ç'punë ka fukaraja? Veç aty e ka mendjen, tek...

Foli dhe qeshi po vetë. Pastaj, nisi të fishkullojë ngadalë, po përnjiherësh heshti, pështyu me zemërim dhe e shpejtoi çapin.

Ecën pa folur gjer sa mbërritëm në shtëpinë e tij. Nuzi e hoqi batanijen dhe ma dha: — Shko tani, natën e mirë...

— Natën e mirë — dhe ika.

Filloi një shi i imtë, sikur sitej në qiell. U mbështolla me batanije. Isha i lodhur dhe i raskapitur për gjumë.

Pazvani, një plak, me një kapotë të vjetër, shkon qepen më qepen; një i dejur zvarriset nëpër mur, kurse nga pijetoret, shpërthen një valë e tërë zërash të tmerrshëm. Dritat elektrike janë të rralla me njëra tjetrën, kësh-tu që, njeriu shpesh herë humbet në errësirë dhe aty këtu këmba zhytet në gropa uji. Befas, buçiti një zë, pastaj u dëgjua oshëtima e një bilbili. Dy a tre veta vrapojnë nëpër errësirë; dëgjohen ca zëra: — kapeni hajdutin! Hajduti!

Unë qëndroj në një vend dhe s'dij ç'të bëj. Më pushton një frikë e madhe aq sa më duket se zemra do të më pushojë nga çasti në çast. Mundchem të imagjinoj gjëra të guximëshme dhe për këtë më ndihmojnë veçanërisht përallat e nënës. Shkova përpara, me frikë. Befas në një qoshe, në errësirë, dëgjova një rrënkim. Mbajta vesh; rrënkimi i një njeriu që po hiqte shpirt, përhapej ngadalë, si një gërhitje e lehtë.

— Kush je? — pyeta me një zë që m'u duk se s'ish imi.

— Ndi...hmë — arritën gjer tek unë këto fjalë të shkëputura.

Vajta dhe ja, përpara, kam një njeri të shtritur që shtërngon gjoksin. U mundova ta ngrejë në këmbë por ai ish tepër i rëndë dhe trupin e kish të çlirët si një calik vaji. Ahere ja futa dorën në gjoks: e kish të ngrohtë dhe të lagët nga curili i gjakut që i rrithte pa pushim.

— Më vranë, o mik, me të pabesë — tha dhe vura re se sytë e tij shkrepëtinë me një shkëlqim të çuditëshëm.

— Kush?

— S'i pashë, po, me sa m'u duk; ishin me rroba ushtarake, oh...

Përsëri u përpoqa ta ngrejë më këmbë, po ishte e pamundur. I plagosuri ra përnjëherësh përmbys, me faqe në kalldrëmin e skuqur nga gjaku i tij. Rënkoj edhe nja dy a tri herë dhe s'u ndie më. Vdiq ashtu pa zhurmë, si një yll që shkëputet nga qielli në një natë-vjeshte.

Unë u largova me vrap dhe kur mbrrita në kafene ja tregova Polkës të gjitha gjërat me një frymë.

— Mos folë me njeri, se na fike të tërëve! — më tha ai me një ton bindës. — Lutju Zotit që s'të ka parë njeri aty, se përndryshe do ta pësoje shumë keq.

— Po ai më tha të tregoj se ata që e vranë ishin ushtarakë...

— Pusho, po të them!

Ish e qartë se duhej kyçur goja. U ula atje mbi një fron të thyer, dhe u përpoqa të largoj nga sytë, atë skenë të tmerrëshme që më ish ngulitur fort në tru. Polka më solli një çaj dhe më tha duke më përkëdhelur në kokë me dorën e tij:

— Unë të dërgova me Nuzin se më erdhi keq për të. Me të kemi qënë shokë të vjetër. Bashkë kemi bërë luftën e Shkodrës, atje unë u plagosa në kofshë. Ish rrezik të më kapnin të gjallë. Nuzi më ka ndihmuar më tepër se vëllai jem. Edhe unë tani ja shikoj hatrin, si vëllaut tim, se ka shpirt të mirë. Mos pandeh ti se ata që pinë janë njerëz të ligj?... Më thuaj ti, ku të vejë njeriu përveç se në mihane. Me se mund të shkohet dita sot? Dhe kur s'ka punë përhapet kopukllëku, doemos që përhapet! Eh, more pëllumb, ti nuk e njeh jetën!...

Heshti dhe pastaj foli shumë për luftrat, për trimëritë e tij e të shokëve të tij dhe të gjitha këto punë e kuptoja se ai i bënte për të më larguar frikën që vizitohej e qartë në fytyrën time.

XIII

Dy ditë pas Shën Vasilit, qyteti ra në një çlodhje të thellë. Tërë zemërimi i asaj nate shkatërrimtare filloi të shpërndahet, siç shpërndahet mjergulla nga një diell i fortë.

Po prapëprap, unë akoma e ndjej veten të tronditur dhe ajo skena e tmerrëshme e asaj nate, s'më ikën nga mendja.

Në mesditë, Jemini, po i tregonte dajës dhe Polkës:

— Natën e vitit të ri, e kalova duke lojtur në shtëpinë e Lal Krosit. Ishim të gjithë duar të zgjedhura. Tri herë me radhë, o Polkë...

— Po pastaj?

— Pastaj, dreqi më ndihmonte dhe përsëri fitoja shumë të mëdha.

— Po fundi?

— Fundi që ky: unë fitova 25 napolona, Lal Krosi fitoi mbi 200 napolona, po ashtu fitoi dylberi i Lalës, 11-toi edhe Musa Juka, nja 7 a 8 napolona. Shumë humbi Rem Shoshi, Nazmi Peia dhe nja dy tregtarë që kishin ardhur apostafat nga Shkodra. Për fjalë të nderit, qimet e kokës të ngriheshin përjetë me një të hedhur zaresh...

— Po Sefa ç'bëri ashtu me gruan? — e pyeti daja Jeminin.

— Po pra!...

— Maskaraj! — tha Polka.

Jemini tha me krenari:

— Po unë nuk lashë pa ja marrë karriket dhe kuzet e e bakrit...

Polka i ktheu kurrizin me neveri, kurse daja heshti. Jemini vijonte të tregojë:

Kur Sefa kish mbytur të shoqen, unë isha mbyllur në dhomë me Kumen. Kumja u tremb shumë, kish frikë se mos më bënin gjë mua... Filloi të qajë, të më puthë duar e sy. Pastaj shkova në polici; aty gjeta Sefën. — E mor pelivan? — i thashë — do të më japësh paratë, apo të marr mallin! — Bëj ç'të duash — më tha pa më shikuar në sy...

Nga që s'e duroja dot Jeminin, dilja në sokak. (Punë s'kishim edhe aq, festa sikur i shkundi xhepat e njerëzve. Rrij dhe vështroj çdo gjë me vëmëndje: Qielli është më i kaltërt se çdo ditë tjetër, dielli shkëlqen me një shkëlqim shumë të kulluar. Në kalldrëm, zbresin me irikë dy harabelë; në fillim shohin pale mos qëllohen pastaj fillojnë dhe mbledhin me një shpejtësi të madhe kokrat e grurit e të misrit — të mbetura nga dita e pazarit. — Aty pranë derës së kafenesë, matrapazi Riza Kavaja, një njeri që askush s'i zë besë, rreket të mashtrojë një fshatar. Fshatarit i ka blerë një qyp me gjalpë, po paratë kërkon t'ja japë mangut. Unë çuditëm me paturpësinë e këtij njeriu.

— Mbaje dorën — i thotë fshatarit për të dytën herë, — thuaj një.

— Po hidhe pra lekun që të them një! — u zëmrua fshatari.

— Tuhaf njeri! — përsëriste matrapazi. — Ti thuaj një, pastaj vazhdojmë.

— Mirë pra, një.

Atëherë, matrapazi i hodhi në dorë lekun e parë dhe vijoi të numërojë shpejt e shpejtë: dy, tre, katër. —

Po në të vërtetë aty një lek ish mangut. Fshatari ja ktheu përsëri, po matrapazi prapë filloi nga e para. Po fshatari s'e hëngri që s'e hëngri.

— S'ja hodhe dot — i thashë matrapazit kur iku fshatari.

— Pse?

— U përpoqe t'i vidhnje një lek.

— Kurse ai më vodhi 8 lekë.

— Po qypi me gjalpë?

— Se mos rrëxoi malet ai për këtë gjalpë! Delet i

ka, i mjel, u merr qumështin dhe ja ku e nxori gjalpin. Kurse neve, për të fituar paranë, na bie bretku. A e di ç'do të thotë sot një lekë? A e shikon se si sillen njerëzit pa punë? Ja, tek i ke përpara kafenesë. Leku sot është prefekt, t'i vesh dy buaj, s'e tërheqin dot...

Mori me kujdes qypin me gjalpë dhe më pyeti:

— Po ti, a e vjedh ndopak ustanë tënd?

— Unë të vjedh?!

— Pse çuditesh? Mos e quan vehten esnaf!

— Asnjë grosh nuk vjedh unë!...

— Lere atë, a nuk të pashë një mbrëmje duke e rrotulluar arkën për të nxjerrë paratë nga vrima? Pse gënjën që s'vjedh?!...

U gëzova shumë që s'kish njeri aty ta dëgjonte, sepse kushdo që të ish, fjalët e tij do t'i merrte për të vërteta. S'e zgjata më të, por ai shtoi:

— Më ke një kafe borxh, në mos po do t'i them ustajt tënd se ti e vjedh. Dhe duhet ta di sh, se ustaj do të më besojë mua dhe ty do të të dëbojë si hajdut... Kështu është: edhe djalë të të ketë, ka për të më zënë besë mua dhe jo ty... se njeriu beson atë që i leverdis...

XIV.

Matrapazi më bëri të flas për ata që sillen pa punë. Qëndrën e kanë tamam aty përpara kafenesë sonë. Këtu shoh shpesh herë të rrijnë nga mëngjesi gjer në darkë, Nuz Shijaku, Milto Zhukua, Salë Derhemi, e shumë të tjerë që presin të zejnë punë. Disa ulen këmbëkryq mbi kalldrëm, ca të tjerë pështeten mbi kazëm, ose me shpatulla në mur. Bilbil Meta, shtrihet sa gjërë e gjatë, dhe flet deri sa ta zgjojë ndonjë shok.

— Sa vajti ora? — pyet Bilbili duke fërkuar sytë.

— Sa i afrohet dymbëdhjetës.

— Medet, iku edhe kio ditë pa punë!...

— Dhe sa të tjera do të ikin! — jehon plot vajtim zëri i shokut të tij.

Të mjerët ata! Ka raste që nuk zënë punë me dorë një javë të tërë. Kur ndonjëri gjente punë, kjo ish ngjarje me rëndësi. Në të shumtën e rasteve, ata punonin dy ose tri ditë në javë; ditët e tjera i shkonin duke kërkuar punë, ose duke bredhur kafeneve sa për të kaluar ditën.

Ndonjëherë, më porositin t'u shpie kafe; si e pijnë, më paguajnë. Plaku Riza Hoxha, më thotë me shaka:

— Mirë, more piçiruk, po kur s'ka punë ç'farë të paguajmë?

— Mos pi kafe — i thotë Nuz Shijaku.

— Po ma do mideja, more Nuz!

Milto Zhukua ja pret, duke e lëvizur metrin me dorë:

— Mideja i do të gjitha, por kush e dëgjon?

— Tamam se njeriu është si ariu! — foli si i penduar plaku Riza: — A ngopet ariu ndonjëherë?

— Po ariu është kafshë — tha Bilbili.

— Aferim që e ditke! — tallet Miltua.

— Edhe ariu ka qënë njeri — vijoi plaku Riza. — Quhej Ali. Punonte si furrxhi dhe një ditë prej ditësh vajti në nevojtoare me duar plot brumë; kështu që Allahu e dënoi dhe e ktheu nga njeri në ari. . .

Kumixhiu Salë Derhemi, një burrë leshator, me duar të forta, tha me zërin e tij të ngjirur:

— Sikur të jetë e vërtetë kjo që thua, qysh tani do të shkonja në nevojtoare me brumë në duar, mjafton që të bëhesha ari; të paktën si ari do të jetoja nëpër pyje. . .

Nuz Shijaku, i cili, në vënd të xhakëtës që la peng, ka veshur një mitan të vjetër, tha si nëpër gjumë:

— Jemi njerëz, po rrojmë më keq se kafshët.

— Kështu e ka jeta, — u mundua të zbusë zemrat plaku Riza. — Heqim këtu, për të siguruar një copë vënd atje në xhenet. . .

— Shpirti ynë s'ka vënd në qiell, as në tokë! — vijoi Nuzi me një zë prekës. — Ato që besojmë, janë ëndra me sy çelë.

— Shko, mor dinsëz! — i bërtiti plaku. — Ti ke dalë nga feja që kur ke lindur.

— E ke gjetur, për besë! — pohoi Nuzi. — Im atë ka qenë hoxhë.

— Kurse i biri na doli shejtan — ja priti Miltua.

— Bëhu i hajrit, — më këshillonte babaj, — mos gënjë njeri, mos i hyr kërkuj në hak; zoti të jep atë që i kërkon, shko në xhami, dua j nënë e babë, se do të shkosh në xhenet.

— Ç'ta dua xhenetin? — i përgjigjesha unë... — Atje shkojnë vetëm njerëz të urtë, hoxhallarë dhe tregëtarë, kurse në xhehem shkojnë këngëtarët, pijanecët... Atje pra njeriu s'mërzitet, gjen këngë dhe dashuri.

Bilbili qeshi me ato buzët e tij të përveshura; dikush ja priti:

— Ej shokë, kush vjen në pijetore?...

Asnjëri s'foli. Kumixhiu Salë Derhemi u afrua tek unë dhe më pyeti:

— Ç'bën yt atë tani?

— Pse, e njeh?

— Si s'e njoh! Kemi punuar bashkë kaq kohë. Më parë unë kam qenë usta, po e lashë atë zanat se më binte pasërregëlla...

Sala fliste, po unë dëgjoja edhe fjalët e atij që i ftonte të tjerët të shkonin në pijetore:

— Jua them unë se sot asnjëri nuk do të zërë punë, ja, ora vajti njëmbëdhjetë... dje me zor i kapa nja dy lekë; hajde, kush po vjen?...

— A më qëras një gotë? — e pyeti një burrë i gjatë, me bel të hollë dhe me fytyrë të dobët, i cili kish vënë në brez një sqepar me bisht.

— Hajde, po ta jap një, pa meze. —

Sala vijonte të më fliste: — Unë dhe babaj yt kemi punuar në ndërtimin e bashkisë, bashkë hodhëm themel e ministrive. Kemi ndërtuar edhe shumë shtëpi; është i zoti yt atë, po të shkretin e gjeti rreziku. Pension a i kanë dhënë?

— Jo.

— Po ai u rrëzua nga një ndërtesë shtetërore!...

Sa i thashë «po», Sala u grit befas dhe i doli përpara një gruaje, po më mirë një zonjë plakë, që po vinte, siç dukej, për të kërkuar ndonjë punëtor.

— Me çfarë merreni ju? — pyeti ajo me një zë të dobët.

— Me kinkalери — u tall Miltua.

— Me çfarë?! — përsëriti pyetjen ajo duke e zgjatur kokën si breshkë.

Nuz Shijaku foli për të gjithë:

— Këtu, zonjë, ke ustallarë, marangozë, xhamaxhij, qërpiçaxhij, kositës bari, me pak fjalë nga të gjitha zanatet. Zotrote për çfarë ke nevojë?

[Plaka nduku pak buzët e saja të vyshkura, dhe tha si e kredhur në mendime:

— Mua m'u desh një pastrues nevojtoresh.

Nuzi dhe Miltua u shikuan sy më sy.

— Hajt se po vij unë — tha plaku Riza Hoxha.

Plaka e shikoi me ata syt e saj si turjelë dhe e pyeti:

— Sa do në ditë?

— Hajt, moj motër, se s'prishemi, ose po deshe e marr qesim.

— Vemi e shohim, pra — tha plaka.

— Mirë.

Nuzi i tha Miltos:

— Për fjalë të nderit, isha gati të shkoja edhe unë.

— More vlla, edhe unë atë mendoja. Jo nevojtoresh, po jam gati të bëj çdo lloj pune, mjafton të quhet pune. Se kur shkoj në darkë në shtëpi, më del përpara vajza e vogël, m'i kontrollon xhepat, s'len vënd pa më shikuar se mos i kam blerë ndonjë petë sheqeri... Oh kjo botë e mallkuar!...

Polka kish të drejtë kur më thosh:

— Pleqtë duhet t'i nderosh tepër. Pleqtë e kësaj kohe, nuk janë si të të gjitha kohëve. Sot, o pëllumb, është zor të jetosh, pra është zor të mplakesh... A më kupton ku ta kam fjalën? Them është zor të mplakesh, sepse shumica nuk arrijnë të mplaken nga që jeta i pëlçet,

ashu siç pëlçet gjinkallat ajo vapa e madhe. A më kupton?...

Gjithë pazari, bile gjithë qyteti, aherë, bënte një jetë të çthurur.

Të vinte të pëlçisje sidomos kur shihje tregtarët duke u tallur me të papunët.

— Ej, Nuz, a më mban mbi kurriz katër herë rresht këtu e gjër tek sahati? Po e bëre këtë, do të të jap një grosh, të blesh gjysëm groshi bukë, gjysëm groshi qofte, se e shoh që po të bie të hollët për të ngrënë. —

Ky që fliste ishte tregëtar manifature, një burrë rreth 30 vjeç, trashalug, kokën e kish të madhe, flokët, vetullat dhe qimet e faqeve i kishte fare të bardha.

Miltua mbronte Nuzin dhe hidhej kundër tregëtarit:

— Kur je sajuar ti, o Tajar, nënës tënde duhet t'i ketë marrë dritë aparati.

Të gjithë qeshnin, po tregëtarit thosh duke nxjerrë një pako me dollarë:

— A i shikon? Të jap tre dollarë, po të dalësh sokakut, pa brekë...

— Nemi — i përgjigjej Miltua — hajt, jam gatit t'i heq — dhe bënte sikur zbërthente kopcat e pantallonave.

Tregëtarit zgërdhihej dhe i fuste paratë në xhep; aherë Miltua i afrohej dhe i thosh ngadalë: — aparati i nënës i ka fajet, pa do të ishte vërtet djali më i bukur i Tiranës...

Nuzi qeshte me lot nër sy.

Po t'i vesh re mirë, edhe tregëtarët bëjnë një jetë të mërzitëshme. Ata janë të detyruar të jetojnë në atmosferën e qelbur të kësaj jete, të bëjnë po ato lëvizje monotone: në mëngjes çelin dyqanet, çirakët i pastrojnë, fillon tregëtia, pastaj tregëtarët dalin nën tëndet e dyqaneve, tallen me një derdemen të gjorë që e ngacmojnë me fjalë të ndyta, ose ndërsejnë dy çirakë të përllahen fyta me njeri tjerin, ose bëjnë shir luftën e ashpër që ndizet në mes dy patokëve. Njera nga ato zbavitjet e mërzitëshme të tregëtarëve që s'e kam harruar dhe nuk do ta harroj kurrë, ka qenë ajo e rrahjes me arixhinjtë. Ishte

ditë e premtë; një grup arixhinjsh zbatuar, me trajsat e tyre në krah, po shkonte nëpër pazarin e vjetër, duke kuvenduar arixhiçe, me zë të lartë. Befas sikur të kishte zbritur nga qielli, ra mbi kurrizin e një arixheshe një dac i zi: arixhesha lëshoi një britmë tmerrnjese dhe e vërtiti dacin në xhamin e një dyqani: xhami u bë copë copë. Aherë u mbloodhën tregëtarët dhe bënë gjygin: Si folën deri sa u lodhën, vendosën që arixhinjtë të paguajnë një dollar. Të gjithë arixhinjtë filluan të bërtasin dhe njeri nga ata, një djalosh zeshkan flokëzi, me mustaqe të holla spic, tha duke vendosur qetësinë tek arixhinjtë:

— Mirë zotnia, neve paguajmë xhamin, po macen kush na e hodhi?

— Unë nuk di kush jua hodhi! — tha këpuctari, të cilit i ish thyer xhami.

Po as ne nuk paguajmë pra! — Tha arixhiu me vendosmëri.

Bardhoshi Tajar, ai tregëtar i manifaturës, iu gufur arixhiut me grusht. Arixhiu s'levizi fare nga vendi dhe nuk dha asnjë shenjë frikësimi.

— A nuk keni turp? — bërtiti qeleshexhiu Murat Topalli, — i thoni vehtës esnafë. Po ç'esnafë jeni ju kur nuk dini të shtroni pesë arixhinj?!... Dhe i doli ballë për ballë arixhiut të ri.

— Paguaj paratë, arixhi i qelbur! — i bërtiti duke e shkundur për supi.

— Zotnia, na tregoni kush na e hodhi macen në kokë se una paguaj paratë — foli përsëri arixhiu duke u munduar t'i heqë dorën Muratit.

— Pse, borxh ju kemi ne t'ju tregojmë kush jua hodhi macen?!

— Macen m'a hodhët juve! — bërtiti arixhesha.

— Shko, moj lavire, hajdute! — i bërtiti asaj Murat Topalli.

— Hajduta jeni juve — tha arxhiu i ri, duke e shqiptuar keq shqipën.

— Ashtu?! — Qeleshexhiu e pështyu në fytyrë arxhiun e ri.

Arixhiu se çfarë tha me gjuhën e tij dhe nisi të fshijë fytyrën me shpinën e dorës.

— A e dëgjuat si na shau arxhiçe? — tha Tajari dhe e qëlloi me grusht. Arxhiu i ri, që kish trup atleti, i dha një grusht fytyrës Tajarit që mënt e rrëzoi për tokë. Ahere filloi përleshja. Gratë arxhesha lëshuan poteren dhe u kacafytën me tregëtarët. Një skenë komike ish ajo e Murat Topallit, të cilit i kish mbetur njëra këmbë në shallvaret e një arixheshe dhe arixhesha meazallah se e lëshonte: Murati ecte à s'ecte me një këmbë...

Tutje, Tajarin e kishin rrethuar tre a katër arixhinj të vegjël dhe njeri nga ata po e ndukte me dhëmbë në vithet, si qen. Tajari e gjuajti me shqelm dhe fëmija ra si deng mbi trotuar. Një arixheshë me sy të zgurdulluar, u shkëput nga të tjerët dhe lëshoi kujën për fëmijën e saj; fëmijës i rridhte gjak nga buzët dhe fytyra i ish bërë e kaltërt, si gur kali...

Arixhiun e ri e kishin venë përfund nja pesë tregëtarë dhe e shkepën me grushta e shkelma. Mbi këta tregëtarë u derdh një arixhi plak me thikë në dorë. Dikush bërtiti:

— Shpërndahuni se na therën me thika...

Tregëtarët u shpërndanë me një shpejtësi të habitshme: dikush vrapoi në kafene, një tjetër u fsheh në dyqanin e tij, kurse Tajari, Murati dhe nja dy të tjerë mbetën aty, të kërcënuar nga thika e arixhiut. Arixhiu plak, me buzë të shkumbëzuara dhe me sy të etur për gjak, u derdh mbi Muratin. Murati u zbyth. Duke u zbythur gjithënjë, ai u pështet pas murit të një dyqani; s'kish kurrë shkonte më. Arixhiu ecte me një çap të sigurt me thikën përpara.

— E theri! — u dëgjua një thirrje plot dëshpërim.

Syt e Murat Topallit, filluan të kërkojnë ndihmë dhe shpëtim. Tajari dhe dy tregëtarët e tjerë s'dukeshin atyre anëve.

Arixhiu i ri, i çliruar nga thonjt e tregëtarëve, vinte vërdallë, si i tërbuar, dyqan më dyqan, duke kërkuar të gjejë fytyrën e ndonjërit prej atyre që i kishin shkakuar aq vuajtje.

Tani arixhiu plak ish fare afër Muratit. Daja im tu afrua arixhiut dhe iu lut:

— Mos, se do të të varin, po e vrave!..

Ato sytë e zinj të arixhiut, të qarkuar me një të bardhë të madhe, u rrotulluan në një mënyrë që të shtinin frikën. Polka u fut në mes, me një guxim të habitshëm, dhe i tha arixhiut:

— Fale, pash zotin, ka një tufë fëmijë, ankohu në gjyq për atë që të bënë.

Arixhiu qëlloi me thikë mbi kokën e Polkës, por Murati ra më gjunjë. Arixhiu u mat të qëllojë edhe njëherë, por e pengoi përsëri Polka dhe e ndali britma e një xhandari:

— Xhandarmeria!

Dora e arixhiut ngriu në ajër. Ai u kthye nga xhandari dhe pa fjalë i dorëzoi thikën.

— Përpara! — dha urdhër xhandari.

— Të gjithë zotnia, edhe ay — bërl me gisht arixhiu duke treguar Muratin.

Xhandari i mblodhi të gjithë arixhinjtë dhe i vuri përpara si një tufë bagëtish. Ajo arixhesha vazhonte të qajë, dhe herë pas here i tregonte xhandarit fëmijën e saj, që po hiqte shpirt... .

Murati mori frymë thellë dhe tha i çliruar nga një ankth:

— Racë e fëlliqur... .

— Po faji ish juajt — i tha Polka. — Tajari ja hodhi dacin... .

— E kush e mejtoi se do të arrinte puna gjer tek thika?! — foli Murati dhe ato sytë e tij vështronin akoma me frikë.

XIV.

Babaj më vdiq pa pritur e pa kujtuar. Ai iku prej nesh në një kohë shumë të vështirë. Ne ishim të vegjël, ne nuk kishim asnjë dysh për ta varrosur. Si t'ja bënim?!... .

Shpesh herë kisha dëgjuar, se princ Tati ish njeri me zemër të mirë dhe se i mëshironte hallexhinjtë. Vendi do të kërkoj ndihmën e tij. Për këtë vajta dhe zura pritë përpara lulishtes popullore.

Po bisedoja me një matjan që kishte ardhur për t'u bërë xhandar, kur ja, befaz, pashë princin mbi kalë. Kali i tij, i bardhë, ecte me një çap madhështor. Kjo më tui, po megjithëkëtë, i dola përpara. Njeri nga rojet e tij, një xhandar me fytyrë të mprehtë, u vërsul mbi mua, dhe më shtyri. S'dij qysh u rrëzova, po shpejt u ngrita më gjunjë. Xhandari desh të më qëllonte përsëri, por princi ngriti dorën lart dhe tha: Mos!...

— Shpëtova — thashë me vete.

Princi zbriti nga kali dhe m'u afrua. Xhandari m'u kanos duke shtrembëruar nofullat dhe duke përplasur kamxhikun mbi faqen e çizmave të tij me lëkurë llustrafini.

— Ç'ke, mor djalë? — më pyeti princi dhe më ndihmoi të ngrihem në këmbë. Duart e tij ishin të buta dhe të bardha.

— Më vdiq babaj — i thashë me pikëllim dhe s'dij qysh i mbajta lotët.

— Naltësi! — i thosh xhandari — është nga ata vagabondët e këqinj, lereni këtë maskara se e bën kastile...

— Po mirë, tani ç'kërkon nga unë? — më pyeti princi duke më shikuar me ato syt e tij të gjallë dhe të shpëlarë si kristal.

— Dua të më ndihmosh. Unë dhe nëna s'kemi para për ta varrosur...

— Aha! — tha — s'ke para për ta varrosur dhe njerin gisht të dorës së djathtë e shpuri nën hundë dhe e lëvizte sikur t'i binte violinës. Pastaj më pyeti: — Në Bashki, a ke vajtur?

— Jo!

— Përpara duhet të vesh atje, sepse Bashkia është një institucion që ndihmon të varfërit. Shteti ynë që i ndihmon të varfërit, e ka krijuar apostafat këtë institucion, për ju. Shko atje, se do të të ndihmojnë...

Princi e pështeti këmbën e tij mbi dy duart e xhan-

darit dhe kërceu mbi kalë. U dëgjua trokëllima e patkonjëve dhe e zileve që zbukuronin qafën e kalit të tij.

Unë mbeta aty, si i hutuar. Gjer aherë nuk e kisha ndjerë veten aq të rritur. Kur ktheva kokën, nga ana e lulishtes popullore, pashë se si shumë njerëz po më vështronin me interesim...

Vajta në shtëpi pa pikë fryme. Babanë e kishin shtrirë në dhomë; e kishin vendosur me kokë nga lindja dhe mbi trup i kishin hedhur një çarçaf të bardhë. Duart ja kishin vënë mbi gjoks. Sytë e tij të qetë, sikur shkëlqenin më shumë dhe buzët i ishin rruddhur. Dukej sikur kish renë në mejtime të thella, sikur po falej, ose sikur po shihte diçka të shejtë, atje mbi tavan, ku e kish përqëndruar shikimin.

Nëna s'qante; ajo psherëtinte herë pas here; dy gra e mbanin për krahësh. Kur më pa mua, filloi të qajë me dënësë: — Eja, o jetim i nënës, eja, o pëllumbi nënës, tani nëna jote është në duart tuaja, o jetim i nënës!...

— O baba, a më dëgjon? — bërtiti motra dhe u hodh mbi trupin e tij duke uluritur.

Unë doja të qaja, po ja se lotët nuk më delnin. Në gjoks më qe formuar një shuk i madh, i idhtë si helmi.

— I shkreti! — thosh një fqinja jonë, një grua e urtë dhe shpirtmirë. — S'pat fat ta shihte djalin të rritur, me punë e zanat, marshalla, po i bëhet burrë...

— Të gjithë do ta bëjmë atë udhë, fëmijët i lënçim prapa — thosh një plakë që unë s'e njihja cila ish.

— Amin! — murmuritnin të tjerat, kurse një burrë thosh si i menduar:

— Jemi calik me frymë e asgjë tjetër. Lum ai që s'u mërzit, lum ai që la kujtime të mira. O zot të qofshim falë!...

Nëna dëgjonte dhe këto fjalë sikur e lehtësonin. Më shikonte mua dhe sikur më pyeste:

— Po tani si do të bëjmë?

E kish mbajtur shpresa se do t'i lidhej pension. Por pensioni nuk iu lidh. Ai vdiq, me fjalën në gojë: — Du-

roni edhe pak, sa keni pritur nuk do të prisni më, pensioni do të më liqhet dhe ahërë do të shpëtojmë...

Daja erdhi më vonë se të tjerët, bashkë me Polkën dhe me floxhën. Polka më ngushëlloi dhe më tha, me një zë pak të ashpër, sikur të kisha bërë ndonjë faj:

— Burrat nuk qajnë, as dëshpërohen, dëgjovje? Vdekja është hak për të gjithë. — Më largoi pak sikur donte të më shihte më mirë dhe vijoi:

— Tani eja të shkojmë në bashki, të paktën ta varrosim pa para, me certifikatë vobekësije.

— Përpara bisedoni me kryeplakun e lagjes — na këshilloi daja.

— Po, po, e dij — tha Polka.

Nuk po zgjatem të tregoj se si kryeplaku të cilin e gjetëm në dyqan të tij duke përkëdhelur një zagar shap-kash, s'na dha certifikatë vobekësije sepse gjoja sipas tij, ne ishim në gjëndje të mirë ekonomike.

— Po a ka më të vobektë se këta? — e pyeti Polka.

— Ka me qindra. Hajde të të çoj unë tek shumë familje që e dij që hanë bukë vetëm një herë në ditë. Të paktën ky punon, — tha për mua — e ëma e këtij po ashtu, bën si bën nëpër gratë zengjina...

— Mos, o Romë, mos hyrë në hakun e fukarasë! — foli Polka i zemëruar dhe iku pa e përshëndetur.

Në bashki ish edhe më keq. Një nëpunës tha se nuk do të merrnim ndihmë edhe sikur të kishim pasur certifikatë vobekësije, për arsye se fondi ish sosur; ahërë Polka u përpoq të hyjë tek kryetari i Bashkisë; kryetari nuk ish aty, ndërsa sekretari i tij i kish thënë Polkës:

— Shko, mor sharlot, mos na bëj vapë.

— Ah, more bir — më thosh Polka udhës — mos u bëfsh për të shtrirë dorën, se mbarove. S'ka njerëz më të poshtër se këta! Kryetari i Bashkisë Qamil Pepa, është një qen i fëlliqur, kushedi tani se nga bredh, ndoshta është në Kursal duke lojtur kumar ose po dëfren me dylberët e tij... Të kisha fuqi, do t'i mblidhja të gjithë në shallvare, do t'i lyeja me benzinë dhe do t'u kisha dhe në flakën këtyre maskarenjve, do t'i kisha dëgjur si minj...

Fjalët e Polkës më bënëin përshtypje të madhe dhe s'dijë sepse në shpirtin tim, ato zgjojnë një ndjenjë të turbullt. Më dukej se atë që s'kish mundësi ta bënte ai, do ta bëja unë, në t'ardhmen.

Kur u avitëm tek shtëpia, Polka nxori qesen, atë qesen pis, e zgjidhi me kujdes grykën e saj, dhe më numëroi në dorë 7 franga:

— Këto janë parat' e mia, jepja nënës dhe ti do të m'i paguash kur të kesh.

— Po në mos paça?

— Dëgjo, në mos paç e në qofsha gjallë unë, s'ka gjë. Në vdeksha, e ti në mos paç, aherë shko e ti lyp ku të duash, me ato para të më çelësh Remle dy herë në vit, natën e Kadrit dhe drekën e Bajramit të vogël. Mos harro, ë? Dhe po të kesh mundësi, këndimin të ma bësh me Haxhi Dashin...

Nuk e kuptova në u tall apo në e kish serjosisht. — Po sidoqoftë parat e tij na mbaruan shumë punë. Paguam hoxhën, taksën e varrimit dhe unë me dajën vajtëm në vorrezat, dhe bëmë pazarllëk me vorraxhinë. Me të ramë në ujdj që varrin ta hapnim të tre dhe vorraxhiut t'i jepnim një pagë, që ishte baras me gjysmën e pagës që merrte për hapjen e një varri.

Një orë më vonë pasi hapëm varrin erdhi xhenazeja. Sapo e pashë, m'u muarën mëntë. Gjatë punës për hapjen e varrit, asnjëherë nuk kisha dashur të besoja se aty, në atë gropë të errët, do të futej babaj im.

Kufoma e babajt kalonte duar më duar. Edhe daja doli përpara dhe zuri radhën për ta mbajtur mbi sup. Pastaj e zevendësoi Polka. Ky më bëri shenjë të shkoja tek ai.

— Mbaje edhe ti një çikë, se është sevap i madh — më tha.

Zgjata duart dhe me zor e vura mbi sup cepin e tabutit. Eca disa hapa, kur ja, dikush kërkoi të më zëvendësojë.

— Shko tek ai tjetri — dëgjova pas zërin e Polkës, — ky është i biri dhe është mirë ta shpjerë gjer në varr...

Nga që isha i shkurtër, gjithë pesha e tabutit bie mbi mua. Unë pengohesha nga brigjet e vegjël që kanë formuar varret e vjetër.

Hoxha ecën ngadalë me një hap të çlirtë, por të rregulltë. Pas tij, shkojmë ne me tabutin. Befas, mua më pushtoi një ndjenjë që s'dija si ta shpjegojë: më vinte një farë frike e pakuptuarshme dhe një diçka, sikur të kisha pirë kushedi sa raki, m'a pret fare fuqinë e trupit. Pastaj ndjeva sikur më pushtuan ethe mbytëse dhe nofulla e poshtme filloi të më dridhej.

U mundova shumë gjer sa arritëm tek varri.

Tabutin e ulëm me kujdes dhe hoxha filloi të këndojë Kuranin. Të gjithë ata që kishin ardhur në xhenaze — gjithsejt 12 vetë — u ulën rreth varrit të hapur dhe dëgjonin në heshtje. Vorraxhiu ka hyrë në gropë dhe pret të marrë tabutin.

Përpara nesh, shtrihen varret e panumërta. Unë mendoja: Ja, këtu do të varroset im atë, nesër nëna dhe një ditë tjetër unë vetë. Në këtë tokë të pamëshirëshme janë kalbur gjyshja ime e dashur, dhe gjithë farë-e-fisi im. Sa dëshiroja që të isha në endër! Shpesh më kish ndodhur që në endër e sipër më kishin therur me thika, bile njëherë edhe më varrosën. Kur zgjohesha e ndjeja veten si njeriu më i lumtur në botë. Por jo! Gjithçka është e vërtetë: ne po varrosim babanë.

Tutje, pashë dy shokë të mi, që kishin ardhur të marrin pjesë në varrimin e babajt tim. Ata qëndronin të veçuar nga që u vinte turp të rrijnë me pleq. Njeri nga ata, Xhemali, filloi të avitej dhe dalëngadalë sosi tek unë. Aherë, hoxha, me një gjuhë të shkathtë dhe të stërvitur, i dha fund ceremonisë. U ngrit, e mbylli Kuranin dhe tha, me një zë jo të zakonshëm:

— I pastë rahmet shpirti, xheneti qoftë i hapur për shpirtin e tij, allarahmetilersën!..

Dy a tre burra e ndihmuan hoxhën të ngrëjë tabutin. Vorraxhiu e mori trupin e babajt dhe pa asnjë kujdes, filloi ta përplasë për të zënë vënd mirë, në dërrasat që ishin vendosur në tokë. Si e mbaroi këtë, doli, dhe

aherë Polka hodhi i pari një grusht dhe. Pastaj hodhën dhe të gjithë të tjerët, duke murmuritur:

— Allarahmetilersën!

Vorraxhiu e hidhte dhenë me lopatë.

— Allarahmetilersën murmurisnin të gjithë, dhe unë lutesha me lot ndërsy: O zot, mos e kalb trupin e babajt tim, ëshët njeri i mirë dhe s'ka bërë asnjë të keqe. O zot, çoje shpirtin e tij në xhenet, atje ku janë engjëjt e mirë, fale, o zot babanë tim!

Daja më tha të hidhja edhe unë një grusht dhe. E mbusha dorën me dheun e zi dhe e hodha. Pashë se si dheu im shkoi e ra mu mbi gjoks, në atë gjoks, ku unë shpesh herë mbështesja kokën time me butësi...

* * *

Kur vajta në shtëpi, menjëherë nxitova për të parë vëndin ku flinte babaj. Vëndi ish i shkretë.

Një arkë vajguri që përdorej si këmbë krevati, ish hedhur në një qosh, tjetra ish zhdukur. Tutje në parvazën e dritares, shkëlqente kutia prej sermi e duhanit. Atë kuti duhani babaj e kish marrë në Bullgari, në kohën e luftës Ballkanike dhe mburrej se ja kish dhënë një grua bullgare të cilën e kish shpëtuar nga një ushtar turk i dejur.

Kutia e duhanit ma coptoi shpirtin. Ish e vetmja she një që kish mbetur nga babaj im. Plaçkat e tij të tjera nuk i shihja asgjëkundi, dukej se edhe kutinë e duhanit do të kishin harruar pa e marrë.

Edhe pak, bëhej natë. Qielli ishte i ftohtë dhe i thatë, një tufë patash të egra me zor çanin hapësirën.

Jam ulur mbi gurët e pusit dhe në heshtjen e asaj mbrëmje plot trishtim, rri e mendoj për fatin tim të keq. Nuk shihja asnjë shkëndijë drite në mjergullën e dëndur të mendimeve të mia. Gjithçka po më braktiste, jeta ime po bëhej më e vështirë dhe e ndjeja se nuk kisha mundësi të jetoja si më parë: puna në kafene nuk më ushqente dot, nëna sa vinte bëhej gjithnjë e pazonja për punë, kurse motra ishte akoma e vogël.

Duke menduar kështu mbi hallet e jetës, më kujto-
heshin fjalët e babës që i thosh nënës kur mërzitej shumë:

— E fus në të madhen, s'mbushet; e fus në të voglën,
derdhet!

Edhe unë isha tamam në atë gjëndje.

Nata që po vjen, bashkë me errësirën, më sjell një
frikë, një frikë, një frikë si ajo që më zuri në vorrezat. Do
të jepja disa vite nga jeta ime, sikur të mos bëhej natë nja
dhjetë ditë rrjesht, gjersa të qetësohesha dhe të dija se
ç'do të bëja sot e tutje...

Brodha sa brodha dhe s'mbaj mend se si u gjeta në
shtëpi dhe qysh më zuri gjumi. Të nesërmen u ngrita
vonë, dhe, sapo u zgjova, e ndjeva veten më të lehtë-
suar, sikur po më largohej mërziya, frika dhe trishtimi.

* * *

Polka më pyeti si i mërzitur dhe më tha:

— Qysh sot fillove të sillesh kështu? Mblidhe veten.
tregohu burrë një çikë, si shumë të tjerë dhe kape jetën
për frenash. Duhet të kesh zemër të fortë gur. Njeriut
në jetë i ndodhin shumë të këqia. Ajo që të ndodhi dje,
mund të të ndodhë edhe nesër. Kështu e ka jeta, biri im.
Kush gëzoi në këtë jaillane që të gëzosh ti!...

Qortimet e Polkës nuk më zëmërojnë; është i vetmi
njeri që më do shumë dhe që më flet aq për të gjitha
gjërat.

— Posi! — vazhdonte ai — tani ti duhet të mendosh,
për të bërë edhe ndonjë punë tjetër. A ke qejfë të she-
sësh meze, vezë të ziera, kikirik ose mish pule?...

— Po, kam.

— Aherë bisedo edhe me nënën dhe fillo sa më parë...

XV.

Dhe ja, një të djelë në darkë, zëri im filloi të buçasë
nëpër udhët e Tiranës:

— Kikirik, taze kikirik!...

Eci plot qejf, duke u futur pijetore më pijetore. Shpesh herë më takon të rrij gjer pas mesit të natës dhe të nesërmen jam i detyruar të gjëndem në kafene, pa lindur dielli, por prapë se prapë, puna e re më pëlqen. Njerzit me të cilët kam të bëj, janë të gjithë të mirë, nuk më rrahin, as më shajnë, por shpesh më shikojnë me dhim-suri

— Shko tani, se kemi meze — më thonë ata dhe ma shtyjnë lehtë kanistrën.

— Të lutem, zotni, merrni kikirik, janë të ngrohta, taze...

— Po ja tek kemi! —

Unë nuk flas, por as nuk iki, sepse e shoh tek syt e tyre se puna do të mbarojë në favorin tim. Ka edhe nga ata që nuk mërziten sikur t'u rri aty në këmbë gjer në të gëdhirë. Aherë unë shkoja në një tavolinë tjetër. Isha betuar me vetvete se nuk do largohesha pa shitur të pak-tën dy kaushë në çdo pijetore.

Xhiron më të madhe e bëj në kafe «Zorra» dhe «Vera». Në këto kafene unë shkoj gjithmonë në orët e vona, sepse atëherë i gjej njerzit të bërë tapë dhe ata shpen-zojnë edhe grosi :

Kur dal të shes, punën e filloj nga rruga «mbretnore». Në këtë rrugë gjëndet pijetorja «Ballkan», pastiçeria moderne «Bellavenecia», hoteli «Metropol» dhe disa pi-jetore të vogla, si kuti, ku rrijnë e luajnë bixhoz ca nje-rëz me sy hajdutësh.

Pronari i pastiçerisë «Bellavenecia», një burrë faq-kuq, me trup të madh e të mbushur, më ndiqte sepse hy-ja brënda. E vërteta është se aty asnjëherë nuk kam shi-tur qoftë edhe një kaush, sepse asnjë nuk blente, po ja se kisha qejf të madh të shihnja atë lluks që derdhej qosh më qosh, të shihja ato familjet pasanike që uleshin rreth tryezave të kristalta e që hanin pastat me delikatesë, duke i prerë me thika të ndritëshme si flori.

Por pronari i «Bellavenecias» kishte edhe një të mirë: kur më ndiqte, nuk shante, siç bënin disa pijeshitës të tjerë që mbanin vetë meze; ai ecte me çapa të shpejta, po të shkurtëra, duke m'u kanosur me gisht:

— Psht! — më thosh, — mos të të shoh më këtu!..

Unë largohesha nja tre a katër metra dhe për inat të tij rrija aty përpara me një pamje krenare. Ai futej brënda, i zemëruar nga që s'kish ç'të bënte.

Një herë se si më zuri në befasi. S'më rrahu, bile u çudita që më foli urtë:

— Të kam thënë, se këtu nuk bën të vish. Shih si je! Me një veshje të tillë, nuk hyhet në «Bellavenecia»! Këtu vijnë vetëm familjet e nëpunësve të lartë, ti duhet ta dish se, «Bellavenecia» ndryshon nga pasticeritë e tjera. More vesh? Tani qërohu se ndryshe do të thërras policinë!..

Ata syt e tij u zmadhuan dhe fytyra iu bë edhe më e kuqe.

Për nja tri a katër net, s'u duka më andej. Pastaj përsëri futesha dhe e them haptazi, se sa herë që gjendesha aty, dehësia nga gëzimi dhe rrija i mahnitur minuta të tëra. Më dukej sikur isha në një vënd prrallor. Aty të bënte për vete pastërtia e madhe, një pastërti e tillë që më mahniste. Në tavan ishin varur gjela, majmunë të punuar me sheqer e të veshur me varak: dritat e kuqe, të jeshilta dhe blu i jepnin si bukuri të veçantë dhe mua më dukej se njerzit që vinin aty, nuk ishin të zakonshëm; ata flisnin me zë t'ulët lëvizjet i kishin të matura dhe fëmijët gjithashtu ishin të urtë dhe të rrëgullt. ...

Kur ikja nga «Bellavenecia», se si më lindte dëshira të rrija duke shitur kikirik, po qe nevoja, gjer në të gëdhirë.

Zhurmen e pijetores «Ballkan» e dëgjoja gjer larg. Imagjinoja se do të kish shumë klientë, fytyra të ndryshme më dilnin përpara syve dhe, befas, ndjeja se më shtoheshin të rrahurat e zemrës, kur e përfytyroja veten duke hedhur katër a pesë kaushë në një tavolinë, ndërsa, nga tavolinat e tjera, përplaseshin duar:

— Çuni eja edhe këtu! ..

Po sapo futesha brënda, ndodhte e kundërta. Tmerohesha kur shihja që në tavolinën e parë ishin shprazur kaushë me kikirik.

— Dikush do të ketë ardhur përpara meje — mendoja me keqardhje. E zgjatja kokën nëpër tryeza të tjera dhe aty ku nuk kish kikirik, nxitoja shpejt-e-shpejt:

— Urdhëroni kikirik, zotni!

Zakonisht u drejtoheshja atyre njerëzve që më dukeshin se ishin shpirtmirë. Por shumë nga ata talleshin me mua, duke më lëshuar në fytyrë atë frymën e tyre të qelbur nga alkoli:

— Sa e ke kaushin?

— Një grosh.

— Më jep tre kaushë një gjysëm leku?

— Nuk bën, zotni.

— Mirë pra, shko.

E vështroja në sy dhe mundohesha t'i blej mendimin.

— Ç'rri më?

— Janë taze, zotni, me kripë.

— Sa kokra ka kaushi?

— Njëzet kokra, kokra të zgjedhura. Provojeni nëqoftëse dëshëroni, —

— Ikë tani!

Shumë tallet me mua një djalosh syzi, me flokë të zez që i varen mbi ballë, me një hundë pak të shtypur. Më zë nga kanistra dhe më pyet duke qeshur:

— Mbrëmë më ke dhënë kikirik të bajatura:

— Në ç'vënd?

— Në «Metropol».

— Po unë mbrëmë nuk isha fare në «Metropol».

— Po në «Kontinental»?

— Atje kam qenë.

— Sigurisht atje do të m'i kesh dhënë.

Unë e kuptoj se e ka me të qeshur.

Ai merr një kaush, e zbraz dhe ma hedh letrën mbi kanistër:

— Nesër mbrëma do të ta jap groshin.

— Mirë, — i them unë dhe bëhem gati të iki, por ai s'më lë: — Po të paguaj pra se të simpatizoj, ti më pëlqen sepse ke fituar edukatën e punës. Ajo mua më mungon!...

Hesht dhe ngre gotën e rakisë, duke çfryrë.

Një natë ai kish pirë shumë, ish dejur tapë po mendjen s'e kish humbur. Fliste çthurur me një shokun e tij, dhe sapo më pa, kapinja tre kaushë kikirik dhe i hodhi mbi tavolinë.

— Shko, tani! — më tha, dhe ato flokët e tij të zinj ja mbuluan syrin e djathtë. Pastaj i tha shokut të vet:

— Kur mbarova gjimnazin, isha nja tre a katër vjeç më i madh se ky. — U kthye nga unë dhe më tha me një pamje të rëndë. — Ej, kam mbaruar gjimnaz unë, s'jam si këta të poshtër që sheh rreth e rrotull. . .

— Mos bërtit! — e këshillonte shoku i tij.

— Pse mos të bërtas? Për mua janë të gjithë të poshtër, nga më i madhi, gjer tek më i vogli. Jo ti — më thosh përsëri mua — Të tjerët, ti je djalë punëtor, ke edukatën e punës. Pikë. — Piu dhe shtoi: — Dëgjoni këtu. Kur mbarova gjimnazin, vajta tek kryetari i Bashkisë, zoti Qamil Pepa.

— Po ule zënë — i lutej shoku.

— Qamil Pepa e quajnë, apo të them Qemal Pipa? — dhe qeshte duke lëshuar nga goja e tij cikla pështyme.

Kamarieri erdhi të më largojë.

— Mos e prek! — i tha ai studenti. — Ka punë me mua, ti shko atje në banak!

Kamarieri iku dhe studenti vazhdoi:

— Vajta tek Qamil Pepa, që the ti, i thashë: kam ardhur të më emëroni në ndonjë punë. Prit, nuk i thashë kështu; i thashë: Zotni kryetar, mbarova gjimnazin, jam njeri i varfër, por i ndershëm. Prit, nuk i thashë se jam i ndershëm. I thashë: Ju lutem të më ndihmoni, zoti Kryetar, që unë pasi mbarova gjimnazin me nota shumë të mira, të emërohem në ndonjë punë ku ta shihni ju t'arsyeshme. Po, kështu i thashë. Tamam kështu, e mbaj mend, siç mbaj mend vjershën e Naimit «O malet e Shqipërisë e o ju lisat e gjatë». . . Emëromëni në ndonjë punë. . .

— Ç'farë pune mund të bësh ti? — më pyeti kryetari dhe m'u afrua e më zuri për faqesh. Për zotin është e vërtetë ajo që thuhet. . . Kjo është shumë e vërtetë. Pikë!

Ai kish harruar se unë qëndroja aty në këmbë, dhe kur më pa, më tha:

— Na paratë, shko tani, ruaje edukatën e punës. . .

Njerëz si ai studenti, njerëz që kanë humbur kuptimin e jetës, unë gjej në çdo pijetore dhe jo vetëm në pijetore. Në kafe «Berlin» dhe në «Kursal» ku zakonisht rri «inteligjenca» e Tiranës, gjen shumë studentë të tillë që kanë mbaruar shkollat dhe që presin dita-ditës të futen në punë; përveç atyre, që degjeneruan nga halli, degjeneruan dhe shumë të tjerë që janë nëpër punëra të mira, si profesorë, juristë, gazetarë e shkrimtarë, të cilët pasi rrijnë një ose dy orë nëpër zyrat e tyre, vijnë e kapardisen nëpër sallonet e këtyre kafeneve, bëjnë nja një orë diskutime të zjarrta «filozofike» dhe pastaj ja shtrojnë dhe luajnë poker, xhol, ose dum-dum. Në syt e tyre duket ai myshku i dembellëkut dhe i plogështisë; mëndja dhe shpirti i tyre janë kalbur dhe zhytur në një jetë të zbrazët dhe pa qëllim dhe tek ata s'ka mbetur dëshirë tjetër veç bixhozit dhe kurvëllikut. Si shitës nate, unë njoha shumë gjëra të turpëshme që ndoshta, në tregimet e Polkës, më dukeshin pak-a-shumë të çuditëshme dhe shpesh herë të pabesueshme. Përpiqesha të bëja krahasim në mes kafenesë së dajës tim dhe Kursalit. Në të vërtetë njerëzit që vizitonin atë të dajës ishin të veshur keq, kurse në «Kursal» ose «London» njerëzit ishin lluks, serjozë, me pantallona të hekurosura dhe me borselina. Por si ata të dajës dhe të Kursalit kanë një gjë të përbashkët: janë kumarxhij. Bile unë mund të shtoj se ata të dajës janë edhe më të ndershëm, të paktën shumica prej tyre duan punë, por punë s'ka, kurse ata të «Kursalit», të «Berlinit» dhe të kafeneve moderne janë në punë dhe s'punojnë.

Kam njohur një burrë që shet bajame me kripë. Është i shëndoshë, tullac, me një ballë të gjerë. Kur ecën, duket sikur fle dhe të gjithë e njohin dhe bëjnë horë me të. Por ai është dinak i madh. Jo vetëm që di të shesë me marifet, por mëson aq gjëra të fshehta sa asnjëri nuk ja kalon. Me mua e ka mirë dhe kjo qysh nga koha që i bëra një shërbim të vogël.

Nuk dij në ka familje, sepse e shoh gjithmonë të veshur po me ato rroba, dimër e verë, nuk dij gjithashtu se ku i shpie paratë, sepse nuk e shoh të shpenzojë as edhe një dysh. Shkurt, është njeri dinak. Kur futet nëpër kafene, nuk u bën reklam aspak bajameve të tij, po prapseprap e thërrasin nëpër shumë tavolina:

— Miti!

— Erdha! — përgjigjet ai.

Miti disave u flet greqisht dhe pastaj e kthen shqip duke e nxjerrë atë gjuhën si të breshkës:

— Sa urdhëruat?

Ka një lugë të vogël kafeje dhe me të i merr bajamet, i vëndos në letër dhe ua vë në tavolinë. Kur mbaron së shituri, shkon pranë kamarierit, me të cilin flet hapur (përgjithësisht me kamarierët e ka mirë), bile, me sa shoh, ky bën edhe shumë dallavere me ata.

— Pika i rëntë atij kokëmadhit.

— Cilin? — e pyet kamarieri.

— Ja, atij deputetit të Shkodrës; ai që është me kostum të zi, ja, ai buzëtrashi aty! —

— E shoh, është D.T.

— E shoqja ka vajtur me Zef Serreqin, kurse ky matuf luan poker...

— Po edhe ai vetë ama, u kënaq me të-shoqen e avokat B.K.

— Djalli s'e merr vesh se ç'bëhet — e tundi kokën e tij të madhe, Miti — Sot, më thanë edhe një gjë tjetër të çuditëshme: sikur dashkan të hapin një... për djem.

— Ç'thua?!...

— Për fjalë të nderit po, dhe ai që ma tha, është njeri që nuk gënjen.

— S'e besoj! — kundërshtoi kamarieri.

— Dëgjo Mitin, kështu si të them unë! Bile me sa dij unë, kjo bëhet nga vetë Lalë Krosi...

Kamarieri mbeti me gojë hapur.

Miti edhe me mua flet pa ndrojtje për gjëra të tilla. Më dukej sikur ay e bënte nga inati që kish për ata njerëz që i flisnin rëndë, ose sepse ai ishte nga ata që

çdo gjë që di, s'rri dot pa e thënë. Të tillë njerëz ka shumë në jetë.

— Qeni, më tha se e shurdhova — ankohej Miti për një farë Sotir Martini. — Po kur e sheh të shōqen me këmbë përpjetë me ambasadorin italian, s'e prish aspak terezinë. Kopuku! Gamotati... ja kthente greqisht. Pastaj i thosh ngadalë kamarierit:

— Shikoje atë gazetarin, Nebil Çika, ç'është një pusht ail... Dje thoshte se do të shkruante një kritikë në gazetë për të varfërit kurse sot luan poker me deputetët. Pika që s'i bie! Ja si i fërkohet deputetit, kastile për të shoqen...

— Me sa dijë unë, Nebili ka relata me të shoqen e ambasadorit italian.

— Jo, me atë, dale, si e quajnë? Hë, e quajnë Irina Kok, me atë e ka ujdishur Eqrem Bej Libëhova.

Biseda e tyre ndërpritet se dikush përplas duart. Miti më thotë mua:

— A vemi në kafe «Vera»?

— Sapo u ktheva andej — e gënjej unë.

— Po ç'kishte atje? —

— Asgjë — e gënjej përsëri, sepse po të shkoj tok me të, nuk shes asnjë kaush kikirik, pasi i ka myshterinj të gjithë.

Ahere Miti ikën vetëm dhe unë vazhdoj punën time.

XVI.

Shitës nate jemi shumë. Mund të bëhemi mbi njëqind e kusur djem e vajza. Të gjithë i përngjajmë shumë njëri-tjetrit, jo vetëm nga veshja, por edhe nga fytyra. Fytyrat tona janë të verdha nga lodhja, dhe pagjumësia. S'është shaka të bredhësh Tiranës gjer në ora dy të natës. Mua vetë më ka takuar të bëj më shumë se 30 xhiro në një natë rreth-e-përqark, nga rruga «Mbretnore» tek bulevardi, bashkia, Rruga 28 Nëndori e me radhë. Pa le, kur shkoja larg në kafe «Bilbili» apo «Vera»!...

Me shitësit e tjerë unë kam marrëdhënie të mira, megjithëse disa prej tyre më shikojnë vëngër. Kur fillova të shes, kishte nga ata që më kërcënuan se do të më hiqnin një dru të shëndoshë, por u zbutën kur u thashë se më ka vdekur babaj.

Shpesh herë piqemi katër a pesë vetë, dhe i tregojmë qyfyre shoshë. Vetë kjo jetë endacake të bën çapkën, bile të mëson edhe me vese të këqia. Shumë nga shitësit janë edhe kusarë, kusarë të vegjël lojrash ose paqeta cigaresh.

Në dimër, vemi e pështetemi pas murit të ngrohtë të një furre dhe s'na bëhet të ikim për një kohë të gjatë. Flasim për filmat që kemi parë, për vjedhjet që janë bërë gjatë ditës, për djemt' e pasanikëve që janë aq frikacakë, sa s'bëhet. Shpesh herë harrojmë se jemi shitës dhe fillojmë e luajmë «kusarçe» duke vrapuar nëpër errësirën e pazarit të vjetër, ose duke u fshehur pas drushtave të elektrikut. Shoqëria më këta njerëz më kënaq shumë, s'ka më qejf se sa të rrish me ta, të dëgjosh shakatë e trimëritë e tyre.

Kur lodhemi, dikush propozon:

— A shkojmë ke Bumçi?

Bumç quanin një pasticier plak, një burr i shkurtër dhe i shëndoshë si thes, të cilit i vidhnin tullumba.

— Shkojmë!

Një herë më ngarkuan t'i vidhnja unë tullumbat. Kur kundërshtova, vendosën që unë të kërkoja ujë. Kopilat e kishin psikologjuar dhe provuar se ky plak fetar nuk të largonte asnjëherë pa të dhënë ujë.

Tullumbat ai i mbante në një enë të rrumbullaktë, të vendosur mbi tavolinën e parë, që ishte në formë banaku, pranë derës.

— Ti futu dhe i thuaj: Më jep pak ujë. Po të kundërshtoji, i thuaj, pash zotin më jep se ngordha. Pas teje vij unë — më këshillonte një çun zeshkan, me qafë të hollë dhe me sy të shkathët, që e quajmë Rasim.

— Po mirë, ai do të shohë se do të shohë.

— Sa i trashë bëhesh! — zemërohej Rasimi me mua, — Ujin ai e mbush në guzhinë, prapa perdes.

E them haptazi, se e pata të vështirë. U futu, dhe kur hyra, s'kish asnjëri përveç pastičerit, plakut të vogël bardhosh që po dremiste.

— Një çikë ujë — i thashë.

Plaku s'dëgjoi gjë. Një mizë fluracë e guduliste në qoshen e buzëve. Ai lëvizte buzët duke çfryrë pa fuqi, po miza, përsëri i ngjitej nën hundë.

— Një çikë ujë — përsërita duke i mëshuar zërit.

Plaku u zgjua i trembur dhe nga që nuk më dalloj dot, më mori për klient.

— Urdhëroni?

— Një çikë ujë po pate mundësi.

Vura re se s'i erdhi mirë, po s'e çfaq. U ngrit me plogështinë e moshës së tij dhe vajti në guzhinë. Me një shpejtësi të habitëshme hyri Rasimi; djaloshi zeshkan e pështeti kanistrën e kikirikëve mbi banak dhe i ra me gisht një tullumbi. Tullumbi u rrukullis duke marrë me vete edhe të tjerë.

Mua po më binte të fikët. Plaku më dha gotën e ujit; unë me zor piva gjysmën e saj dhe dolla me shpejtësi. Rasimi qëndronte në prak të derës, i qetë sikur të mos ish ai që dy minuta më parë vodhi tullumbat.

— A e pe? — më pyeti ai duke u krëkosur. — Ta thashë se ai është si buall; s'dëgjon asgjë dhe veç kësaj, asnjë herë nuk është në gjëndje të kuptojë se i mungojnë tullumbat. Tani merre një tullumb, katër të tjerët i hëngra unë me Çetin.

— Merreni edhe këtë — thashë.

— Pse?

— Nuk e dua! . . .

— Mos të erdhi keq që të ruajtëm vetëm një?

— Jo, jo, nuk e kam për atë.

— Mirë pra, — dhe e hëngri me një kafshatë.

Unë ika për të vazhduar shitjen e kikirikëve. Më vinte inat me veten time, pse u ngatërrova me ata për të mashtruar një plak zemërmirë. Ky ishte i pari faj në jetën time. Por e shihja se ky nuk është i fundit. Shumë nga shokët e mij, (disa i kam pasur shokë të vjetër shko-

lle), rrinin përpara reklamave të kinemave, me kurriz të dalë, duke pirë cingare dhe duke vënë në lojë ndonjë malok, të cilit i marrin qeleshen dhe e vërtitin dorë më dorë. Maloku i xhindosur vraponte sa andej këndeje pas qeleshes, ndërsa ata qeshnin me të madhe. Nuk ishin të rralla rastet kur vinin xhandarët dhe i mernin përpara «vagabondët» e vegjël dhe i shpienin në karakoll. Dy tri ditë më vonë, ata përsëri i shihje aty, tek filmat e kinemave...

* * *

Atë natë, ja tregova fajin nënës. Vura re, se sytë e saj u njomën me lotë.

— Nuk do ta përsëris më! — i thashë me bindje.

— A betohesh?

— Të betohem!

— Mirë pra, kësaj here po të fal, por po e përsërite, më mirë mos eja në shtëpi, jeto me hajdutët dhe fli në namazja, me ata...

— Po unë nuk ja vodha tullumbat! — u mundova ta zbusja fajin tim.

— Njëlloj është, ti i kërkove ujë, shoku yt vodhi. A nuk të vjen keq të vjedhësh një njeri që të jep ujë?!... Mos pandeh ti se zoti nuk i ve re këto gjëra? Do të na hedhë ndonjë sëmundje në shtëpi dhe do të ngordhim si krimbat. Mos, mor bir, mos e ngarko veten me gjynahë. Fundi i fundit ne nuk jemi më keq se të tjerët. Bile shumica na kanë zili. Asgjë nuk na detyron të vjedhim. Ne bukë kemi. Merr shëmbull Zeltë, Bamtë, Qerajt, të gjithë janë më keq se ne, po megjithë këtë jetojnë me hallallëkun e tyre...

Nëna më foli gjatë mbi të mirat e të këqiat; më tregoi edhe një përrallë shumë të bukur që bënte fjalë për dy vëllezër, njeri zemërmirë, tjetri zemërkeq; se si ay zemërmiri kishte gjetur një qese me flori, po ja vodhi zemërkeqi; se si më në fund këtë e therën ca hajdutë të tjerë, ndërsa ai zemërmiri, ish martuar me të bijën e mbrefit...

Përralla më pëlqeu shumë. Atë natë në ëndër pashë sikur në lagjen tonë ra zjarr i madh. Flakët ngjiteshin gjer në kupë të qiellit. Im atë, lakuriq, fluturonte përmes flakës. Nëna sikur kish lindur një fëmijë dhe kur e pa babanë, e hodhi fëmijën në tokë. Aherë fëmija u rrit përnjëherësh dhe u zhduk nëpër zjarrin e kuq. Unë, i rrethuar nga zjarri, përpiqesha të shpëtoja. Po zjarrin s'e kaloja dot. I lutem babajt të më ndihmojë, po ai bën sikur s'më njuh. I drejtohem nënës, e cila për çudi ngjitet edhe ajo drejt qiellit, po as nëna s'më dha ndihmë. Zjarri sa vjen po ma ngushton rrethin, ja, u dogj toka nën këmbët e mija; unë largohem gjithnjë në drejtime të ndryshme; filloj dhe bërtas me sa fuqi që kam, lutem, por zjarri dëndësohet. Befas u pengova dhe u rrëzova në një gropë të thellë. Vetëm ahëre erdhi një ndihmë nga qielli dhe s'mbajë mend se si më shpunë atje lart, ku ish një fushë e bukur me lule dhe pemë të gjelbëruara. Hëna ish fare pranë dhe njerëzit ishin të gjithë me fletë. Më thanë që të betohem se s'do t'i tregoja kurkujt për ato që kisha parë dhe betimi fillonte me këto fjalë:

— Po tregova, më djegtë zjarri i xhëhenemit.

Pas betimit engjëjt më shpunë nëpër vëndet e bukurra. Pashë fëmijë me fletë që luanin disa lojra të panjohura nga unë. Ata më morën në mes tyre dhe më bënë shoqëri; një vajzë e vogël kish një sahat të argjentë dhe kur asaj i shkau nga dora, unë e kapa dhe e fsheha. Asnjëri s'më kish parë. Po ecnim përmes manushaqeve dhe vjollcave, kur befas, një engjëll i rritur na ridaloi të gjithëve.

— Ku e ke sahatin? — e pyeti atë vajzën e vogël.

Ajo hapi dorën. Dora e saj ishte bosh.

— Ta kanë vjedhur, ë?

Disa engjëj fluturonin mbi kokat tona.

— Kush e ka vjedhur sahatin? — na pyeti të gjithëve engjëlli i madh.

Asnjëri nuk foli nga ne. Edhe unë heshta.

Tutje, pas një trandafili, kish zgjatur kokën e tij, ai bumçi, pasticeri plak, dhe po i kallëzonte me gisht: ai e ka vjedhur, — thosh për mua.

— Mos! — thirra unë dhe ahëre ai engjëlli i madh më vërtiti nga qielli në tokë...

U zgjova përnjiherësh. Gjoksi më hidhej përpjetë. Balli më ish bërë qull në djersë... Po zbardhëllonte. Me sa dukej dita do të ish e bukur se nga baxha shoh të shkëlqejnë yjt' e vegjël. Bumçi më dukej sikur përgjonte nga baxha, edhe tani që isha zgjuar...

XVII.

Dy a tre muaj më vonë, u largova edhe nga kafeneja e dajës, për arsye se daja falimentoi. Më erdhi keq për të, por më keq më erdhi për Polkën, nga i cili unë u ndava si nga babai t'im.

— Do të shihemi përsëri! — më tha ai.

— Po, do të shihemi — iu përgjegja unë.

Ndenjëm të dy pa folur një copë herë, pastaj e pyeta:

— Po tani, ç'do të bësh?

Polka buzëqeshi me dyshim.

— Kushedi se ç'ka thënë zoti edhe për mua! — tha duke u menduar. — Ja, do të jetoj si jetojnë edhe mizat e tokës...

— Lamtumirë, pra! — i zgjata dorën.

— Të dëgjofsha zënë e mirë, — foli ai dhe unë ika.

Atë njeri të mirë unë do ta kujtoj gjithmonë me mirënjohje. Fytyra e tij më del gjithmonë përpara syve dhe më duket sikur e dëgjoj përsëri atë zërin e tij të urtë që më jepte vetëm këshilla të vlefshme...

XVIII.

Pasi u largova nga kafeneja, u përpoqa të zë ndonjë punë tjetër, një punë që të mos më pengonte si shitës nate. Po punë të tillë nuk gjeta dot. Aherë vazhdova vetëm si shitës nate.

Çdo ditë që kalon, unë futem gjithënjë më thellë në shoqërinë e endacakëve të natës.

Shpesh herë me ne bashkohen edhe lypësa; ata janë të shumtë dhe të mërzitin; ne i përzejmë nga që kemi frikë se mos bëhen edhe ata shitës dhe kjo natyrisht është në dëmin tonë.

Kur vemi në kafe «Zorra», mblihdemi tok: unë, Xhemal Dibra, shoku im i vjetër, dhe Nusha, një vajzë e vogël 7 vjeçe. Asnjëri s'e di se kjo është vajzë, sepse fytyrën e ka si çun, flokët ja kanë prerë dhe në vënd të fustanit, mban pantallona.

— Dëgjoni këtu — na thotë Xhemali dhe ata sytë e tij të vegjël si të pulës, lëviznin me dinakëri. — Tani jemi ortakë të tre.

— Po pse të mos shesi sejcili për hesap të tij?

— Sepse mua nuk më lejon të hyj brënda ai kamarieri gërmuq, të cilit i ka dalë shpina si magje. E kam qëlluar një natë me domate në fytyrë dhe ai është betuar se do t'ma marrë shpirtin.

Duam s'duam, Xhemali na e mbush mëndjen. Ne kemi interesë nga ai se është i fortë dhe të gjithë shitësit e tjerë ja mbajnë hatrin. Unë futem me Nushën dhe ndahemi në drejtime të kundërta. Ahengü buçet. Jevgü që i bie kërnëtës, e ngrë kokën përpjetë, si rosak, ndërsa jevga, një gocë e re zeshkane, e heq shaminë e kokës, i shkënd flokët e zinj e të gjatë dhe fillon e kërcen, duke u munduar të tregojë gjithë talentin e saj. Në shkojmë tavolinë më tavolinë. Burrat pijnë raki dhe fytyra u shkëlqen nga gëzimi dhe ndonjëri ngrihet, e kap për dore jevgën dhe kërcen bashkë me të.

Ne gëzohemi shumë kur në kafene vjen shakaxhiu me nam, Kolë Tivari. Sa herë që e shohim Kolën, i shkojmë pranë dhe e lusim të blejë kikirik.

— S'mi do stomaku ato lajthi të egra — thotë ai. Ne qeshim.

— Shko e thirre atë kamerierën, atë faqekuqen — na porosit.

E thërresim dhe kamarjerja paraqitet tek Kola. Kur ajo është fillestare, e re në detyrën e saj, Kola ja punon

shunë mirë. Mbjaj mend se si njëherë, një kameriere që kish ardhur nga Korça, e pandehu Kolën për kushedi se çfarë. Kola i qëndroi shumë serjoz, i tha të ulej në tavolinë dhe e pyeti:

— Pa më thuaj moj bijë, je nga derë e mirë, apo nga derë e keqe?

— Nga derë e mirë! — u përgjegj ajo duke u skuqur pakëz në fytyrë.

— Mirë, pra në qofsh nga derë e mirë më qeras një dopio raki.

— Me gjithë qejf, — tha ajo e zenë ngushtë nga Kola. Kur ajo iku. Kola na shkeli synë dhe na pyeti:

— Po ju nga ç'derë jeni?

— Nga derë e keqe — thamë ne.

— Shkoni, kopila, — bërtiti me të tallur ai.

Kamarieri gërmuq mundohet të na nxjerrë jashtë.

— A e do atë të domates? — e pyes unë.

— Pse, ka ardhur? — pyeti gërmuqi dhe sakaq në syt e tij flakëroi dëshira e hakmarrjes.

— Ja tek është, atje në penxhere.

— Thuaj të vijë të shesë, se nuk e ngas.

— Mirë, po i them, — i përgjegjem unë dhe shkoj ke Xhemali. I kallzoi fjalët e kamarierit, po Xhemali është kopil. I nxjerr gjuhën nga xhami dhe e përqesh. Gungaçi vrapon jashtë, Xhemali zhduket si flutër.

Një natë, Xhemalit i ra ndërmend një lojë e re, që i nxori telashe gjithë orkestrës. Mori një kokër limon dhe e thithte nga penxherja, lëpihej, i mbyllte sytë sikur i rrënqethej gjithë trupi, nga thartira e lëngut të limonit. Kjo e ngacmonte tepër kërnetaxhinë. Këtij i mbushej goja tërë pështym dhe kur i binte kërnetës, ajo lëshonte ca klithma të çuditëshme, duke shpërndarë në ajër cikla pështyme. Sado që kërnetaxhiu u përpoq të mos e shihte Xhemalin, prapsepapë s'qe e mundur. Xhemali dilte nga penxherja në penxhere, deri sa, kërnetaxhiu u ngrit dhe bërtiti me zemërim:

— Do ta largoni atë dobiç, apo e lashë kërnetën!

Kamarieri çoi e thirri padronin, një burrë kokë-

madh dhe me ca sy të dalë. Ai na qiti të gjithëve jashtë dhe Xhemalit i tha se e njihje dhe do t'i shkante me polic në shtëpi.

— S'është e vërtetë, ti s'më njeh, — i thosh Xhemali. — Pa më thuaj, si ma quajnë babën?

— Ta njoh babanë, ta njoh, — thosh padroni.

— Oh, ç'më njihke se! Babaj ka tetë vjet që më ka vdekur!

Padroni pa se me një fëmi të tillë nuk i dilej në krye.

— Na lejoni dhe ju të shesim rehat — i tha Xhemali.

— Shisni, po orkestrën mos na e prishni.

— I thuaj atij gungaçit të mos më rrahë.

— Mirë, e porosis unë.

Megjithë këtë, Xhemalit s'ja mbante të hynte brënda. Na çonte neve dhe vetë shkante tek dritarja. Kërnetaxhiu vështronte me frikë andej kah ai, dhe Xhemali i shkelte synë se nuk do ta trazonte më.

* * *

Një mbrëmje në këtë pijetore pashë atë gruan, së cilës dikur i binte më qafë kapteri me Velinë. Ish veshur tamam si ato gratë e liga, me një fustan që i rrinte mbi gjunjë, pinte duhan dhe raki, qeshte me të madhe dhe shkante tavolinë më tavolinë. Kur më pa mua, më vështroi një copë herë, përpëliti sytë dhe më tha:

— Shko, nuk duam kikirik.

— Janë taze, zonjë.

— Shko, pra! — më bërtiti nga që donte t'i fliste diçka me rëndësi burrit që kish pranë.

E shikova mu në bebe të syve. Sa shumë kish ndryshuar! Ato sytë e saj, dikur të butë dhe të bukur, dukeshin tashti si sy të vdekuri.

— Pse më shikon ashtu? — më pyeti duke tundur kokën si për të trëmbur diçka.

— Se të njoh mirë — i thashë.

— Më njeh mirë? Pse, ty do të të jap hesap unë? —
dhe më shtyu.

— Nuk e besoja se do të bëheshe e tillë! — i thashë
dhe ika.

Ajo u ngrit dhe më zuri nga shpatullat.

— Kush je ti që më flet kështu?

I kujtova njohjen tonë. Ajo ndënji një copë herë pa folur, i mbylli syt si për të kundruar diçka të largët dhe foli me habi:

— Si, ti qenke?! Sa shumë ke ndryshuar! Për zotin s'të njoha fare!...

— Edhe ti ke ndryshuar.

Më mori nga dora dhe më shpuri në tavolinë. Kapi nja pesë a gjashtë kaushë kikirik dhe i tha atij burrit që kishte një hundë të madhe:

— Paguj paratë.

Ai futi dorën në xhep pa qejf, kurse ajo më tha: —
Po të duash, eja nesër në shtëpinë time, unë banoj, ja, tek kjo rrugica, pas kafenesë. Numurin e shtëpisë e kam 12. A do të vish?

— Po, do të vij.

— Kur?

— Kur të më dalë siraja.

— Mirë, po eja, kam qejf të bisedoj me ty.

Edhe unë kisha qejf të bisedoj me të. Kështu, një mbrëmje, ndërsa po shkoja në kafe «Zorra», u ndala tek ajo. E gjeta në prak të derës, duke pirë duhan. Pak më tutje, një jevg i dejur po i binte shapripupri një violine, një jevgë këndonte me gisht ndër veshët dhe prapa sajë rrinin dy fëmijë lakuriq...

Kur më pa ajo, më shpuri në një dhomë të vjetër, po që kundërmonte nga profumi.

— Sa shumë që ke ndryshuar! — më tha përsëri ajo. Je bërë burrë serbes, goxha djalë!

— Po ti ku e ke burrin? — e pyeta.

— Ç'burrë? — Ato sytë e saj larushë ishin bërë të ashpër dhe të çponin si gozhdë.

— Keni qenë e martuar, aherë, apo jo?

— Sa herë jam martuar unë gjer ahere! — tha si pa

të keq se profesioni i ndyrë e kish bërë të paturpëshme.
— Mpos e ke fjalën për burrin e parë? aha! vërtet ka qënë i mirë, kam pasur të bëj me shumë të tjerë pas tij, po si ay, nuk gjeta njeri.

Një pikë lot, iu shkëput nga syu i djabathtë. Loti u rrokullis nëpër faqen e saj të zbehtë dhe i qëndroi në cep të buzëve. Ajo e lepiu lotin me gjuhë dhe tha me një trishtim të fshehtë:

— Atë e burgosën, kurse mua më rrëmbyen... Më shpunë në Krujë, tek Bazi i Canit. Ish qejfli femnash të bukura. Më mbajti si mantenutë afro një muaj. Pastaj më la të lirë. E ku të shkoja? Burri ish në burg; Bazi më kish thënë se atë nuk do ta shihja më kurrë. I mjeri ai u zhduk për shkakun tim!...

Kujtimet e ndezën, fytyra e saj mori ngjyrën e trandafiltë, muskulat e faqës zunë t'i dridhen:

— Ai, Bazi i Canit, ish njeri shumë i keq. Goja i qelbej sikur t'i kish ngordhur ndonjë qen në bark, por unë them se atij ka filluar t'i qelbet shpirti. Kish tri a katër gra që i mbante si mantenuta. Sa keq që sillej me ne!... Për grua me kunorë kishte ish gruan e Haxhi Qamilit. A e di ç'ka qenë Haxhi Qamili? Haxhi Qamili i kish vrarë vllaun Bazit të Canit... A e pi rakinë?

— Jo.

— Po të duash, po ta mbush një gotë.

— Jo, jo, nuk pi.

Ajo u ngrit dhe vajti e mbushi një gotë për vete. U ul mbi krevat dhe tha, duke lëshuar një psherëtimë të thallë:

— Tani rroj këtu me një plakë që më ndihmon. Ca kohë ndenja në Durrës, po u mërzita shumë. Ç'të bësh? Po tani jam mësuar, në fillim e pata shumë vështirë. Po ai kapteri me fytyrë si kalë ç'bën tani?

— S'e kam parë më.

— Po Veliu?

— Është bërë tetar.

— Ashtu? — syt e saj sikur shkrepinë — Ai katil bashkë me kapterin u bënë shkaktarë që ma prishën jetën!...

U shtri mbi krevat, nisi të këndojë, po shpejt u ngrit, sikur të zgjohej nga një ëndër e frikëshme dhe më bërtiti:

— Po ti çdo këtu?! Çou tani, mbushu! Unë rroj ashtu siç më pëlqen!...

U tremba dhe kur dola në oborr, plaka që e ndihte më tha: — Mos u tremb prej saj, është një sëmundje pa rrezik që i është çpifur dy vjet më parë.

— Aherë kur e rrëmbyen?

— Si duket, po. Ajo nuk e mban mend mirë, por kur i flet për të shkuarën e humbet fare dhe shan sa mundet. Shyqyr që më ka mua pranë, se ndryshe do ta rrasnin brënda, në burg, sepse ajo s'di çfarë flet. Po ti mos kij merak, shko brënda, është e lezetëshme dhe e pas-tërt. ...

Ajo shtrigë më kish marrë për myshteri. Ika me zemër të coptuar. Tek porta, u ndesha me dy djem të rinj thujse të një moshe me mua. Aherë, m'u kujtuan fjalët e Polkës:

— Vendin e ka mbytur kopukllëku dhe fukaralleku. Zoti e di së ku do të dalim! ...

XIX.

Një shitës më lajmëroi të shkoja shpejt në bulevard, në kafe «London», sepse aty ishte një i dejur që blente tërë kanistrën me kikirik. Nxitova si era.

Ish pranverë, po nata ish e ngrohtë, si në gusht.

I dejuri ish ulur jashtë në një karike kashte. Nja 10 a 15 fëmijë e kishin rrethuar dhe po e vështronin me çudi e simpati. Dy kamarierë i shkonin vazhdimisht dhe i luteshin:

— Ju lutem, zotni, kaloi ora.

— Edhe pak, thosh ai, pa i shikuar fare.

Pastaj ngrinte gishtin tregues, dhe bërtiste:

— Silni dy gota birra.

Unë dhe Nusha i dolëm përpara me kanistrat e kikirikëve.

— Sa kaushë ke, piçiruk? — më pyeti.

— Njëzet e dy, zotni.

I mori të gjithë me të dy duart dhe i hodhi në tavolinë. Ish i veshur me rroba të zeza, të zhubravitura. E futi dorën në xhepin e jelekut dhe më dha një shumë të madhe — rreth dy franga ari. Pastaj përllau kaushët e Nushës. Nusha qëndronte përpara tij, si lypëse.

— Si të quajnë? — e pyeti i dejuri.

— Nushë!

— Je djal apo vajzë?

Nusha s'fliste.

— Po folë, moj e mjerë! Ah, të mjerët ju femijë, sa mirë që s'dini gjë! Por ja, tek po ju lajmëroj me keqardhje se sonte në ora 12, do të bëhet kiameti.

Ne qeshëm.

— Se besoni? — pyeti i dejuri dhe nxori një gazetë:

— A dini të lexoni, ja tek shkruajnë këtu në gazetë...

Kamarieri tha me dëshpërim:

— Këto drej gazeta turbulluan botën!

I dejuri fliste si përçart:

— Bëni qejf sonte, prishni ç'kini, se do të përmbysset bota! Lamtumirë ju njerëzit e mi, ti nënë që je larg meje sonte, nem uratën dhe ti o grua, më fal për zemërimet e kota që të kam shkaktuar!

Piu dy gotat e birrës njera pas tjetrës, pështyu pa dijtë se ku e hidhte, dhe thëriste:

— Edhe dy gota birrë.

Ne shihnim se si ata dy kamarierët e ripnin atë të mjerë që kish rënë viktimë e lajmeve që përhapnin gazetatat aherë. I merrnin shumë para për një gotë birrë, dhe këtë ja thamë të dejurit, po ai qeshi dhe tha:

— S'ka gjë, le të më vjedhin qelbanikët, të paktën të më shërbejnë. Paratë nuk i ha as qeni, doni para ju? merrni — dhe hidhte në erë ç'gjente nëpër xhepet.

I dejuri posa e kish kënduar gazetën, ish tronditur shumë, kish shitur të gjitha gjërat e tij me vlerë dhe tani ja, tek i shpenzonte këtu, duke u falur kamarjerëve dhe shitësve. Shumë nga ne, i merrnim përsëri kikirikët që i kishim shitur njëherë, i vendosnim përsëri nëpër

kanistra dhe bënim, sikur vinim për herë të parë. I de-
juri i blente pa fjalë.

— A nuk është turp që e vidhni kështu? — iu drejtua
kamarierëve një djalosh i ri, me trup të lidhur mirë.

Njeri nga kamarierët, një shkurtabiq dhe tullac, tha
i prekur:

— Ty s'të duhet se ç'bëjnë të tjerët, vështro veten,
djalë i mbarë...

— Vetën dij ta vështroj dhe ty të them se nuk është
mirë të vidhni një njeri të dehur...

I dejuri thosh duke qeshur me lot ndër sy:

— Të dy palët s'janë në vete. Më qajnë hallin mua,
kurse atyre vetë s'u ka mbetur të jetojnë as edhe një
orë...

Përmes bulevardit, u duk feneri i një pajtoni. Me
që isha i kënaqur nga fitimi i asaj nate, vrapova dhe iu
ngjita pas. Pajtoni ish i ri, dhe këtë e kuptoja nga sus-
tat e buta dhe nga mushamaja e freskët. Dëgjoj zërin
e karrocjerit që këndon avash një këngë dashurije, pas-
taj kuvendimin e tij me pasagjerin. Pasagjeri, me sa du-
ket, ish i dehur, sepse me zor përgjegjej. Kur ky heshte,
karrocieri ja fillonte ngadalë këngës:

Gjith ç'ta, bënka, lal, ta bënka mendje,
Do të shkoj e t'mbytem, lal'o, kah Arzenja,
Ububu mor shokë,
Sharroj lala në gjoltore.

Unë qëndroj prapa, mbi hekurin që lidh balestrat.
Rreth e qark; është qetësi e thellë; qyteti po flen. Sa mi-
rë që edhe unë po shkoj në shtëpi! Jam fare i këputur,
sytë më mbyllen dhe shpesh herë lëviz me, llahtar nga
që më duket sikur po rrëxohem...

XX:

Një ditë vajta në familjen e një pasaniku ku punon-
te nëna. Kjo familje banonte në rrugën e Kavajës. Ki-
shin një goxha pallat, me dritare të mëdha, me perde të
mëdha, të mëndafshita.

Unë qëndronja tek porta se më vinte turp të hyja brënda. Zonja e shtëpisë, një grua me pamje të rëndë, me sy të lodhur dhe me gushë pak të renë, thirri si e trëmbur nga poltroni ku ish ulur:

— Nermin, shiko tek porta ç'është ai djali aty!

Doli një vajzë e re, shumë delikate, me gjoksin gjysëm të hapur.

— Çfarë kërkon? — më pyeti duke më shikuar me dyshim dhe me habi

— Është djali im, — i tha nëna me një zë të dobët sikur i kërkonte ndjesë.

— Ashtu?! — pyeti vajza bukuroshe dhe ato sytë e saj si të sëmës, u zmadhuan nga gëzimi: — ejani brënda, ejani, mos keni frikë. — Zëri i saj i urt na gëzoi.

— Pa shiko, mama, ç'djalë të lezetshëm që paska! — i tha ajo dhe më vinte rrotull, sikur do të më blente.

— Veçanërisht sytë i paska të bukur! — foli e ema duke i zbritur shkallët e ballkonit me një hap të rëndë dhe krenar.

— Sy të zgjuar! — shtoi Nermini. — Po dhe hundën e paska të mrekullueshme, apo jo, mama? Shikoje, — dhe ma vuri dorën nën mjekër, ma ngriti kokën pak përpjetë, — fytyra e këtij djali është një harmoni e tërë. Nuku, mama?

E ëma pohoi me kokë. Pastaj më pyeti:

— A vete në shkollë?

— Jo.

— Përse?

— E lashë kur më vdiq babaj.

— I shkreti! — murmuriti Nermini dhe më mbuloi me atë vështrimin e saj të sigurtë.

— S'ka gjë, — tha e ema, — fundi i fundit shkolla është për njerëz që kanë, ç'i duhet shkolla një fukaraj?!...

Nëna më shikonte pa lëvizur nga vëndi. M'u duk se ajo krenohet që kish rritur një djal të mirë.

Nermini se çfarë i tha të jemës në vesh. E jëma më shikoi edhe njëherë nga këmbët gjer tek koka, tamam ashtu siç më kish vështruar për herë të parë ai ustai pastiqier, dhe më pyeti: ç'punë bën ti tani?

— Shes natën.
— Uuu! — u shkund, si zog pule Nermini.
— Dëgjo! — iu drejtua zonja nënës sime, — unë dë
shëroj që djalin tuaj ta vendos tek një familje pasanike,
një familje shumë e mirë dhe e ndershme.

Nëna shtangu nga këto fjalë të mira, dhe tha:

— Bëni sevap për Zotin!

Nermini m'u afrua dhe më këshilloi:

— Aty ti do të kesh mundësi të ushqehesh mirë,
ndryshe ti do të bëhesh tuberkuloz se je i gjatë dhe i
hollë.

— Dokrra! — thashë me vete.

Pastaj më pyeti:

— A ke ngrënë bukë?

— Kam ngrënë — i thashë.

— Pse gënjen? — foli ajo me zë të lartë, — unë të
kuptoj që ti s'ke ngrënë; buzët e tua janë të thara dhe të
bardha.

Veshtrova buzët e saj. I kish të kuqe si shegë, dhe
të freskëta si gjeth trandafili.

— Jo, kam ngrënë, — përsërita unë si me turp.

Ajo s'pritti dhe vrapoi drejt në kuzhinë. Më sollli një
pjatë me reçel dhe një copë bukë të bardhë. Buzët m'u
mbushën me lëng. Stomaku filloi të më kërcasë. Po me-
gjithkëtë, ngurova ta marr reçelin. Më dukej se po bë-
hesha një lypës i keq nga ata që e shtrijnë dorën kudo
që të ndodhen. Jo, unë asnjëherë nuk kisha lypur!

— Mos ma kthe dorën, se më kthehet burri pastaj! —
foli Nermini me një zë të ëmbël dhe të ngrohtë.

Veshtrova nënën. Ajo nuk thosh as po, as jo.

— Merre, pra! — përsëriti Nermini dhe ma afroi pja-
tën e reçelit.

Aherë unë mora ngadalë pak reçel dhe e hëngra me
turp të madh. Nuk di sepse ajo vajzë më turbullonte aqë
shumë! Ajo ish e re shumë shumë shtatëmbëdhjet vjeçe.
Po dukej tamam si një grua. Gjithë i kish të plotë dhe me
maië, sytë të kaltër dhe të butë, qafën të bardhë dhe të
shkathhtë si rosë e majme. Ishte e thjeshtë, dhe shumë e
dashur. Unë kisha njohur shumë fëmijë të tjerë,

djem dhe vajza pasanikësh, po ata ishin kryelartë, egoistë dhe grindavecë. Shpesh ne ziheshim me ta, i rrihim dhe ua bënim copë-copë rrobat e tyre të reja. kurse Nermini ndryshonte.

Kur erdhi i jati i Neminit, — ky ish një burrë me fytyrë të verdhë — më hodhi një vështrim përbuzës. Me të ish i biri, Skënderi, për të cilin nëna më kish folur shumë. Ky sapo më pa, vrapoi tek unë dhe më bërtiti:

— Po ti ç'do këtu !...

Unë e shikova vëngër.

— Me ty flas! — bërtiti ai dhe fytyra iu skuq nga zemërimi.

— Skënder! — thirri Nermini — është djalë. . .

Ai tundi kokën si njeriu që s'di ç'të bëjë pas një zemërimi të madh. Pastaj i vrëjti vetullat dhe vajti në dhomë. Pas një copë here erdhi përsëri tek unë. Vura re, se mundohej të gjente shkak për të bërë pyetje me se merresha, sa vjeç isha dhe në isha ndopak i fortë. Po unë ndënjë ftohtë.

Si qëndroi një hop pa folur, më tha duke çfryrë:

— Sot patëm gjimnastikë me profesor Gaqo Gogon. Na ka lodhur shumë — dhe u shtriq.

— A e njeh ti Gaqo Gogon? — më pyeti duke u krekosur.

— Jo! — i thashë — po në të vërtetë unë kisha dëgjuar se atë e donte Lalë Krosi për dylber.

— Si, s'e njeh? Ai është atleti më i mirë në Shqipëri. Ta shohësh sa mirë që na stërvit! Tani unë jam në gjëndje ta kap kundërshtarin dhe ta hedh në tokë, në dy minuta.

E shikova me qesëndi, jo se ish më i vogël nga unë, po sepse me të parë, më qe dukur leckë, kur i thonë fjalës. Ai e vuri re mospërfilljen time dhe foli me kryelartësi.

— Mos ke qejf ta provosh atë që them? Po s'të hodha si klysh tosku. . .

E pashë edhe njëherë po me atë mospërfillje.

— Ke qejf të provohemi? — vazhdoi ai përsëri.

— Dalim jashtë, po të duash, — i thashë ngadalë.

Po ai, befas, m'u hodh në qafë. Më shtrëngoi shumë

në kokë. Nermini i bërtiti të më lëshonte, po ai vazhdon-
te të përpiqej të më hidhte në tokë. Dëgjova zërin e së
jemës: — Jepi Skënder! — Pastaj buçiti edhe zëri i të ja-
tit: — Edhe pak, Skëndo, e hodhe!

Se si më shkuan sytë dhe pashë nënën time, që më shi-
konte me dhembje. Aherë e përlava ashtu siç dija: një të
ngritur peshë, i futa stërkembë dhe pllaf në tokë. Sapo
e shtriva prapët, e lëshova. Ai, si një kafshë e egërsuar,
m'u hodh përsëri. Iu luta të pushonte dhe kur pashë se ai
kish qëllim të më rrëxonte, e përlava edhe një herë, po
kësaj radhe me një taktikë të re: me dorën e djathtë e
kapa në kofshën e majtë; ai u përpoq të më heqë dorën,
kurse unë n'atë minutë e zura për qafe. Pastaj s'e pata
të vështirë ta hidhja në tokë, si deng leshi.

Nermini më duartrokiti, kurse e ëma dhe i ati më
shikuan me inat. I biri vinte përsëri rrotull meje për t'u
zenë rishtazi.

— Lere, Skënder, ai është më i madh se ti. Sa vjeç
je ti? — më pyeti e ëma me inat.

— Pesëmbëdhjet i thashë.

— Si është e mundur! — kundërshtoi ajo — Skënderi
është gjashtëmbëdhjet dhe ti ta hedhësh me aqë lehtësi?
Provojuni edhe njëherë.

— Jo, nuk dua — i thashë.

— Domethënë se s'ta mban, ë? — tha Skënderi duke
marrë fletë nga kurajua e prindërve dhe mospranimi im.

— Hë, pra, — tha edhe i ati duke u munduar ta fshe-
hë zemërimin. — Na u hiqshe si çub mirdite!

Sa shumë më prekën fjalët e tij! Në syt e nënës sime
unë pashë dëshirën e saj, për ta hedhur në tokë atë las-
kuriq mëndjemadh. Bëra dy hapa përpara. Skënderi më
qëlloi me grusht nën nofulla. Ndjeva një turbullim në ko-
kë, u largova një hap dhe i thashë:

— Boks kërkon të bëjmë?

Ai s'më foli, po u hodh drejt meje, si ndonjë kaproll. E
prita me një grusht të lehtë dhembëve. U hutua shumë.
Po të kisha dashur, e kisha gjakosur në vend, pa fjalë.
I dhashë kohë të qetësohej. Më vinte keq dhe turp nga
prindërit e tij, megjithëse ata më urrenin dhe kishin qejf

të më shihnin të shtrirë për tokë. Vetëm Nermini qëndronte asnjëherë.

Nëna ime më thosh të mos i bija fort, po në syt e saj dukej edhe dëshira që unë të fitoja.

Skënderi u hodh edhe njëherë më me furi, po përsëri hëngri një grusht të lehtë nën hundë. Isha i bindur se ai s'mund të më bënte asgjë. Atë nuk e shpëtonin dot as mësimet e Gaço Gogos, as kurajua e prindërve. Jeta ime ishte një stërvitje e tërë. Pjesën më të madhe të kohës unë e kisha kaluar me lojra të guximshme, me përleshje të forta të cilat më kishin bërë trim dhe të pamposhtur. Dhe ja, tek më dilte një nga ata djemt e pasanikëve që ne i quanim «sum çokollatë» dhe kërkonte të më mundte! Po të mos ishin aty prindërit e tij, do ta kisha bërë të hante pure nja dhjetë ditë rresht.

Si e pa që me grushte s'bënte dot gjë, filloi të më gjuajë me shqelme, si kalë. Unë u largova, po ai më ndiqte pas me shqelme. Aherë një të zenë për këmbë dhe një të rrëzuar. Bëri sikur u vra në kokë dhe filloi të qajë.

— Hajvan! — më bërtiti i jati dhe u largua duke skërmitur dhëmbët.

Ra një heshtje e një si ftohtësi.

E ëma e ngriti Skënderin dhe i tha:

— A e provove se kush është më i fortë?!

— Po ai bën hile kur zihet, mama! — foli Skënderi me një zë të trashur nga gulçimi.

— Po ti pse nuk bën hile? — e pyeti Nermini e cila u përpoq të na pajtonte.

Po siç po bisedonim, Skënderi më qëlloi me grusht në fytyrë, me të pabesë. Unë s'lëviza fare. Nga hundët, ndjeva se po më kullonte gjak. Ç'të bëja? Skënderi kish ikur dhe me siguri ish kyçur në dhomë të tij, ose do të ish venë nën mbrojtjen e të jatit. I ati po shikonte i gëzuar nga dritarja.

Nëna më dha përparsen e saj për t'u fshirë. Nerminin i erdhi shumë keq, kurse e ëma, përsëriste gjithënjë:

— Tani u bëtë një me një. Të mos i mbetet hatri asnjërit — dhe për të më zbutur, më premtoi se do të më

fuste në punë, tek ajo familja e mirë duke më thënë se atje do të bëja pallë. Nga kjo dhe shkaqe të tjera, unë durova gjithçka.

XX.

Pas dy ditësh unë, nëna ime dhe nëna e Nerminit, vajtëm tek ajo familja. Nëna e Nerminit hyri brënda në një dhomë, ndërsa ne pritëm në sallon. Salloni është i errët dhe bie erë myk. Nëpër mure janë varur tri korniza: busti i Esat pashë Toptanit, një grua gjysëm lakuriq, që vështronte nga qielli, dhe një natyrë mort. Në përgjithësi salloni të fuste në shpirt një diçka të ftohtë dhe të ngjethur.

— Shiko, — më këshillonte nëna ngadalë, — në qoftë se të marrin në punë, duhet t'i fshish ato marimangat atje. Tregohu i pastër dhe i kujdesëshëm. . .

U çel dera dhe u dëgjua zëri i nënës së Nerminit:

— Ejani brënda, t'ju njoh. . . — tha ajo.

Ne hymë njeri pas tjetrit, si të hutuar. Unë isha i tronditur se nuk dija, a do të më mbanin në punë.

Dhoma ku hymë, ishte e madhe dhe me oxhak. Pranë një tryeze ku ishin vënë pa kujdes çorape dhe sende të tjera — dy pjata, një këmishë e një çikirik penjë — rrinte një grua e shëndoshë me flokë të lëshuara dhe me ca sy të mëdhenj dhe gjithmonë të hapur shumë; pranë saj ish një grua tjetër, më e re në moshë, me një vështrim të qetë dhe të matur; buzët i kish të holla, syt' e sajë ishin të qeshur dhe shkëlqenin; tutje, në qosh të murit, pranë një rafti me pasqyrë në mes, që ish vjetëruar nga koha, ish një shtrat. Në atë shtrat dukej koka e vogël e një plaku të sëmurë, i cili na shikonte me kureshtje duke mos lëvizur asgjë, as qerpikët e syve të tij si frengji, as edhe një muskul të fytyrës së tij plot rrudha.

Gruaja esmere pyeti nënën t'ime:

— Dëshëroni që djali juaj të punojë tek ne?

— Si urdhëroni. Jemi njerëz hallexhinj.

— Mirë, — vazhdoi ajo, — ne do të përpiqemi që t'i

lejmë kohë për të shitur edhe kikirik natën. Zonja Jalldëz (fliste për të jëmën e Nerminit) na i ka thënë të gjitha.

— Ju falemenderit — foli nëna me sy të ulur për dhe.

Ndërsa ajo më e reja tha me një zë të butë dhe gjithë gesëndi:

— Si duket çapkëni e nxirka paranë edhe nga guri, — dhe vura re se sytë e saj të qeshur bridhnin nëpër fytyrën time.

Punën e fillova po atë ditë. Brënda dhjetë minutave, mësova se ajo gruaja dyzetvjeçare quhet Makbule, ndërsa tjera, më e reja, Myriban. Të dyja ishin kunata. U habita shumë që ai plaku ish i shoqi i Makbules. Myribani kish për burrë një njeri me detyrë të lartë në Ministrinë e Ekonomisë Kombëtare. Këtë unë e mësova në drekë. Ish një burrë shpatullgjërë, me fytyrë ngjyrë tulle, dhe me ca sy të lënduar e plot brengë.

Sapo erdhi më qortoi me zërin e tij të vrazhdë:

— Pse si ke hequr ato rrasat që janë grumbulluar tek porta?

— Tani do t'i heq.

Më vështroi me ngërdheshje dhe shtoi:

— Apo mos pandeh se të kemi marrë për djalë të bukur!...

Unë s'bëra zë, megjithëse ma kishte ënda ta qëlloja me fshesën që kisha në dorë.

Nga penxherja u dëgjua zëri tingëlluës i Makbules:

— Lerë çdo punë dhe shko e pastro atje ku të tha zoti Tofik.

Vajta dhe, si e pastrova, i thashë Makbules:

— Pastrimi mbaroi, zonjë.

Ajo ja shkrepiti të qeshurit duke tundur gjithë tulet e trupit të saj të majme dhe tha me një zë që i përngjiste të lehurit të një qeni:

— Ty të mungon delikatesa. Ti mund të bëhesh çdo gjë, por jo shërbëtor.

Kur fliste, gjuha e saj lëviste me përtim.

Gjatë ditës, unë pastrova shtëpinë (ajo kish katër dhoma, sallonin dhe oborrin e vogël), ndihmova Makbulen në guzhinë dhe dy herë mora shportën dhe vajta në pazar për të blerë patate dhe qepë.

Gjëja më e mërzitëshme në këtë shtëpi ishte shërbimi që i bëja plakut. Plaku ish-njeri i bezdisëshëm dhe llafazan. Vuante nga reumatizma dhe nga zemra, dhe ankohej çdo çast se nuk po gjente shërim. Si lodhej së ankuari, kërkonte ta fërkoja me kanfur. Dhe unë e fërkoja ngadalë, që nga koka gjer tek këmbët. Shpesh herë për shkak të tij, haja të shara nga Makbulja:

— Zjarri u shua fare dhe ti më rri dhe bën lloqe! . . .

— Më tha ta fërkoj. . .

— Ta fërkosh kur të kesh mbaruar të gjitha punët!

Plaka zemërohej me vete dhe ajo mjekra e tij e vogël i dridhej ngadalë. Unë shkoja të kryeja ndonjë punë tjetër, por sapo hyja në dhomën e tij, ai më urdhëronte:

— Eja m'i fërko një çikë muskulat e këmbëve.

E fërkoja nga që nuk isha mësuar të kundërshtoja njeri. Si e ndukja mirë e mirë, ai kthehej prapët dhe kuvëndonte me mua. Më shumë mendohej të më mbushte mendjen që ta kisha mirë me ta, me që e quante veten si kryetar të familjes. Po në të vërtetë asnjëri s'ja varte. Të drejtë prone nuk kish, sepse që kurse ish martuar, pasurinë e kish vënë në emër të të shoqes.

— Ti s'ma njeh forcën mua — më thosh ai duke lëpirë buzët e thara dhe të murme — unë kam qënë prefekt, deputet, kryetar bashkije. Ti mos shih ç'thotë ajo shtriga. . .

— Cila?

— Gruaja ime. Ajo kërkon të marrë hakën me mua për hesape të vjetra.

Sa dëshirë kisha të dija cilat ishin ato hesapet e vjetra! Dhe këtë ma tha vetë ai, nga marazi dhe urrejtja që kish për të shoqen. Një ditë, kur isha duke e fërkuar, filloi të flasë ngadalë, duke përpëlitur syt e tij si të përgjumur:

— Një herë e një kohë, ajo e hidhte pikën e lotit sa një grusht për mua. Aherë unë isha prefekt. Më binin në dorë lloj lloj grash të bukura. Ndodhte që nuk kthehesha në shtëpi një javë të tërë. Makbulja qante dhe thosh se do të bëhej verem nga dashuria. Po unë as që e çajta kokën për të. I di mirë lotët e grave unë. Gruaja është

si geni! Tani qan, tani qesh. Po e gjeti rastin, të tradhëton pa një pa dy...

Hodhi një vështrim të kujdesëshëm nga dera dhe më pyeti me një zë të qartë dhe të pakënaqur:

— A e shikon se si ka filluar të më tradhëtojë ashigare?

— Jo, nuk shoh gjë.

— Mirë, ke për ta parë më vonë dhe do të bindesh për ato që them unë.

Fytyra e tij e zbetë u bë edhe më e shëntuar.

Një ditë i lidhi duart tek gjunjët dhe më tha gjithë brengë:

— Më duket se duan të më helmatisin.

— Kush?

— Të gjithë. E shoh se jam berë i tepërt në këtë shtëpi; më duket se atje prapa, në dhomën tjetër, kurdisen plane se si të më qërojnë. Vetëm tek ti e kam shpresën. Dhe mos kujto se nuk ta shpërblej të mirën që do të më bësh. Kam qenë deputet dhe prefekt, pra kam ditur të mejtoj edhe për këtë ditë.

Plaku i përpëliti qerpikët e rrallë të syve të tij dhe tha si i lodhur:

— Kam frikë se zeherin do të ma hedhin në gjellë, si Mustafa Qemalit...

— Jo, nuk mund ta bëjnë një gjë të tillë!

— Ahere më bëj një të mirë ti, sa për të më hequr merakun.

— Çfarë?

— Që ta provosh vetë gjellën time, përpara se ta ha unë; si thua?

— Mirë.

Në fytyrën e tij u duk një hije gëzimi dhe sigurije.

XX.

Në mbrëmje, kur mbaroja të gjitha punët, kërkoja lejë për të ikur. Dy javët e para s'më penguan, pastaj filluan të ma ndalojnë një gjë të tillë.

— Sonte s'ke si ikën se na vijnë miq — thosh Makbulja.

Miqtë e tyre zakonisht ishin nëpunës të lartë dhe tregëtarë. Ata vinin pas darke. Makbulja dhe Myribani i prisnin me përzemërsi, u bënëin kafe dhe çaj dhe mbushnin dy a tri pjata me mollë. Si rrinin sa pinin kafënë e parë, ja fillonin kumarit. Poker luante edhe Makbulja dhe rrallë edhe Myribani. Disa herë ja shtronin me verë.

Detyra ime ishte t'u hiqja palltot miqve, t'i rregulloja mirë nëpër varset, të shkoja të bleja ndonjë gjë që u nevojitej, dhe kur s'kisha punë, Myribani më ngarkonte t'u fshija këpucët miqve. Si e mbaroja edhe këtë punë, shkoja në dhomën e plakut dhe rrija me te. Zakonisht atë e gjeja të mërzitur. Zemra e tij është e përvëluar nga xhelozia dhe nakari. Syt' i lëshonin xixa, faqet pors i zhele i dridheshin dhe dëgjohej rënkimi i frymëmarrjes së tij, si mace.

— Po luajnë? — më pyet me gojën e tij të vogël, si gojë zhabe.

— Sapo filluan:

— Pranë kujt është ulur Makbulja? — Në zërin e tij çquhej një notë e theksuar cmiri dhe emocioni.

— Më duket se pranë saj është Ali Neprevishta.

— Ah lavirja, lavirja e pabesë! —

— Pse?

— Me atë ka hedhur merak, kurva!

— Po si është e mundur?

— Shko dhe shikoje edhe njëherë, bën sikur do të marrësh ndonjë gjë në dhomën e tyre... Oh, e pabesa!...

— I mbylli sytë si me mundim, dhe qëndroi ashtu një kohë të gjatë.

Zjarri në oxhak pothuajse është shuar fare. Pranë oxhakut, është kapardisur daci, një dac i zi dhe i majmë, dhe nga që është ngopur, duket se merr frymë me zor. Syt' e tij shëmbëlajnë çuditërisht me ato të plakut. Rrija dhe e vështroja këtë kafshë të urtë dhe befas, ajo, sikur e kupton këtë, e rrotullon kokën e rrumbullaktë me ato faqet gunga, dhe m'i ngul sytë sikur kërkon të më hidhet në fyt.

Heshtja bëhet e gjatë dhe e mërzitëshme. Dëgjohet tiktaku i sahatit të madh, varur në mur dhe, shpesh, befas, na heq vëmëndjen buçitja e të qeshurave të atyre që luajnë kumar në dhomën tjetër. Ahere plaku sikur zgjohet nga një ëndër e llahtarëshme, dhe pyet duke u përtypur për të njomur gjuhën e tij të tharë:

— Sa vajti ora?

— Dhjetë e gjysëm...

— Dhe ata vazhdojnë të luajnë akoma!

— Po!

Ai dëshpërohet më shumë dhe fytyra i bëhet si gur. Pastaj fillon e flet ngadale, si nëpër gjumë:

— Ali Nepravishta po lan borxhet e vjetra me mua. Dikur e shoqja e tij shtrihej si dash mbi krahët e mij. Unë e doja se ajo ish qejfleshë e madhe...

Më vështron me bisht të syrit në e dëgjoj apo jo, dhe vazhdon me një zë që ulej pak nga pak:

— Kur bëhej fjalë për gradimin e Aliut, ministri më pyeste mua, me që unë isha kryesekretar:

«Si të duket Ali Nepravishta?»

«Besnik ndaj mbretit dhe flamurit, shkëlqesi.»

«Është kumarxhi, zaret i luan edhe në zyrë...»

«Cili nuk është kumarxhi, shkëlqesi?» Ministri s'e zgjaste më se edhe ai vetë ishte kumarxhi. Kështu Aliu gradohej pa fjalë. Ai e dinte se unë e përkrahja, prandaj sa herë që më takonte, më thosh me një gjuhë shumë të ëmbël:

«Zotnia juaj keni kohë që s'na keni urdhëruar më në shtëpi!»

— Kam për të ardhur me rastin më të parë, zoti Ali...» Dhe shoqja si në shtëpinë time...

Plaku gogësiu duke rënkuar lehtë dhe tha:

— Kështu ishin punët ahere. Këtë e di edhe ai vetë, edhe Makbulja. E kush nuk e di?!...

Befas hyri Meribani. — Shko dhe blij pesë shishe birra dreher — tha ajo me nxitim. Pija e kish sjellë në qejf. Syt' e saj të qeshur dhe të shkëlqyer, rrotulloheshin me përtesë. Ajo shkoi pranë shtratit të plakut dhe e tundi ngadale, si një foshnje:

— Mos u mërzit, o gjysh, kështu e ka jeta...
Ai e vështrroi si i trishtuar me bishtin e syrit.
— Apo jo? — e pyeti Myribani me një zë edhe më të kthjelltë.

— Për ty nuk çuditem se je e re, po të dalldisë një grua dyzetyçetare!...

— Kështu e ka jeta, o gjysh, — përsëriti ajo si e menduar.

Kur u ktheva, plakun e gjeta të mbledhur kruspull. Po përgjonte nga një e çarë e derës që ndante dhomën e tij me atë të miqve.

— Shëëët! — ma bëri me gishtin treguës që e pështeti në majën e hundës. — Këtë vrimë s'e di askush, veç teje dhe meje.

U ula galiç. Ai e pështeti lehtë dorën në qafën time dhe ma shtyu kokën drejt të çarës. Nga ajo e çarë e vogël, pashë Myribanin ulur karshi; ish e ndezur nga alkoli dhe dashuria. Pranë saj ish ulur gazetari Andrea Lala, nga e majta tregëtari që e njihja vetëm nga mbiemëri «Qosja». Ky ish një burrë me trup të mbushur dhe me ca sy si të kukuvajkës. Pak më tutje ish ulur Ali Nepravishta me ato sytë e tij prej hajduti. Makbulen s'e shinin dot me që ajo ish fare këtej. Dukeshin vetëm pulpat e trasha të këmbëve të saj që i ngatërronte me dashje me ca këmbë të tjera burri. Kështu katër pulpa fërkoheshin njera pas tjetrës si ata derrkucat që kruhen pas ndonjë trangu peme.

Këtë nuk ja thashë plakut, me që më dukej një gjë shumë e keqe.

Ata folën për Sara Billoshmin që dukej më e re se e bija, folën për një film të ri që do të vinte nga Franca, pastaj biseda kaloi mbi mbrëmjen e madhe familjare që do të organizonte mbreti me rastin e trembëdhjetë vjetorit të hypjes së tij në fron.

— Duhet ta rregullojmë që të vihemi në listë qysh tani — thosh Myribani e gëzuar në kulm, duke ja ngulur gazetarit atë shikimin e saj të ngrohtë. Po ai, për çudi nuk e përfillte aspak. Prandaj Myribani ngrihej shpesh dhe vinte në guzhinë për të parë në pasqyrë tua-

letin e saj. Disa herë më pyeste si e shastisur:

— Mos vura shumë pudër?

Dhe i fërkonte faqet e saja të buta me pëllëmbën e duarve, mirte poza të ndryshme përpara pasqyrës dhe unë habitesha se si një grua si ajo, e martuar, dashuronte një burrë tjetër, ashiqare dhe pa frikë...

Kur miqtë ikën, Makbulja vajti në guzhinë dhe q'andej u dëgjua britma e saj:

— Pusho aty, shpirtqen! Mjaft më ma ke nxirë zemrën!

— Ah lavire, lavire! — murmuriste plaku.

— Ç'kërkon më nga unë? — mua më dukej se Makbulja i kish vajtur sipër krevatit dhe po e shtërngonte në fytyrë. — Ti e bluajte tërë jetën time! Tani kërkon të më zhdukësh edhe ato thërrimet e fundit të gëzimeve të mia!...

— Ç'gëzime, moj lavire! Po ti je bërë si pastiqe, a nuk e sheh veten?

— Gëzimet që më do shpirti! — bërtiste ajo me një zë të mprehtë dhe të paturpshëm.

Tefiku ish gjysëm i dehur, ajo mjekra e tij e shkurtyr i lëvizte si mjekër sqapi, i ra me grusht tavolinës dhe bërtiti me një zë të acaruar.

— Sillni darkën!

Makbulja as që lojti nga vendi, kurse Myribani, ja ktheu e zemëruar.

— Mos u përplas ashtu, se s'ta ka frikën njeri!

— Cila po më flet? — pyeti ai dhe flokët iu varën nëpër gungat e kokës së tij të çrregulltë.

Myribani vajti në guzhinë. Tefiku u përpoq ta ndjekë, po si e lëkund një hóp, si kallami në arë, u ul përsëri dhe bërtiti:

— Sillni darkën, ju them!...

Myribani më dha një pjatë me makarona, dy vezë të fërguara dhe komposto mollësh dhe ja vura përpara në tavolinë. Ai më zuri nga krahu:

— E, mor djalë, si dukesh? — Zërin e kish të lodhur, po të ashpër.

— Mirë.

— Ti je njeriu më i lumtur në këtë botë! — Kur merрте frymë, gërmazi i fërshëllente, si qyp. — E, a je njeriu më i lumtur apo jo? !...

— S'e di!

Ai më tundi — Shiko ç'jetë bëjmë ne?!

Ishte e para herë që ky njeri fliste me mua. Gjithmonë më kish vështruar me një farë ngërdheshje: ato syt' e tij të lënduar nguleshin gjithmonë si turjelë në fytyrën time.

— Jetën e kemi në dorë, po s'dijmë ta vërtitim — vazhdonte ai me vështrimin e turbullt të hedhur në një qosh të dhomës.

— Pusho pra! — i bërtiti e shoqja nga guzhina.

Ai e lëvizi kokën me përtesë dhe tha me ato buzët e zvogëluara nga alkoli.

— Se mos po gënjej? E vërteta duhet të dalë në shesh...

— Ç'e vërtetë, mor teveqel! — Myribani i vajti fare pranë.

— E vërteta që ne jetojmë kot, dëgjove? Kë jemi hajdutë, dëgjove? Që jemi!... — dhe i ra me grusht tavolinës.

— Mbylle gojën! — iu lut ajo duke e shikuar me nëshirë fytyrën e tij ngjyrë tulle dhe të vrrarë nga pija.

— Pse ta mbyll? E vërteta duhet të dalë në shesh, pa frikë...

— Uh! — rënkoi Myribani — e dije se fajin e ka ajo.

— Cila ajo? — ai e vështroi vengër me ato syt' e tij të picërruar nga alkoli.

— Ajo lavirja.

— Jo, jo, Andrea! — ja preu ai me një zë hakmarrës dhe e nxori gishtin e madh të dorës në mes të gishtit të mesëm.

Myribani u skuq dhe ai filloi të hajë, pa shije. Hëngri dy lugë makarona dhe, i mërzitur, e shtyu pjatën me bryl. Pjata edhe pak që duke rënë në tokë, po unë nxitova dhe e kapa.

— Pse s'e le të bjerë?! — m'u kërcënua ai.

— Sepse nuk është mirë të thyhet — iu përgjegj e shoqja në vendin tim.

— Kisha qejf ta shoh duke u rrokullisur, se ashtu po rrokulliset edhe jeta jonë!...

Fytyra e pastërt dhe e hijshme e Myribanit mori një pamje që të bënte ta mëshiroje.

I shoqi i ngriti qepallat bashkë me vetullat dhe vuri buzën në gaz me trishtim:

— S'e besoni që po rrukullisemi? Keni për ta parë!...
Këto fjalë i tha me bindje të plotë.

XXI

Një të diel pas dreke bëra një xhiro andej nga Shën Prokopi. Atje po mbahej miting. Rreth 200 vetë ishin grumbulluar dhe prisnin të vinin autoritetet që do të mbanin fjalimin.

Xhandarët kishin venë një rregull të rreptë dhe s'le-
nin asnjeri të shkelte kufirin e caktuar prej tyre.

— Kush do të flasë, zoti xhandar? — e pyeste për t'u tallur një student.

Xhandari, me ca mustaqe të trasha, e vështronte me përçmim dhe largohej pa bërë zë, gjithë tangërllik.

— E kanë të ndaluar të flasin, kur janë në shërbim — hidhej dhe e skjaronte atë studentin një student tjetër.

— Jo more, po mbajnë sekretet për autoritetet.

— Mirë, mirë!

— E po ashtu është, de!

Unë akoma s'po kuptoja përse bëhej ky meting. Di-
kush pyeti dhe një tjetër u përgjegj:

— Inaugurohet «Monumenti i Lirisë».

— Monumenti i lirisë?!

— Ashtu thonë, mor shok.

Njeri nga ata studentët hodhi një fjalë, po me zë të ulët:

— Sot e tutje do ta kemi lirinë me pash.

— Se na e garanton monumenti — plotësoi duke qe-
sur ai studenti tjetër.

Disa shikuan me dyshim; nja dy pleq u larguan fare.
Pas pak, banda e Bashkisë filloi t'i bjerë hymnit të

flamurit. Të gjithë nderojnë zogistshe me dorë në zemër. Në këtë heshtje të plotë, kur të gjithë janë të pushtuar nga solemniteti i çastit, një plak i mbajtur nga një grua plakë, ecën përmes turmës, me dorë të zgjatur për lëmoshë. Njerzit e vështrojnë me bisht të syrit, dhe disave u vjen gazi mu në majë të buzëve.

— Ndhimoheni qorrin, për hatër të zotit! — flet plaku me një zë monoton.

— Shëëët — ja bën një nacionalist i flaktë — a nuk sheh se po këndohet hymni i flamurit?!

Plaku e këtheu kokën nga ay që i hoqi vërejtjen, ndenji një copë herë ballë për ballë tij, duke ja mbërthyer ata sytë e verbër, pastaj nisi përsëri lutjen e zakonshme:

— Ndhimoheni qorrin për hatër të Zotit!..

Një hamall i vogël i tha qorrit:

— Kush ta preu syun o xhaxho?

Plaku i gjorë psherëtiu gjithë brengë, dhe tha plot zemërim:

— Osman qerratai, Aristidhi që rrufjani...

Plasi një e qeshur e befasishme, në fillim nga ata studentët pastaj edhe nga të tjerë; disa vajza kafshonin buzët për të penguar gazin. Një oficer xhandarmarije na gërvishte zemrat me atë vështrimin e tij kërcënues, dikush u largua fare nga metingu, kurse plaku bëri përpara, duke e tërhequr atë plakën që e shoqëronte.

Pastaj si pushoi banda, u dëgjua një zë i hollë, po i fortë.

— Po flet ministri i drejtësisë,

Shumë koka lëvizën, njerëzit përpiqeshin ta shinin. Ministri ja dha fjalën naltësisë së saj, princshës Rukije. Kjo, me një kapelë të rrumbullakët në kokë, pa i hequr drezat, megjithëse ishte shtator dhe nuk bente aspak ftohtë, filloi të lexojë fjalimin:

— «Nji eveniment fort i lumnushëm asht rasa që po më jepet sot...»

— Paska qenë shkodranë ai që ja ka përgatitur fjalimin, — i tha ai studentit shokut të tij.

Studenti tjetër pohoi me kokë.

I pari, një çapkën djalë, shtoi duke qeshur ngadalë:

— S'po më rrihet më gjatë, më vjen të vjell, a ikim?

— Si të duash.

— Ikim më mirë, m'u zu fryma.

Ata ikën dhe unë admirova humorin dhe guximin e tyre:

Princesha Rukije mbaroi fjalimin, preu shiritin dhe ahëre përpara nesh, u ekspozua një hark i lartë, me dy këmbë mermeri. Në majën e këtyre dy këmbëve që bashkoheshin, ishte vendosur një shqiponjë me krah të ndeme gati për fluturim.

— Ç'është kjo? — pyeti një plak që sigurisht e kish sjellur aty kureshtja e turmës.

Asnjë nuk iu përgjegj plakut të gjorë. Unë isha i bindur se të paktë ishin ata që kishin kuptuar përse ngrihej ky monument.

Turma po shpërndahej, kur Ministri i drejtësisë, tha se princesha u lutet qytetarëve të shkonin për një vizitë në mauzoleumin e varrit «Nanës mbretneshë». Në fillim u duk se pranuan të gjithë, po ja se pak nga pak, njerzit filluan të pakësohen dhe aty nga fundi, kur dolëm në udhën e Elbasanit, s'kish ma tepër se 50 a 60 vetë; në mes tyre ecte ai plaku dhe prapa tij nja 7 a 8 liparakë të tjerë, që shpresonin se ndofta atje tek varri do të ndanin sadaka.

Tok me ta vajta edhe unë, se më kandisi shoku im i vjetër, Xhemali.

— A e ke parë varrin e nanës mbretneshë? — më pyeti ai udhës.

— Vetëm nga jashtë.

— Po ti s'merrke erë nga kjo botë, o t'u mbylltë! — më fliste ai me dialektin korçarçe. — Ta shohësh nga mbrenda, pastaj të vdesësh. Thonë se janë harxhuar më tepër se 5 milion franga ari. Natën, varri ndriçohet brenda nga pllaka që shndrisin vetvetiu; thonë se këto pllaka janë punuar apostafat në Australi. Pastaj thonë se mbrenda në varr mbreti ka vendosur një arkë florinj; të jetë e vërtetë, thua?

— Po mbret është ai, gjithçka mund të bëjë.

— Oh, sikur të kesh mundësi e të bëhesh mizë, një t'u futur brënda, një të çelur varrin dhe një të mbushur xhepet me florinj!

Shoku im fliste me aq pasion, sa që më dukej sikur vërtet po bëhej mizë. Sytë e tij larushë, shkëlqenin dhe kjo, nga që ai ëndronte gjëra të mira që ta zbusin zemrën.

Kur vajtëm tek varri, oficerët e trupit të rojës nuk na lejuan të hynim brënda.

— Dhe ne për inat, do t'u vjedhim rrushtë. — më tha Xhemali në vesh.

— Pse, ka rrush këtu? — pyeta unë duke shikuar selvitë dhe pemët që rrethonin kopështin e varrit.

— Megjithë mend që ti s'ditke asgjë, ore! Po ti sikur na arthke nga Amerika, o t'u mbylltë!

— Dëgjo, Xhemal, i thashë unë, — po të na zënë do të na i nxjerrin pantallonat nga qafa.

— Ehu! — më kundërshtoi ai duke nxjerrë gjuhën jashtë, — ata zagarë, ne lëpyri. Po duhet ta dish, ama, se je duke ngrënë rrush mbreti. Cili nga shokët tanë ka ngrënë rrush të tillë?

— Mirë — i thashë — hajde të futemi.

— Dale, dale, — foli më kapadai Xhemali — ka puna punë, duhet të presim gjersa ajo roja atje, a e sheh? ..

Një kokë xhandari u duk atje në fund të kopshtit midis dy pemëve.

— Po, e shoh.

— Ja ai xhandari bën roje. Ai i bie rrotull kopështit. Kur të vijë këtu afër nesh, ne zbresim fshehurazi dhe futemi nga ajo ferra aty. Tek ajo ferra unë prej kohësh kam hapur vrimë të madhe nga e cila mund të kalojmë pa pengesë.

Dukej qartë se puna ish në terezi. Kisha të bëja me një njeri që e kish rrahur këtë udhë edhe herë të tjera.

Pritëm nja dhjetë minuta, deri sa ai xhandari erdhi aty ku tha Xhemali. Pastaj, ai e unë, barkazi, si zha-pij, u futëm tek ajo ferra; ecëm përsëri barkazi dhe ja, dolëm në kopsht. Ndjejtëm aromën e një vendi që nuk

ish shkelur nga këmba e njeriut dhe një frikë na pushtoi të dyve. Këtë unë e dalloja sepse edhe Xhemali, megjithse përpiquej të tregohej trim, prapsepapë ndalej befaz dhe mbante vesh: kur mbante vesh, merrte frymë shpejt.

Ecëm sa ecëm barkazi, kaluam nja dy a tre selvij, pastaj mbritëm tek një qarr me trup të trashë. Ngritëm kokat dhe... ç'të shihje! Një rrush i verdhë, rrush tajke, na e bënte me sy.

— A po hypën, a të hypi unë? — i thashë Xhemalit ngadalë.

Ai m'u përgjigj me shenjë, se do të hypte vetë.

— Mirë pra, do të më hedhësh edhe mua! — i thashë gjithënjë me zë të ulët.

— Po, po, ma bëri, ai me kokë.

— Mirë.

Pështyu dy pëllëmbët e duarve, dhe një të ngjitur bëri si shqarth.

Unë u shtriva prapë dhe vështroja Xhemalin kur këpuste bistakë rrushi. Sa dëshirë kisha të isha edhe unë atje sipër!

Xhemali filloi të mbushë gjitë. Prit të më hidhte edhe mua, po ai as që u kujtua fare. Doja t'i thoja se ajo që po bënte ai ishte poshtërsi, po kisha frikë se mos më dëgjonin. Nja dy herë fishkullova si beng, po ku dëgjonte ai!

— Kështu e patëm fjalën? — e pyeta kur zbriti.

Ai më bëri shenjë me kokë që deshte të thosh:

— Atje lart ke rrush sa të duash!

Aherë një të hypur bëra dhe ç'të hypur se! U ngjita në majë, atje ku rrushi ish dyllë i verdhë.

Po mbushja edhe unë gjijt me bistakë rrushi, kur ja, se si pashë një xhandar që po vinte fshehurazi drejt nesh. Vështrova poshtë. Xhemali rregullonte rrushin: nxirrte një bistak nga gjiu, e shikonte me qejf, pastaj e peshonte me dorë dhe e fuste përsëri në gji.

Xhandari afrohej gjithnjë dhe e kuptova se ai po rrekej të kapte Xhemalin. Ç'të bëja? Ta lajmëroja Xhemalin, aherë gjithë inati i xhandarëve do të derdhej mbi

mua. Pastaj isha i bindur se Xhemali do ta shihte xhandarin dhe do të ikte, po ja se ai ishte aq i hutuar pas asaj pasurije të madhe që kish venë, sa që s'e dëgjoi fare xhandarin.

Kur xhandari e përlau për veshësh, tamam si ljepur, unë u dridha i tëri. Xhemali nuk qau, as bërtiti, vetëm se u përpoq ta bindë xhandarin se ish hera e parë që vidhte rrush në kopështin e varrit «Nëna mbretneshë».

— Ah, kopil i kopilit! — çfrynte me zemërim xhandari, — hera e parë ë? Po ti na i vole tërë rrushtë, he bir kurve!

Xhandari shikoi lart; unë nuk lëviza fare, rreksha të mos merrja as frymë... Kur era tundte gjethet e hardhisë, më vinte t'i këpusja dhe t'i zhgaravisja ato gjethë të mallkuara që po më zbulonin.

— Po ti?! — bërtiti xhandari, duke ardhur rrotull qarrit, — kujton se s'të shoh, more bir kurve?! Zbrit se do të ta marr shpirtin!

Unë vazhdova të hesht. Përpiqesha t'i mbushja mëndjen vetes se xhandari s'më kish parë, po thërriste ashtu kot, sa për të hequr dyshimet.

— Mor, po a ke ndërmënd të zbresësh apo të bres unë me anën e revoles! — bërtiti xhandari me tërbim.

Kish marrë fund çdo gjë.

— Po zbres! — i thashë me një zë të mekur dhe të dëshpëruar.

— Hajt, pra, shpejt!

— Ja.

Çdo hap që bëja poshtë, më dukej se më shpinte drejt një zjarri të madh. Filluan të më dalin djersë dhe trupi të më dridhej. Të kisha mundësi të shpëtoja. Po qysh? E vrisja mendjen gjithësesi, po s'gjeja rrugëdalje. Xhemali më shikonte si ndonjë lypës i keq.

Frika se xhandarët me siguri do të më ngordhnin me dru, më detyronte t'i jepja kurajo vetes për të shpëtuar.

— Duhet të mos dorëzohem në asnjë mënyrë! — thashë me vete — keq se keq, le të bëhet më keq!

Zbrita fare afër tokës. Xhandari ish vetëm në këmishë.

pa armë dhe e tërhiqte rrotull Xhemalin sa andej këtej dhe mua më thosh duke më vështruar me ata syt e tiji të ndezur nga tërbimi:

— Sa më shumë të vonohesh, aq më keq për ty!

— A do të më rrahësh? — e pyeta

Xhandari skërmite dhëmbët. Aherë një të hedhur bëra në tokë; nja një sekondë mbeta aty si pa mend, po shpejt u ngrita dhe t'ua dhashë këmbëve nëpër zabelin e vogël! Aq shumë rendja, sa thoja se thembra më takonte tek qafa.

Prapa shpinës, dëgjoja ca hapa të rënda dhe një frymë si prej kali të lodhur. Aherë një fuqi e çuditëshme më bëri gati të fluturoja, ferrat dhe hendeqet i kapërceja me aq lehtësi, a thua se kisha susta tek këmbët. S'guxoja ta kërtheja kokën pas për të parë sa larg e kisha lënë xhandarin, nga frika se mos humbisja një hap dhe shpejtësinë. Duke vrapuar, befas, nga e majta, pashë kokën e Xhemalit që herë dilte qartë, herë mbulohej nëpër ÷ushqet. Pra kish shpëtuar edhe Xhemali! O Zot! Sa frikë e madhe! Xhemali ma kish kaluar, ai kish qënë më i shpejtë se unë, dhe veç kësaj, xhandari më ndiqte vetëm mua, sepse inatin e kish tek unë...

Vrapova ashtu pa pikë fryme dhe nuk mbaj mend sa kohë zgjati dhe nuk diq qysh isha futur në një shtëpi fshatari dhe një grua shpirtmirë më shpëtoi duke më fshehur pas magjes së bukës.

XXII

Po fillonte viti 1939. Isha i zveshur dhe pa punë. Jeta më qe bërë derr. S'kisha me se të merresha dhe nga kjo bridhja lirisht qosh më qosh, nga «Shallvarja» në «namazgja», nga «namazgjaja», te kopështi i «Duhijes». Në këto vënde luhej bixhoz. Shumica e atyre që luanin ishin të rinj; kish edhe pleq, bile edhe xhandarë. Xhandarët që donin të luanin, e hiqnin kapelën qysh larg, për të treguar se ata e quanin veten civila. Po, po,

shpesh herë, kur humbisnin paratë, nxirnin nagandat përpara dhe bërtisnin duke zgurdulluar sytë:

— O na jepni ç'kemi lenë, o s'ju bën zoti derman, për flamur:

Të rinjtë dashje pa dashje, për t'i shpëtuar sherrit, detyroheshin t'u kthenin paratë. Xhandarët largoheshin, dhe po t'i ndiqje pas, i shihje që shkonin në një vënd tjetër, për të lojtur përsëri.

Të rinjtë e vazhdonin bixhozin gjer sa errej. Kishte raste kur çonin dhe blinin qiri dhe kështu loja shtyhej gjer vonë. Pastaj shpërndaheshin nëpër shtëpitë e tyre. Ata që kishin humbur, s'u jepej të shkonin në shtëpi, po sorollateshin nëpër pazar, futeshin nëpër kafenera dhe të mjerët ata, binin viktima të lehta për çdo ligësi dhe poshtërsi. Ja kështu e fillonin jetën e tyre sa e sa të rinj dhe pas disa vjetësh, i shihje vagabondë me patentë, hajdutë të rrezikshëm dhe të degjeneruar...

Po bridhja pa punë, duke menduar me vete se si do ta kaloja këtë dimër të egër që po afronte, ose, siç e quanin dimërin tregtarët, «zabitin e fukarasë», kur befas, ballë për ballë meje, pashë ustanë tim të parë, pastičierin dinak. Ecte kokëulur, si i shastitur, me duar në xhepe, duke çfryrë hundët nga që i kish renë gripi. S'më pa, po unë i fola:

— Po ku je, more kapedan! — tha me habi dhe më përqafoi. — Qënke bërë më i gjatë se unë për besë...

Syt' e tij i binin rrotull fytyrës sime.

E pyeta si jetonte, me se merrej, si ja shpinte.

— Unë kam dy muaj që u lirova. A e di se kam qënë në burg?

— Po.

— Ç'të bësh, disa herë njeriu s'e ka në dorë rrotën e fatit të tij. Nejse, unë s'jam pishman për asgjë që ndodh. Ajo që i ndodh njeriut, ka qënë shkruar që të ndodhë. Ç'të bësh, more kapedan! Tani shpresoj të hap ndonjë kafene të vogël ose të ikij fare këtej, se me sa duket na e la shëndenë ky vënd i qelbur.

— Ku do të shkosh?

— Nga sytë këmbët, prapa lekut. Për mua një lloj

është, Shqipëria, Bullgaria, Turqia, ku lot leku, atje më ke mua.

Heshti një hop dhe unë pata kohë ta vështroj mirë: Sytë i ishin futur thellë, fytyra i ish mprehur dhe shëmtuar.

— Po familjen këtu e ke?

— Oh, ç'më pyet për familjen! Më duket se kam një mal në kurriz.

I tha këto fjalë duke e zvogëluar gojën e tij si gojë zhabe.

— Hajde, po vje, të hedhim nga një kupë? — më tha duke krojtur kokën.

I kundërshtova, po ai m'a priti:

— Ehu, sa ka jeta! Mos pandeh ti, se do të dalësh pa u largur nga ajo?!...

Më futi krahun sikur të më kishte shok dhe u përpoq të më marrë me vehte. Si e pa që s'qe e mundur, e zvogëloi atë syrin e tij të majtë dhe iku me duar në xhep, duke u kollitur dhe duke belbëzuar diçka me vete...

Mua m'u kujtua Polka, fjalët e tij mbi jetën, mbi njerzit dhe dallaveret, pastaj ai studenti që kish humbur fillin e jetës, dhe atje, në qosh, më dukej se përgjonte xhandari Veli, me ato sytë e tij prej qeni, duke u përpekur të kapë autorët e letrave që shanin ministrat, pastaj se si më shkoi mendja tek ajo gruaja që xhandarët e detyruan të bëhej kurvë, mu kujtuan të papunët që prisnin orë të tëra se mos gjenin punë, Jusufi, dhoma e tij e vogël, biseda e trishtueshme që patëm për mbretin dhe më në fund, fytyra e ngërdheshur e Makbules dhe fjalët e Tefikut: po rrokulliset jeta jonë!..

Ustaj e ktheu kokën nga unë dhe diç murmuriti.

— Ç'thoshte?

Sigurisht shante jetën!....

Fund i pjesës së parë